

S T U D I I T E O L O G I C E

**REVISTA INSTITUTELOR TEOLOGICE UNIVERSITARE
DIN PATRIARHIA ROMINA**

**EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE ORTODOXA
STRADA ANTIM Nr. 29, BUCUREȘTI (RAION N. BALCESCU)**

COMITETUL DE REDACȚIE

P R E Ș E D I N T E :

P. F. JUSTINIAN, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române.

M E M B R I :

P. C. Pr. IOAN G. COMAN, Rectorul Institutului Teologic de grad Universitar din București.

P. C. Pr. SOFRON VLAD, Rectorul Institutului Teologic de grad Universitar din Sibiu.

P. C. Diac. N. I. NICOLAESCU, Profesor la Institutul Teologic de grad Universitar din București.

P. C. Pr. GRIGORIE T. MARCU, Profesor la Institutul Teologic de grad Universitar din Sibiu.

R E D A C T O R R E S P O N S A B I L :

P. C. Pr. IOAN GAGIU, Directorul Administrației Patriarhale.

COLABORATORI

Înalt Prea Sfinții Mitropoliți și Prea Sfinții Episcopi ; Prea Cucernicii Preoți Profesori de la Institutele Teologice Universitare, candidații la titlul de magistru și doctor în teologie, studenții Institutelor Teologice și Prea Cucernicii Preoți.

STUDII TEOLOGICE

REVISTA INSTITUTELOR
TEOLOGICE DIN
PATRIARHIA ROMÂNĂ

C U P R I N S U L

Pr. Prof. PETRU REZUȘ, Elementele componente ale religiei creștine	527
Magistrand ANUICHI SILVIU, Activitatea mitropolitului Pavel Nenadovici (1749—1768) de Carlovitz în slujba Ortodoxiei	543
DAN SIMONESCU, Problema originii limbii literare române și cărțile bisericești	552
C. CORNESCU, Rânduiala Botezului în diferitele mitropolii slave și românești folosite în Biserica Română	566
V. CHIRU, Cărțile de învățătură pentru preoți din sec. XVII și XVIII	586
Pr. D. FECIORU, Catalogul manuscriselor din Biblioteca Patriarhiei Române (XIII)	600
NOTE BIBLIOGRAFICE, de : D. Radu, T. D. Bulat, Gh. Alexe . .	628

SERIA II, ANUL XIII
Nr. 9-10 NOV.-DEC. 1961

EDITURA INSTITUTULUI
BIBLIC ȘI DE MISIUNE
ORTODOXĂ

COMITETUL DE REDACȚIE

Președinte : *P. F. JUSTINIAN, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Romine.*

Membri : *P. C. Pr. IOAN G. COMAN, rectorul Institutului Teologic de grad universitar din București ; P. C. Pr. SOFRON VLAD, rectorul Institutului Teologic de grad universitar din Sibiu ; P. C. Diac. N. I. NICOLAESCU, profesor la Institutul Teologic de grad universitar din București ; P. C. Pr. GRIGORIE T. MARCU, profesor la Institutul Teologic de grad universitar din Sibiu.*

Redactor responsabil : *P. C. Pr. I. GAGIU, Directorul Administrației Patriarhale.*

Pr. prof. Petru Rezuș

ELEMENTELE COMPONENTE ALE RELIGIEI CREȘTINE

Religia creștină formează o unitate organică atât din punct de vedere ontologic-structural, cât și din punct de vedere funcțional¹. Numai așa ea poate exista și-și poate îndeplini menirea sa soteriologică. În cazul când ar fi împărțită în părți dispartate, fără legătură intimă și organică, sau invers, ar fi alcătuită din realități fenomenale și spirituale care lipsesc, religia creștină ar înceta să existe sau ar face locul unui amalgam eteroclit religios.

Fiind deci religia creștină o unitate perfect sudată, cercetarea sa ontologic-structurală nu implică o fragmentare a sa, o segregare de supranatural, ci o clarificare mai adâncă a acestei realități spirituale organizate, de care depinde mîntuirea credincioșilor. În vederea acestui scop ostensec în actualitate cîteva discipline teologice noi de o deosebită însemnătate, ca psihologia religioasă², care cercetează manifestarea psihică a credincioșilor, etnologia religioasă³ care cercetează manifestarea religioasă a colectivităților, fenomenologia religioasă⁴ care se ocupă cu studiul fenomenal al religiei și filozofia religioasă⁵ care încearcă să lămurească filozofic religia din punct de vedere subiectiv-empiric și obiectiv.

Devenită obiect de studiu al atîtor discipline științifice și filozofice, religia creștină a fost prezentată și explicată în ființa și originea sa adeseori în mod diferit. Diferența este mai ales evidentă cînd se are în vedere învățătura ortodoxă. Cercetarea structurală a religiei creștine se impune deci pentru precizarea elementelor sale componente și pentru expunerea temeiurilor ortodoxe care se referă la aceste elemente.

Religia creștină, deși unitară, totuși este o realitate foarte complexă, în încheierea sa armonică intrînd cele mai variate elemente și factori. Constitutivul religios, cercetat în întreaga sa complexitate, trebuie de aceea amănunțit, luat pe unități componente, căci numai așa putem limpezi ortodox noțiunea religiei creștine. Trebuie de avut, astfel, în vedere de la început că nu ne ocupăm cu elementele componente ale

1. A se cerceta ființa religiei din aceste puncte de vedere, la: V. Găina, *Universalitatea, ființa și originea religiunii*, Studiu apologetic, 1899, pp. 49-96 și I. Mihălcescu, *Curs de Teologie Fundamentală*, vol. I, București, 1932, p. 54 sqq.

2. A se vedea: G. Siegmund, *Psychologie des Gottesglaubens*, Münster, Aschendorf, 1937, passim și: K. Girsensohn, *Der seelische Aufbau des religiösen Erlebens*, II Aufl., herausgegeben von W. Gruehn, Gütersloh, Verlag von C. Bertelsmann, 1930, passim.

3. G. Montandon, *Traité d'ethnologie naturelle*, Paris, 1934, passim; A. Bros, *L'ethnologie religieuse*, Paris, 1923, passim.

4. H. Leuba, *Psychologie du phénomène religieux*, Paris, 1914, passim.

5. J. J. Gourd, *Philosophie de la religion*, Paris, 1911, p. 305 sq.

religiei în general, ci cu ale celei creștine în special. Elementele religiei în general intră de la sine înțeles în componența religiei creștine. Realitățile religioase generale vor fi tot timpul raportate la Creștinism, pentru a realiza un spor de cunoștințe și în această privință. În cazul acesta, elementele componente ale religiei creștine sînt mai multe.

Cercetată din punct de vedere empiric, subiectiv, metafizic, sociologic, psihologic, etnologic, fenomenologic și istoric⁶, bine înțeles că religia creștină va prezenta o varietate de elemente și factori care trebuie încadrați ortodox, ca existență, funcție și raporturi în totalitatea generică a religiei. Vom avea astfel, de cercetat aspectul subiectiv și obiectiv al religiei, noțiunea sa, forma și fondul teoriei și viața, ființa și originea sa, doctrina, morala și cultul său, autorul și subiectul. După un prim înconjur teologic al religiei creștine și o coborîre în adîncurile sale, vom constata că eforturile noastre de limpezire ontologic-structurală se concentrează în jurul celor cinci mari și permanente realități religioase creștine: 1. *Dumnezeu*; 2. *credinciosul*; 3. *doctrina*; 4. *morala* și 5. *cultul*. Aceste cinci elemente componente principale le sintetizează, după învățătura ortodoxă, pe toate celelalte elemente secundare, polarizîndu-le din punct de vedere divin supranatural, natural și obiectiv-doctrinal și moral.

1. DUMNEZEU

Dumnezeu este elementul prim, factorul major al oricărei religii, deci și al religiei creștine⁷. În religia creștină avem date cu privire la ființa și voia lui Dumnezeu, ceea ce este de o deosebită importanță pentru organizarea acestei religii. Dumnezeu intră în componența religiei creștine, care este un raport de dragoste între El și credincioși. Acest raport spiritual, conștient, liber, permanent, concretizat prin manifestări reciproce, formează însăși religia creștină. Deocamdată nu ne interesează decît ceea ce este în legătură ființială și funcțională religioasă cu Dumnezeu.

Dumnezeu intră în legătură spirituală cu credincioșii, iar această legătură este menținută, căci în alte condiții religia supranaturală divină n-ar putea exista. Fără legături revelate reale cu Dumnezeu există numai religia naturală. Intrînd însă Dumnezeu în legătură cu credincioșii, a luat ființă religia revelată, care cuprinde adevăruri sigure despre ființa Sa și voia Sa⁸.

Din punct de vedere religios, Dumnezeu are o situație cu totul aparte decît credinciosul, ceea ce ne vom osteni a arătat. Religia creștină își datorează originea sa, doctrina sa, eficacitatea sa soteriologică lui Dumnezeu; El este autorul și organizatorul Său divin. Totuși religia creștină este pentru credincioși, nu implicîc și pentru Dumnezeu în aceleași condiții și sub aceleași raporturi funcționale. Credincioșii au nevoie de ade-

6. Vezi metodele expuse la: N. Cotos, *Teologia fundamentală*, 1938, pp. 8-10.

7. L. Cristiani, *Pages doctrinales. Dieu et la religion*, II éd., Paris, 1913, p. 101 sq.

8. Cf. G. Rabreau, *Dieu*, Paris, Bloud, 1933, p. 40.

vărurile religioase revelate, de trăirea lor religioasă, de mîntuirea subiectivă; aportul și rolul religios al lui Dumnezeu este cu totul altul, cînd sînt cercetate structural.

Dumnezeu este autorul religiei creștine. Pentru aceasta Dumnezeu trebuie să existe, după învățătura creștină, unic în ființă și întreit în persoane, apoi să intre în legătură cu credinciosul. Faptul acesta nu este ușor, căci Dumnezeu este necuprinzibil după ființa Sa, deci El trebuie să caute modalitățile de intrare în comuniune cu credinciosul. Acesta nu poate cunoaște voia lui Dumnezeu decît pe cale de revelare supranaturală. Ceea ce cunoaște pe cale naturală nu poate duce la mîntuire și nici nu putea duce la nașterea religiei creștine. La începutul său, religia creștină are deci un act de revelație divină.

Acest act de revelație divină primordială s-a consumat în paradis, atunci cînd nu exista, după învățătura creștină, decît religia paradisiacă a protopărinților noștri Adam și Eva⁹. Ea cuprinde adevărurile necesare religioase, pe care le-a descoperit Dumnezeu primordial. Abia după cădere și pierderea aproape totală a acestei revelații primordiale (afară de unele reminiscențe comune tuturor religiilor) au apărut religiile naturale, în lipsa revelației divine supranaturale.

Dumnezeu, credincios promisiunii Sale, făcută în paradis, pregătește poporul ales pentru venirea Mîntuitorului. Pregătirea aceasta a constat mai ales în revelația divină progresivă. Dumnezeu începe din nou a descoperi adevărurile doctrinale și morale, de care aveau nevoie credincioșii pentru înjghebarea și menținerea unui raport cu El. Așa începea organizarea religioasă supranaturală a religiei creștine. Religia creștină are, astfel, autor și organizator al ei pe Insuși Dumnezeu.

Organizarea supranaturală a religiei creștine începe cu patriarhii, se continuă cu proorocii și se săvîrșește cu Domnul nostru Iisus Hristos. Este interesant de observat, după învățătura creștină, că Dumnezeu nu lipsește nicicînd din procesul istoric de organizare și conducere a religiei creștine¹⁰. În paradis, Dumnezeu-Tatăl dă revelația primordială și este educator direct al lui Adam și al Evei și tot El continuă revelația progresivă a Vechiului Testament prin patriarhi și prooroci. Revelația progresivă scoate în evidență că Dumnezeu a învățat progresiv credincioșii cum să-L cunoască și cum să-I îndeplinească voia Sa.

Pentru aceasta Dumnezeu a ales mijloacele cele mai potrivite cu structura sufletească a credincioșilor, folosindu-se de cele mai adeseori de instrumente revelaționale (patriarhi, prooroci), sau luînd El Insuși înfățișare de om (teofanii), trimițîndu-și îngerii Săi (angelofanii) sau întrupîndu-se istoric (Domnul nostru Iisus Hristos). Domnul nostru Iisus Hristos continuă educarea directă a credincioșilor și desăvîrșește revelația divină, încheind-o din punct de vedere istoric. După El, Duhul Sfînt călăuzește religia creștină spre tot adevărul «luînd dintr-al Domnului nostru Iisus Hristos și vestind mai departe» (Ioan XVI, 14). Aceasta este

9. P. W. Schmidt, *Die Uroffenbarung als Anfang der Offenbarungen Gottes*, Kempten-München, Kösel-Pustet, f. a., passim.

10. A. Gardeil, *Le donnée révélé et la théologie*, II éd., Paris, 1910, p. 59 sq.

continuitatea divină nestricată, care asigură religiei divine eficacitatea sa soteriologică.

Raportul dintre Dumnezeu și religie este complex¹¹. Dumnezeu pune început religiei creștine, descoperindu-Se; El o organizează progresiv, mărindu-i cuprinsul obiectiv; El supraveghează îndeplinirea misiunii sale. Această acțiune majoră și continuă a lui Dumnezeu este, după cum se vede, decisivă pentru existența istorică și manifestarea religiei creștine. Toate realitățile acestea structurale și ontologice ale Creștinismului privesc însă pe Dumnezeu ca factor major supranatural, deci elementul supranatural al religiei creștine.

Cuprinderea teologică a acestui element religios supranatural în timpină dificultăți¹². Credincioșii știu despre Dumnezeu atit cît El a binevoit să le descopere prin revelația divină. Prin propriile noastre puteri, noi nu putem cunoaște pe Dumnezeu după ființa Sa, ci după lucrările Sale, după manifestările Sale, folosind căile naturale de cunoaștere. Dumnezeu este neîmpărtășibil cu ființa, împărtășibil cu lucrările Sale. Credinciosul nu poate cerceta constitutiv-ontologic ființa lui Dumnezeu, așa cum cercetează, de exemplu, ființa religiei. Trebuie deci să fim extrem de atenți atunci cînd expunem elementele componente ale religiei creștine și în special învățătura creștină despre Dumnezeu.

Dumnezeu este accesibil credinciosului în religie, dar nu este cuprins de ea ființial. Cunoștințele noastre nu sînt integrative sau constitutive din punct de vedere religios, putîndu-ne împropria părți sau însăși Ființa divină. Religia creștină cuprinde adevărurile revelate de Dumnezeu în cantitatea socotită necesară pentru organizarea religioasă și pentru mîntuirea noastră, iar Dumnezeu este cunoscut prin lucrările Sale divine necreate. A integra pe Dumnezeu ființial religiei, a-L diseca și fragmenta constitutiv este o eroare dogmatică și contrazice realitatea religioasă.

Chiar Dumnezeu, în îndelungata Sa activitate de învățare a credincioșilor, ne-a arătat această realitate religioasă. El s-a folosit de instrumente revelaționale și le-a dat atitea cunoștințe cîte le puteau purta. Chiar din aceste cunoștințe unele rămîn neînțelese, verificînd cele de mai sus, fiindcă se referă la ființa și voia divină care nu pot fi în întregimea lor pe măsura credincioșilor, fiind infinite și absolute și depășindu-i. Elementul supranatural revelat verifică, astfel, existența și activitatea lui Dumnezeu în cadrele religiei creștine. Această activitate «în cadrele religiei creștine», această activitate «religioasă», trebuie înțeleasă ortodox. Cele de mai sus ne-au ajutat la aceasta. Dumnezeu nu poate intra ființial în cadrele religiei creștine, nici nu are nevoie de un calificativ «religios», prin excelență un calificativ al credincioșilor. Totuși, insistența specială asupra lor ne ajută să evităm o seamă de erori grave cu privire la raportul dintre Dumnezeu și religie.

Dumnezeu, ca autor al religiei, a putut pune început manifestărilor religioase, descoperindu-Se pe măsura și peste măsura credincioșilor.

11. H. Schell, *Religion und Offenbarung*, III Aufl., Paderborn, 1903, p. 9.

12. Vezi pe larg: M. Chossat, art. *Dieu* (son existence), în *Dict. de théol. cath.*, t. IV, Paris, 1924, col. 941 sqq.

Adevărurile sînt armonios împletite tocmai pentru a coexista supranaturalul religios cu naturalul religios, așa cum este de fapt și în religia creștină: nu este totul supranatural, nici nu este totul natural. Credinciosul a putut primi adevărurile revelate, dovadă peremptorie că ele există și stau la temelia doctrinală și morală a religiei divine. Revelația divină deci afirmă istoric, prin existența sa, existența revelatoare a lui Dumnezeu.

Un alt aspect apoi important al factorului major, component al religiei creștine, este personalitatea sa¹³. Dumnezeu, spre a putea intra în legătură cu credincioșii, trebuie să fie o persoană; El nu este o abstracție logică, un produs natural, ci are existență reală, personală, cu toate cele pe care le implică o asemenea existență, adică cunoaștere, voință și activitate. Religia creștină nici n-ar putea exista ca religie dacă Dumnezeu n-ar fi o persoană, fiindcă credincioșii fiind persoane se manifestă ca atare și intră în legătură numai cu o persoană, căreia-i pot încredința gîndurile și simțirile lor. Se va înțelege aici și mai bine înțelepciunea iconomiei divine care a hotărît din eternitate întruparea personală a Mintuitorului, care a luat «chipul robului» (Filip., II, 7), pentru a ne mîntui. În cadrul religiei creștine se poate observa, din punct de vedere istoric, o solidaritate a lui Dumnezeu cu credincioșii, care rezultă numai din intima cunoaștere a firii acestora din urmă, cit și din dragostea nețărmurită pentru ei, mergînd pînă la moartea de pe cruce.

Legăturile personale dintre Dumnezeu și credincioși impun o reciprocitate analogică de înțelegere și de acțiune. Iarăși înțelegerea și acțiunea credincioșilor nu sînt pe măsura celor divine, dar religia creștină este strict personală și ca atare fiecare credincios se raportează către religia creștină și către Dumnezeu ca o persoană distinctă și nu ca o entitate abstractă. Credinciosul crede că Dumnezeu îl înțelege, atunci cînd se roagă, că-l aude, iar aceasta nu se poate produce decît între persoane, deși măsurile ontologice, ființiale, nu sînt aceleași. Din acest punct de vedere trebuie să mai accentuăm că legătura cu Dumnezeu păstrează proporțiile, nediformînd substanțele și noțiunile ortodoxe. Mai cu seamă antropomorfismul religios contribuie la coborîrea realităților religioase, la personalizarea lor pe măsura credincioșilor, la desbrăcarea lor de supranatural, ceea ce este inadmisibil și trebuie considerat ca o pervertire a raportului dintre Dumnezeu și credincioși, sau a însăși religiei creștine.

2. CREDINCIOSUL

Elementul al doilea component al religiei creștine sau factorul secund, cum i se mai spune, este credinciosul, care intră în această componentă cu întreg aportul său natural religios. Credinciosul leagă supranaturalul religios de natural, prin căutările sale și prin trăirea sa. Așa cum naturalul religios n-ar fi putut da naștere religiei creștine, tot așa și supranaturalul divin n-ar putea deveni religie fără intermediul credinciosului,

13. Cf. Găina, *Univ. ființa și orig. rel.*, p. 63.

care istoricizează acest fenomen. Religia creștină este creștină prin supranaturalul divin, dar este religie prin credincios. Elementul prim religios, supranaturalul, leagă religia de Dumnezeu, acordându-i nota sa dominantă creștină, elementul secund religios, credinciosul, leagă religia de «credincios», acordându-i nota sa dominantă religioasă, naturală.

Orice credincios are, după învățătura creștină, nevoie de religie. Credinciosul «creștin» își valorifică trăirea sa religioasă într-o altă existență, în care el se continuă cu sufletul său nemuritor. Fără nemurire, religia creștină n-ar avea nici o valoare, fiindcă ar fi redusă la «temporicul religios», la istoric. Sarcinile religioase s-ar întinde deci numai la existența de aici, de pe pământ, și n-ar avea o continuitate supranaturală. Prin aceasta s-ar șubrezi însăși temeliile religiei creștine, iar Dumnezeu, ca persoană reală, n-ar fi cunoscut niciodată, «față către față».

Credinciosul, sau factorul natural religios, istoricizează religia¹⁴, legînd-o de timp și de spațiu; el trăiește religia, deoarece religia este pentru el. În cadrul religiei creștine intră deci o mulțime de valori și realități religioase, datorite credincioșilor și anume: cunoașterea religioasă, simțirea sau emoția religioasă, actele religioase pozitive și negative, conduita morală religioasă și cultul religios. O bogăție deosebită de fenomene religioase individualizează, astfel, trăirile religioase subiective, cît și pe cele colective religioase din sînul Bisericii creștine¹⁵:

Iată cu ce zestre spirituală intră în focarul religiei creștine al doilea factor component, care trebuie precis delimitat teologic, pentru a nu se produce tulburări de conținut și de formă religioasă, accețiuni greșite și deviațiuni nesănătoase de la adevărata învățătură ortodoxă, care odrăslesc tocmai acolo unde termenii nu sînt strict delimitați. Cu delimitarea amănunțită a fiecăreia dintre aceste realități naturale religioase ne vom ocupa în cele ce urmează.

Credincioșii tind, după învățătura creștină, să-L cunoască pe Dumnezeu și să intre în legătură cu El. Cunoașterea lui Dumnezeu și intrarea efectivă în legătură cu El se realizează numai în Creștinism, care este religia supranaturală revelată. Aceasta nu înseamnă însă că nu putem constata existența acestor tendințe în toate religiile. Ele se întîlnesc în religiile politeiste istorice și cu cît ne apropiem de civilizațiile primitive, cu atît cunoașterea lui Dumnezeu este mai curată de aluviunile secundare religioase, aflînd un monoteism primar. Această realitate religioasă etnologică pledează pentru religia paradisiacă și revelația primordială divină, cînd Adam și Eva s-au bucurat de descoperirea unor adevăruri necesare organizării lor religioase.

Căderea în păcat, ruperea legăturilor religioase cu Dumnezeu, determină un regres religios. Monoteismul este însă păstrat, atunci cînd nu intervin diformări, datorite procesului trăirii religioase. În faza postparadisiacă, după învățătura creștină se produc teogenezele politeiste, începînd regresiv cu alorarea soarelui, lunii, plantelor, apoi a cerului întreg, cum

14. L. de la Grandmaison, *La religion personnelle*, Paris, 1928, p. 18; și L. Zscharnack, *Die Religion in Geschichte und Gegenwart*, II Aufl., Tübingen, 1928, p. 50.

15. L. Deschamps, *L'Eglise a travers l'histoire*, Paris 1929, p. 10.

și a pământului, apelor, munților, pietrelor, copacilor, animalelor etc., printr-o antropomorfizare grosieră a lui Dumnezeu, așa cum ne arată istoria religioasă a lumii. Îndepărtarea de Dumnezeu deci și ruperea legăturilor cu El generează sute de zei și sute de religii, după învățătura creștină, căci credincioșii își fac zei falși, cred în forțe străine și în puteri oculte. Acum, în faza postparadisiacă se ivește magia religioasă, apoi superstiția de tot felul, obscurantismul religios și bigotismul.

După învățătura creștină, credincioșii trebuie să-L cunoască pe Dumnezeu adevărat spre a I se închina numai Lui, eliminând toate celelalte elemente necreștine de concurență, care duc spre orizonturi tulburi religioase și gestică manifestări morbide religioase. Tendința aceasta a credincioșilor spre Dumnezeu și cunoașterea Lui trebuie satisfăcute, căci altfel se satisfac cu altceva. De acest lucru ne putem convinge urmărind procesul de pregătire revelatională, a poporului ales de către însuși Dumnezeu și repetatele lui abateri de la adevărata credință.

Legătura religioasă cu poporul ales se poate urmări ca un fir roșu de-a lungul procesului de revelare progresivă a adevărilor doctrinale și morale. O înnoire a acestei legături se face prin Noe, apoi prin patriarhul Avraam și, în sfârșit, prin Moise, căruia i se descopere Dumnezeu pe muntele Sinai. Menținerea acestei legături religioase este vitală pentru puritatea religiei poporului ales și patriarhii și profetii au permanent grijă să amintească aceasta poporului ales. Necesităților religioase ale poporului ales li se ofereau condițiuni și forme supranaturale divine cu ajutorul cărora s-a organizat monoteismul, adică religia care să corespundă cel mai fericit structurii psihice a credincioșilor și realităților supranaturale divine, culminând în religia Noului Testament sau în religia creștină.

Manifestarea religioasă naturală a credincioșilor se bucură, deci, de un făgaș supranatural divin în care ea trebuie să curgă, să se dezvolte. Orice revărsare a acestei manifestări peste malurile acestea supranaturale divine, stabilite de Dumnezeu, îndepărtează pe credincioși de adevăratul Dumnezeu, de posibilitatea cunoașterii Sale, ca ființă, și a vocii Sale. Manifestarea religioasă creștină are, astfel, un normativ, un corectiv revelational, care asigură condițiile optime religioase pentru desfășurarea sa, nu o împiedică, nici nu o deformează.

Căci în cadrele religiei creștine credincioșii se manifestă liber, nu sînt determinați din exterior de factori tiranici. Trăirea religioasă este o problemă internă de conștiință a fiecărui credincios, de convingeri și auto-determinare, înainte de a fi o exteriorizare prin fapte și prin cult. De aceea religia, din punct de vedere subiectiv, atunci cînd precizează raportul dintre Dumnezeu și credincioși, definește religia și din perspectiva naturalului religios, acordîndu-i calificativele adecvate. Religia este un raport reciproc între Dumnezeu și credincios, conștient, viu, liber și permanent, care se manifestă în interiorul credinciosului prin trăire religioasă, iar în exterior prin cult și morală¹⁶.

16. G. Webbermin, *Das Wesen der Religion*, Leipzig, 1925, p. 43.

Reciprocitatea religioasă este esențială începerii și menținerii unui raport. Începutului revelațional divin credinciosul trebuie să-i răspundă printr-o liberă determinare religioasă și o hotărîre de a trăi după adevărurile divine. Reciprocitate fără manifestarea unuia dintre cei doi factori de legătură nu există. Credinciosul trebuie să răspundă cu întreaga sa ființă întrebării divine, căci manifestarea religioasă este integrativă sufletească, cuprinzînd mintea, simțirea și voința credinciosului. O reciprocitate fragmentară nu este iarăși de conceput, o reciprocitate cu rezerve, cu abțineri, nici o reciprocitate cu pauze sau cu lacune sufletești. Asemenea reciprocități generează manifestări religioase străine religiei creștine.

Manifestarea religioasă a credinciosului trebuie apoi să fie conștientă, presupunînd deliberarea sa proprie și hotărîrea sa. Numai un asemenea credincios își merită cu adevărat numele său de credincios. O prezență pasivă nu implică mîntuirea; mîntuirea fiecărui credincios este personală și cere implicațiuni directe subiective, credință și fapte bune.

Manifestarea religioasă trebuie să fie vie și continuă, activă și permanentă; ea se întinde și cuprinde întreaga viață nu numai un răstimp din ea, nici numai o parte din unitatea psiho-fizică a credinciosului. Din asemenea manifestări religioase se nasc marile schimbări structurale de individualități, așa cum a cerut Însuși Domnul nostru Iisus Hristos, noi «devenind părtași dumnezeieștii firi», «Hristoși după har», «îndumnezeindu-ne după har».

Realitățile acestea sînt atît de importante din punct de vedere religios, încît ele determină întreaga configurație spirituală a credincioșilor religiei creștine. În procesul de trăire religioasă a fiecărui credincios există etape de creștere, dificultăți de formație, subtilități și nuanțe sufletești, cristalizări de gânduri, simțiri și acțiuni, de care trebuie să țină seama păstorilor de suflete ortodox, pentru a îndruma turma sa cea duhovnicească pe adevăratul drum.

Trăirea religioasă nu este rectilinie și fără accidente, nici total pozitivă, așa cum greșit se crede de către unii teologi, care ignorează manifestările negative religioase, bolile de creștere sau de formație religioasă, care ne aduc atît rău religiei creștine. Ca orice trăire, și trăirea religioasă a credincioșilor noștri este perfect naturală, deci expusă tuturor crizelor de creștere, tuturor bolilor, pasivismelor, stagnărilor și devierilor, extrem de periculoase în raport cu vîrsta, sexul și cu stadiul de trăire religioasă a credincioșilor ¹⁷.

Trăirea religioasă a credincioșilor noștri este o operă de continuă grijă și muncă pentru păstorul de suflete. Ea nu trebuie lăsată la voia întîmplării, ci trebuie supravegheată spre a se desfășura normal, sănătos. Trăirea religioasă pe lîngă o realitate sufletească subiectivă devine, în Biserica Ortodoxă, și o problemă de intensă pastorație individuală și co-

17. A se consulta: L. Bologa, *Pshtologia vieții religioase*, Cluj, 1930, passim.

lectivă. Prin aceasta își justifică păstorul de suflete rostul său pozitiv de îndrumător al trăirii religioase.

Aceasta pe plan duhovnicesc. Pe plan sufletesc subiectiv, trăirea religioasă ridică o altă serie de probleme gingașe, care aparțin psihologiei religioase, fiindcă vizează structura actului religios, ființa sa intimă¹⁸. Trăirea religioasă presupune o cunoaștere a obiectului religios, o emoție în strinsă legătură cu el și o determinare la acțiune, la faptă. Este procesul trilateral religios al fiecărui credincios, care învață, simte și acționează. Nu se poate concepe un credincios unilateral sau bilateral religios, ci numai trilateral sau integral psihic.

Cunoașterea religioasă este normală, făcută cu ajutorul minții, și dogmatică, făcută cu ajutorul credinței. Amândouă se îmbină armonic. Adevărurile mintuitoare ale religiei creștine, cuprinse în revelația divină, sînt obligatorii pentru toți credincioșii, neexistînd excepții structurale sau favoruri, ceea ce denotă caracterul general și egal al doctrinei creștine. Cunoscînd adevărurile revelate, credinciosul știe ce se cere de la el; își cunoaște drumul. Toți credincioșii sînt egali în fața lui Dumnezeu «*nemaifiind elin și iudeu, tăiere-împrejur și netăiere-împrejur, barbar, scit, rob, liber, ci toate și intru toți Hristos*» (Colos. III, 11).

Adevărurile religioase creștine însă nu pot rămîne teoretice, abstracte: ele trebuie sensibilizate în sufletele credincioșilor, simțite, trăite. Trebuie să se producă deci ceea ce obișnuit se numește «emoția religioasă», fără de care nu există trăire, așa cum nu există, de exemplu, ~~operă de artă~~. Emoția religioasă este factorul psihic intern care leagă cunoașterea religioasă teoretică de sufletul credinciosului, care determină ca ea să fie vie.

După emotivizarea religioasă, trăirea trebuie să se manifeste în exterior, să devină realitate palpabilă și pentru alții. Creștinismul fiind iubire, el cere fapte de iubire. Odrăslind iubirea în interiorul credinciosului, ea curge în mod firesc în afară, cuprinzînd în exteriorizarea sa pe aproapele și pe Dumnezeu, pe unul prin fapte morale, pe altul prin adorare, prin cult.

Această manifestare întreită religioasă este totuși una, nu este segmentată, trifurcată, așa cum se întîmplă cînd religia creștină este trăită numai sentimental, intelectual sau volițional. Asemenea trăiri sînt devieri de la adevărata trăire ortodoxă și generează unilateralisme păgubitoare, cu caracteristici specifice. Sentimentul religios nu cunoaște doctrina, deci este expus fanatismului, obscurantismului, bigotismului și superstițiilor de tot felul. Religia creștină fiind mai ușor de simțit, aici se adună, în compartimentul sentimentalilor, așa numiților «trăiriști», toate devierile și malformațiunile religioase.

Intelectualistul religios este rupt de viață, are o religie abstractă, fără eficacitate morală, este plin de mîndrie neîndreptățită, se izolează de colectivitatea religioasă, este individualist, ceea ce este deosebit de

18. Vezi: V. Repta, *Psihologia în însemnătatea ei pentru deșteptarea, cultivarea și înaintarea vieții religioase*, în *Candela*, 1899, pp. 1 sq.; 111 sq.; 167 sq.; 233 sq.

grav. Religia creștină nu este numai cunoaștere, ci este și viață, ea nu este «religie pentru religie», ci «religie pentru viață», «religie pentru mîntuire».

Voluntaristul religios, în sfîrșit, este un practician al faptei, un moralist, lipsit de emoție și de cunoaștere. Rigorismul faptei se împletește, într-un asemenea caz, cu fariseismul, cu ostentația formală exterioară, fără corespondența sufletească interioară, sinceră și adevărată.

Trăirea religioasă adevărată împletește armonic cunoașterea, simțirea și acțiunea, cu rezultatul pozitiv al unui credincios adevărat, conștient de datoriile sale religioase și manifestările sale religioase. Aceasta nu se poate obține decît cu delimitarea ortodoxă a elementelor naturale religioase, care intră în componența religiei creștine. Cercetarea ontologică-structurală a acestei religii aduce, astfel, limpezire nu numai de conținut și de formă, dar și precizări de creștere și de dezvoltare normală și sănătoasă a trăirilor religioase ale credincioșilor. Ele sînt de natură a delimita precis conturul natural al religiei creștine și a elimina orice malformațiuni și devieri, care uneori amenință a lua locul manifestărilor religioase adevărate și sănătoase.

3. DOCTRINA

Fiecare religie are o doctrină specifică, cristalizată în decursul procesului său istoric de naștere, dezvoltare și maturizare, așa că și religia creștină își are doctrina sa, care o individualizează obiectiv sau material și o deosebește de alte religii. Doctrina reprezintă, astfel, aspectul obiectiv al religiei creștine, fără de care ea nu poate exista. Sub acest raport, religia creștină cuprinde toate adevărurile mîntuitoare.

Ca proces istoric de naștere și de sedimentare a doctrinei, religia creștină prezintă alte realități structurale importante, în cadrul clarificării sale ființiale și funcționale. Adevărurile mîntuitoare sînt descoperite de Insuși Dumnezeu și sînt cuprinse în tezaurul revelat, adică în Sfînta Scriptură și în Sfînta Tradiție. Reprezentînd specificul obiectiv al religiei creștine, acest tezaur revelat doctrinal este realitatea cea mai prețioasă, căci ea permite cunoașterea ființei și voii lui Dumnezeu și realizarea mîntuirii.

Doctrina creștină s-a cristalizat în decursul Vechiului și Noului Testament¹⁹. Procesul de revelare s-a închis din punct de vedere istoric prin Domnul nostru Iisus Hristos. Ultimă, definitivă și desăvîrșită, doctrina revelată a fost încredințată de marele Învățător Bisericii creștine, iar Biserica are misiunea de a continua opera sa didascalică, sub asistența Duhului Sfînt. În epoca patristică, necesitățile doctrinale au cerut precizarea oficială a unor adevăruri dezvoltate și, pentru corecta lor înțelegere și însușire, au fost fixate de către sinoadele ecumenice în dogme. Dogmele sînt expresii doctrinale, fixe, lapidare, ale adevărurilor divine revelate, spre a fi ferite de răstălmăcire.

19. Consultă studiile sintetice romano-catolice: J. Didiot, art. *Révélation divine*, în Dict. apol. de la foi cath., t. IV, col. 1004-1008, și N. Jung, art. *Révélation*, în Dict. de théol. cath., t. XIII-2, col. 2580-2618.

Doctrina creștină este revelată, supranaturală²⁰. Ea asigură divinitatea Creștinismului, în existența sa istorică și în lucrarea mântuirilor subiective, deoarece această doctrină este neschimbabilă și nereformabilă, reprezentând învățătura genuină a Domnului nostru Iisus Hristos. Ca religie, deci, Creștinismul are un tezaur doctrinal care oferă credincioșilor expresia autentică nu numai a propovăduirii hristice, dar și a modalității de trăire religioasă adevărată. Aceasta este misiunea religiei creștine: de a fi purtătoare acestei doctrine în istorie, fără modificări, iar a credincioșilor de a și-o însuși întocmai.

Doctrina creștină este apoi unitară, căci Creștinismul a salvagardat puritatea sa doctrinală, fără transformări. Istoria acestei religii este martoră și în această privință, aducându-ne numeroase exemplificări din trecutul său, când reprezentanții săi autorizați au respins ereziile și schismele și au oficializat adevărul doctrinal. Religia creștină se bucură, astfel, de o unitate doctrinală, care îi conferă și o unitate de credință, cât și una de viață religioasă.

Doctrina creștină este deplin conturată, desăvârșită. Ea cuprinde totul ceea ce a socotit Dumnezeu necesar pentru mântuirea credincioșilor. Mântuirea este deci în religia creștină sigură pentru acei care își însușesc această doctrină și trăiesc în conformitate cu principiile sale morale. Doctrina creștină este deplină și desăvârșită și din punct de vedere al conținutului său. El cuprinde totalitatea adevăraurilor descoperite de Dumnezeu. Mai mult decît atîta nu se mai poate primi nici prin Inger, nici, prin Duhul Sfînt, deoarece Acesta nu mai aduce o altă mîntuire **peste aceea a Domnului nostru Iisus Hristos**, ci «va lua dintr-al Său și va vesti» (Ioan XVI, 14).

Raporturile doctrinei creștine cu Dumnezeu pe de o parte, iar pe de alta cu credincioșii și cu religia creștină sînt delimitate și precizate cu toată claritatea. Dumnezeu a descoperit doctrina revelată și a dat-o creștinilor pentru a-și lua mîntuirile lor subiective. A dat-o, însă n-a lăsat-o în părăsire, căci a instituit Biserica cu ierarhia sa și activitatea soteriologică a Mîntuitorului este continuată de activitatea pneumatică a Paracletului (Ioan XVI, 13-14).

Calea credincioșilor spre Dumnezeu este, astfel, calea doctrinală care-i învață cum să trăiască, spre a se mîntui. Religia creștină ca deținătoare a acestei doctrine, este deci religia care le poate oferi mîntuirea. Credincioșii sînt primitorii și trăitorii doctrinei. Între ei și doctrină, Biserica cu ierarhia sa face importantul oficiu de învățare și păstrare corectă a ei, fără nici o tulburare a manifestărilor religioase.

Față de doctrina creștină credincioșii depun un efort de înțelegere, de cunoaștere²¹. Acest efort vizează și el structural doctrinal în elementele sale componente, dogmele de credință. Fiind expresii ale înțelepciunii

20. Cf. H. Niebecker, *Wesen und Wirklichkeit der übernatürlichen Offenbarung. Eine Besinnung auf die Grundlagen der katholischen Theologie*, Freiburg im Br., 1940, p. 27 sqq.

21. Găină, *Univ., ființa și orig. rel.*, p. 78.

divine, deci descoperiri doctrinale supranaturale, aceste adevăruri se însușesc după toate legile însușirii oricăror alte adevăruri, deci nu există impedimente psihice în calea lor. Așa cum este primit oricare adevăr, credinciosul primește și adevărul revelat. Primirea însă nu este egală totdeauna cu înțelegerea. Sînt dogme care nu pot fi înțelese de credincioși, dar sînt acceptate cu credința ca necesare în planul mîntuirilor subiective. În privința acestor dogme de credință, Biserica Ortodoxă învață că credincioșii, întărindu-și credința lor, fortificîndu-o cu dragoste, pot ajunge la «lumina cunoștinței», la «gnoză».

Doctrina creștină, considerată și în dogmele sale, nu afectează cu nimic libertatea credincioșilor, nu-i împiedică în organizarea vieții lor religioase, ci dimpotrivă ea le limpezește calea, ea îi ajută a dobîndi răsplata eforturilor lor și tot ea le limpezește care sînt datoriile lor față de Dumnezeu, față de sine și față de aproapele.

4. MORALA

Fiecare religie are o morală care rezultă din concepția sa depre viață. Morala religiei creștine este o morală supranaturală, deoarece «ea se bazează în întregime pe dogma înălțării credincioșilor la o ordine superioară naturii și legile ei n-au în vedere decît reglementarea acestei vieți supranaturale»²². Morala creștină rezultă în mod organic din învățătura despre mîntuirea subiectivă. Pentru a o cîștiga, credinciosul trebuie să-și conformeze întreaga sa viață unor precepte morale anumite, care au de scop pregătirea, trăirea și intensificarea unui climat moral prielnic obținerii mîntuirii.

Din acest punct de vedere, doctrina creștină este valorificată la maximum, acordînd credincioșilor supremele valori spirituale pe care le are, spre a rodi²³. Doctrina creștină nu rămîne abstractă, ci este transpusă în viață. Morala creștină este o expresie vie a ei. Ea corespunde marilor aspirații spirituale ale credincioșilor după mîntuire. Viața morală a credincioșilor este armonic unită cu credința lor.

Pentru Biserica Ortodoxă nu este indiferent cum trăiește fiecare credincios, deoarece traiul său de toate zilele este exteriorizarea convingerilor sale lăuntrice religioase. Moralitatea sa devine o oglindă fidelă a trăirii sale religioase. Credincioșii sînt cei ce realizează în viața lor zilnică preceptele unei morale severe, după pilda Domnului nostru Iisus Hristos. Credința religioasă are ca direct corespondent în viața de toate zilele, o trăire virtuoasă. Această trăire virtuoasă legitimează practic valoarea supranaturală unică a adevărurilor doctrinale și morale, descoperite de Dumnezeu credincioșilor.

Religia creștină n-are, astfel, numai o învățătură doctrinală revelată supranaturală, ci și o morală revelată supranaturală²⁴. Viața credin-

22. A. Janssen, *Les fondements de la morale*, în M. Brillant et M. Nédoncelle, Paris, Bloud et Gay, 1937, p. 1240.

23. D. Belu, *Valori teoretice și morale*, în *Altarul Banatului*, An. II, nr. 11-12, Caransebeș, 1945, pp. 253-260.

24. Cf. E. Boutroux, *Morale et religion*, Paris, 1925, p. 25 sqq.

cioșilor nu este lăsată la voia întâmplării, ci ea este normată în amănunțime. Prețul acestei vieții este mult prea mare, pentru ca credincioșii să-l păgubească, sau să nu-l obțină. Viața morală izvorăște, astfel, în mod organic din credința lor religioasă. Această credință religioasă cere ca fiecare credincios, pentru a se mântui, să ducă o viață morală aici pe pământ. Morala creștină nu ignoră, astfel, trupul și nici viața în trup, sau existența noastră istorică, ci o normează în condiții optime. Credincioșii au datorii morale nu numai către Dumnezeu, dar și către aproapele și către sine înșiși. Pentru a se mântui, credincioșii au nevoie de condiții morale optime, de o desfășurare a tuturor posibilităților lor spirituale și fizice. Un trup bine îngrijit va fi mai util în lucrarea mântuirii decît un trup bolnav.

Îmbunătățindu-și viața lor zilnic, înfrumusețînd-o cu fapte bune și cu virtuți, credincioșii sînt siguri că vor obține mîntuirea. Valorificarea credinței religioase într-o altă viață, depinde de viața aceasta de aici, atît din punct de vedere istoric, cît și din punct de vedere calitativ-moral. Un credincios adevărat împlinește voia lui Dumnezeu, realizează binele moral, devine un element pozitiv al religiei creștine, un ferment activ al ei, un membru care se mîntuiește. Credinciosul adevărat duce o viață morală, după pilda Mîntuitorului, care este accesibilă mereu îmbunătățirii sale, prin rodirea luminoaselor principii morale creștine.

Un credincios formalist, care se mulțumește a observa riguros împlinirea unor forme pur externe, spunîndu-și mecanic rugăciunea, mergînd mecanic la biserică, fără o schimbare interioară, calitativă, reală, nu este un bun credincios. Credinciosul adevărat este virtuos, schimbîndu-și calitativ nu numai exteriorul, ci și interiorul sufletesc. Morala creștină adevărată condamnă și elimină atît pe formalistii și fariseii exteriori, cît și pe bigoții și scrupuloșii interiori, care socotesc că totul depinde de observarea riguroasă mai mult a ritualului religios, fără a se îngriji de trăirea ortodoxă a învățăturii Mîntuitorului și de punerea ei corectă în practica vieții de toate zilele, ceea ce ar exclude formalismul și fariseismul, bigotismul și obscurantismul.

Morala creștină devine un element de sudură a credincioșilor întreolaltă, cît și a credincioșilor cu Dumnezeu. Principiul moral fundamental al religiei creștine, care infuzează viața credincioșilor, este iubirea aproapelui; ea caracterizează viața lor și tot ea îi unește cu Dumnezeu, care este iubire²⁵. Morala creștină, ca să ajungă la Dumnezeu, îl duce pe credincios prin iubirea față de aproapele; verifică prin iubirea sa față de aproapele cum îl iubește pe Dumnezeu: *«Aceasta este porunca mea, ca să vă iubiți unul pe altul, precum v-am iubit Eu»* (Ioan XV, 12).

A fi un creștin perfect, înseamnă a îndeplini perfect morala creștină, care modelează personalități religioase după prototipul moral al Domnului nostru Iisus Hristos²⁶. Morala creștină păstrează un echilibru perfect între teorie și viață; ea nu admite exagerările mortificațiunii fizice, nici

25. Vezi: D. Belu, *Despre iubire*, Sibiu, 1945, passim.

26. Consultă și: O. Schilling, *Apologie der katholischen Moral*, Paderborn, 1936.

cazuistica stearpă a unei morale creștine dezinteresate. Măsura sa morală ține seama de natura credincioșilor; ea cere ceea ce structural ei pot da sau pot împlini, nu ca stoicismul antic, al cărui rigorism moral exagerat a pricinuit excesul epicurean. Aspirația către fericire a credincioșilor într-o altă viață va determina transformarea morală a lor, potrivit cu exigența celor ce intră în această viață, deci principiile morale vor fi realizate în viața de aici de pe pământ, pentru a fi valorificate în viața de dincolo, din ceruri.

5. CULTUL

Religia creștină are, în sfârșit, un cult comun în al cărui centru stă adorarea lui Dumnezeu. Această adorare se face, în Creștinism, potrivit cu datele pe care le avem despre Dumnezeu din revelațiunea divină, deci el este adevărat și corespunde unei realități religioase. Credinciosul își exteriorizează simțirea și gândurile sale prin acte de cult, fiindcă ele corespund unei necesități sufletești a lui. Plinătatea dragostei lui se revarsă în afară în manifestări specifice.

Manifestările vieții credincioșilor noștri se fac prin cuvânt și prin faptă, de aceea și viața internă religioasă a credincioșilor se manifestă prin cuvânt și prin faptă²⁷. Adorarea lui Dumnezeu prin cuvânt este rugăciunea, iar adorarea lui Dumnezeu prin faptă este jertfa. Sub aceste două aspecte, credincioșii își manifestă dragostea lor față de Dumnezeu.

Religia creștină internă își are deci o continuitate organică a sa prin cuvânt și prin faptă, prin rugăciune și jertfă. «În religia creștină, spune teologul Vasile Găina, sînt împreunate toate actele mai însemnate din viața privată și publică cu rugăciuni corespunzătoare. Cultul creștin conține o cunună de rugăciuni dintre cele mai alese și mai frumoase»²⁸. El izvorăște dintr-o trăire religioasă deplină și desăvîrșită. Credinciosul care este plin de dragostea lui Dumnezeu și a aproapelui, care-L cunoaște pe Dumnezeu în întreaga Sa măreție și putere ca pe Acela care-l poate răsplăti într-o viață viitoare, îi aduce mulțumiri și laude și își deschide sufletul, cerîndu-I ajutor în toate împrejurările vieții sale religioase, pentru a corespunde idealului moral suprem.

Adorarea internă a lui Dumnezeu are, astfel, o continuitate organică în adorarea Sa externă, cultică, în care se întrupează gândurile și simțirile religioase²⁹. Cultul creștin devine o revărsare sufletească lirică și sonoră sau sacrificială, în care sînt cuprinse cele mai alese gânduri și sentimente religioase ale credincioșilor. La această exteriorizare cultică participă întreaga ființă a credinciosului³⁰. Cultul creștin devine, astfel, și el o măsură pentru verificarea religiozității interne a credinciosului.

27. Găina, *Univ. ființa și orig. rel.*, p. 71.

28. *Ibidem*.

29. H. Arlet, art. *Le fait religieux. Le besoin religieux*, în *Apologétique*, publ. sous la direction de M. Brillant et M. Nédoncelle, Paris, Bloud et Gay, 1937, pp. 25-42.

30. Ch. Hauter, *Essai sur l'objet religieux*, Paris, 1928, p. 278 sqq.; Abbé de Broglie, *Religion et critique*, II éd., Paris, 1898, pp. 1-196; Alain, *Propos sur la religion*, Paris, 1938, p. 14 sqq.

fiindcă adorarea lui Dumnezeu nu poate izvorî în afară, decît dintr-o plinătate interioară de dragoste și nu dintr-o uscăciune spirituală.

Religia creștină are, spre a corespunde acestei necesități cultice externe imperioase a credincioșilor, altare și biserici, în care ei se roagă și în care se aduce jertfa cea nesingeroasă a Sfintei Euharistii. În biserici și acasă, credincioșii se pot ruga, exprimîndu-și în forme corecte și cu fonduri adecvate, mulțumirile lor, laudele lor și cererile lor, după întreita împărțire a rugăciunii în: rugăciune de laudă, de mulțumire și de cerere³¹. Numai în biserici, pe mesele sfintelor altare, se aduce jertfa Trupului și Sîngelui Domnului nostru Iisus Hristos, în mod nesingeros, dar cu prezența Sa reală și ființială în pîinea și vinul euharistic, prin prefacere.

Cultul divin devine un element foarte important al religiei creștine, deoarece el este format din acte externe vizibile, care reprezintă într-o oarecare măsură în fața simțurilor întreaga realitate complexă religioasă a acestei religii. Cultul divin este marele freamăt colectiv religios al credincioșilor noștri, conduși de aceleași gânduri și de aceleași sentimente religioase; ele redau în extern calitatea lor religioasă, dar și calitatea doctrinală și morală a Creștinismului.

Ca moment de natură curat psihologică, ori ca expresie externă a conținutului interior, ca manifestare formală prin grai ori prin cîntec, ca rugăciune ori ca jertfă, cultul divin creștin este o parte componentă din religia creștină, o încununare externă a sa, o verificare în fața tuturor, o mărturisire și o slujire. Ferindu-l de orice excесе bigote sau formaliste, cultul divin creștin trebuie să-și păstreze intactă întreaga sa valoare psihologică religioasă, doctrinală, morală și mîntuitoare pentru credincioșii adevărați, pentru ca exteriorizările lor să se producă în cadrele religiozității adevărate.

Cînd religia creștină se reduce însă, arbitrar, numai la cult, la rituri, atunci ia naștere ritualismul, sub care se înțelege practicarea exclusivă a unor «formule stereotipe, însoțite de acte magice»³², fără o corespondență doctrinală, fără o trăire religioasă. Practicarea ritualismului este proprie mai ales credincioșilor naivi și ignoranți, care nu cunosc esența doctrinală și morală a religiei creștine.

Raportul cu Dumnezeu se îndeplinește pentru acest fel de credincioși numai «prin cultul sacramental, prin sute de formule magice, mici sau mari, prin semne, chipuri și ceremonii a căror observare punctuală și docilă împărtășesc viața veșnică»³³. Ca atare, doctrina rămîne necunoscută; ea nu apare la lumină decît sub formule liturgice. Pentru

31. A se consulta asupra rugăciunii Fr. Heiler, *Das Gebet. Eine religionsgeschichtliche und religions-psychologische Untersuchung*, IV Aufl., Münster i. W., 1921, passim; E. Vasilescu, *Rugăciunea, centrul vieții religioase*, în *Mitropolia Olteniei*, An. VIII, nr. 1-3, 1956, pp. 48-54.

32. A. Harnack, *Das Wesen des Christentums*, Leipzig, Hinrichs'sche Verlag, 1933, p. 147.

33. *Ibidem*, p. 148.

nouăzeci și nouă de procente dintre acești credincioși, religia nu este altceva decât ritual, în care se exteriorizează³⁴.

Importanța elementară a cultului s-a schimbat așa într-o exclusivitate religioasă formală, ritualistică, deoarece ritualismul este strins legat și de formalism. Credinciosul ritualist este un «credincios al formei împlinite cu exactitate la timp precis și în cuvinte și mișcări precise». Mîntuirea acestor credincioși depinde de felul exact cum își îndeplinesc ei formele ritualiste. Ceea ce este mai interesant de observat, este că fiecare dintre acești bigoți se transformă el singur într-un îndeplinător de formule, devine el însuși un «liturghisitor sui-generis».

«Nimic nu e mai tragic de văzut, exclamă A. Harnack, decât această transformare a religiei creștine dintr-un cult al lui Dumnezeu în spirit și adevăr, într-un cult de semne, formule și idoli»³⁵. Într-adevăr, pentru a face să dispară o asemenea specie de religie «formalistă și juridistă» a venit Domnul nostru Iisus Hristos, nu spre a continua sau a-i pune alta în loc și anume «o religie a literei, o religie a formulelor magice», o «religie exclusiv ritualistică»³⁶.

Acestea sînt elementele componente ale religiei creștine, considerate din punct de vedere subiectiv și obiectiv. Ele aparțin ființei religiei creștine, pe care am cercetat-o ontologic-structural. Aceste elemente sînt într-un raport armonic, deoarece religia creștină este organizată supranatural pe temelia revelației divine. Fiecare în parte și toate împreună contribuie să ne dea imaginea ortodoxă despre ființa adevărată a religiei creștine, dezvoltându-ne posibilitățile sale divine de aducere la bun sfîrșit și în condiții optime a mîntuirilor noastre subiective.

34. *Ibidem*.

35. *Ibidem*.

36. Exagerînd, A. Harnack are afirmații neacoperite ca aceasta față de Creștinismul oriental-grec: «Ritualismul aproape a înăbușit religia spiritului (die geistige Religion) pe vastul teritoriu al Creștinismului greco-oriental. Nu-i destul de spus că această Biserică a pierdut ceva esențial, nu, ci ea a decăzut la un cu totul alt nivel; ea a regresat la acea treaptă cînd valorează afirmația: Religia este cult, nimic altceva». *Ibidem*, p. 148 și urm.

ACTIVITATEA MITROPOLITULUI PAVEL NENADOVICI [1749—1768] DE CARLOVITZ ÎN SLUJBA ORTODOXIEI *

Cea de a doua jumătate a veacului al XVIII-lea reprezintă, pe măsura scurgerii timpului, o puternică și susținută ascensiune a conștiinței liberal-naționale a popoarelor. Este epoca în care iluminiștii cultivă în mijlocul maselor sentimentul demnității umane, dorința de eliberare din lanțurile robiei feudale, de ordin intern sau extern. Se interceptează primele murmure, primele manifestări mai puternice în sinul populațiilor oprimăte, în scopul creării unor organizații statale proprii și independente. Anumiți factori condiționează această dorință justificată, dar deocamdată prematură. Aci se numără, pe de o parte adierea plăcută a libertății care se impune tot mai mult în Europa, iar pe de altă putrefacția aparatelor de stat caracteristice sistemului feudal. În Răsărit, despotismul exagerat al sultanilor, intrigele de harem, indisciplina din rindurile aristocrației musulmane a țărilor stăpinite provocată de corupție și de o nesecată poftă de aur, lipsa de unitate națională a imperiului, sînt fapte care cauzează decadența puterii otomane. Spre deosebire de Europa răsăriteană, țările din Occident, libere de jugul otoman, încearcă mari modificări impuse de cuceririle tehnicii. Imperiul habsburgilor a continuat cu tenacitate să mențină vechea stare de lucruri, dominația cu orice preț asupra popoarelor incorporate în statul său. Acest modus vivendi era pentru el singura rațiune de a fi. Cu aceasta nu a făcut însă, decît să-și prelungească agonia în care a intrat, prăbușirea, mai devreme sau mai tîrziu, s-a dovedit a fi iminentă.

Dominația oprinatoare și exploatatoare austriacă n-a menajat nici populația sirbească. Deși a dobîndit privilegii extraordinare¹ li s-a impus același tratament. Sirbii au fost împărțiți în două categorii: cei ce au consimțit să servească ca soldați și ceilalți care au fost transformați în serbi de seniorii feudali. Primii aparțineau comandamentului zonei militare, ceilalți administrației civile regionale. Poziția negativă a imperiilor austriaci era inspirată de neastîmpărul sîrbilor, ei fiind veșnic gata de război în lupta pentru desființarea unirii². Aspirația către zările unei vieți mai bune, mai libere, cît și dorința unei libertăți religioase

*) Această lucrare pentru titlul de magistru în teologie a fost întocmită sub îndrumarea Pr. prof. Ioan Rămureanu, care a dat și avizul pentru a fi publicată.

1. Cf. Nicolae Iorga, *Histoire des états balkaniques jusqu'à 1924*, Paris, 1925, ediția II, revăzută și adăugită, vol. II, București, 1930, p. 124.

2. Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești și a vieții religioase a Romînilor*, ediția II, revăzută și adăugită, vol. II, București, 1930, p. 124.

practice, a generat printre sîrbi și romîni ideea unui exod dincolo de granițele imperiului. În cursul anilor 1751-1752 peste 30.000 ortodocși, sîrbi, și romîni, emigrară în Rusia de groaza persecuțiilor, formînd acolo «Noua Serbie». Cu zece ani mai tîrziu, în 1761, armata a întors din drum 500 familii de romîni din comitatul Dobrica în drum spre Moldova. Atunci cînd politicienii venezi alarmăți cerură guvernului ardelean motivele exodului spre Țările Romîne și Rusia, el a arătat că romînilor și sîrbilor li se oferă condiții de trai mai prielnice și libertate religioasă. Despre aceleași emigrații vorbește și Halmágyi — slujbaş vreme de un sfert de veac în cancelaria guvernatorului ardelean. Acesta amintește de emigrații din Transilvania în Principate în 1764, 1766 și 1767, aceasta de cea mai mare anvergură, lăsînd un mare gol în fondul contribuțiilor³. Emigrațiile sînt bazate pe hrisovul din mai 1750 al lui Grigore Ghica, care, la îndemnul protopopului Nicolae din Balomir, a dat drept tuturor «Romînilor ardeleni și ungureni care vor veni să se așeze în cuprinsul Țării Romînești, în orice loc liber»⁴.

În această stare de lucruri, forul cel mai puternic de apărare a Ortodoxiei din Austro-Ungaria este Mitropolia de Carlovitz. Ea se ridică ca fiind un simbol al mării emancipări sîrbești, cultivatoarea moralului și caracterului ortodox. Mitropolia de Carlovitz rămîne un for permanent de adresă pentru apărarea intereselor ortodocșilor impilați sîrbi și romîni. Activitatea ei binefăcătoare, cu specială privire asupra romînilor, ni se proiectează mai bine în acest interval de timp. Veacul al XVIII-lea cînd era atît de necesară apariția de personalități marcante în slujba Ortodoxiei, beneficiază de mari apărători ai credinței străbune. Una dintre aceste personalități, dintre acești neînfricați apărători ai credinței creștine ortodoxe, este și Mitropolitul Pavel Nenadovici (1749-1768). Activitatea acestui neobosit lucrător pe tărîm ecleziastic s-a dovedit de un real folos tuturor credincioșilor din imperiu. Vreme de aproape 20 de ani de păstorie, cu multă dibăcie și tenacitate a știut să păstreze și să refacă pozițiile ortodoxe amenințate. Atît în scaunul episcopiei de Karlstadt, apoi în cel de Buda, în care n-a păstorit decît o jumătate de an (1748), cît și după aceea în scaunul mitropolitan, el a știut să reprezinte cu succes interesele Bisericii sale. Ca urmare, este și titulatura care l-a consacrat de «mitropolit ortodox al poporului sîrbesc și romînesc»⁵. Bătrînul mitropolit înzestrat cu energie nebănuită cuceră simpatiile Mariei-Terezia (1740-1780) care-l numi consilier intim, acordîndu-i și dreptul de a se prezenta oricînd în audiență în saloanele rezervate. Aceasta va constitui suportul, trambulina de atac pe care el va ști s-o utilizeze cu succes pentru a combate tentativele prozelitiste care tulburau liniștea păstoriților săi. Tactica politicii austro-ungare voia să lovească asupra întregii Ortodoxii din imperiu care urma să fie îmbucătățită și apoi desființată⁶. De aceea

3. Cf. Marina Lupaș-Vlasiu, *Aspecte din istoria Transilvaniei*, Sibiu, 1945, p. 163.

4. Cf. Marina Lupaș-Vlasiu, *op. cit.*, p. 164.

5. Cf. Eusebiu Popovici, *Istoria bisericească universală și statistica bisericească*, trad. de Atanasie Mironescu, Cartea II, vol. IV, București, 1928, p. 486.

6. Eudoxiu Hurmuzaki, *Fragmente din istoria Romînilor* trad. de Ioan Slavici, vol. II, București, 1900, p. 191.

centrul ortodox din imperiu — Carlovitz — s-a opus cu toată puterea acestei politici de mutilare cu ajutorul uneia dintre figurile cele mai reprezentative — Mitropolitul Pavel Nenadovici. În jurul lui s-au grupat atît sîrbii cît și romîni pentru combaterea politicii prozelitiste catolice a Casei de Austria.

Spiritul de revoltă împotriva samavolniciilor și actelor de duplicitate ale imperialilor trebuia păstrat în continuare nestins, el era chezașia păstrării credinței străbune.

Una din formele de manifestare — și cea mai mare — ale activității desfășurate sub egida Ortodoxiei de Mitropolitul Pavel Nenadovici este *incercarea de întindere a protectoratului său asupra romînilor ortodocși din Transilvania*, cu toată opoziția politicianilor venali austriaci. Îndată după ocuparea scaunului mitropolitan (anul 1749), romîni au început să se adreseze lui Nenadovici pentru a-i lua sub protecția sa și a-i feri de acțiunile prozelitiste catolice. Presimțind în el un vajnic apărător ortodox, aceste dorințe, exprimate verbal sau în scris, le vom descoperi pe întreg parcursul arhipăstoriei sale. Astfel, în 28 octombrie 1749 doi negustori din Făgăraș — Nicolae Șomnoi și Enache Arpași — cer ca ortodocșii să fie luați sub grija mitropolitului Nenadovici, «căci în unie n-au fost amestecați nicidecum, cum mai pe larg te vei fi înștiințat Prea Sfinția Ta de protopopul Eustație din Brașov care ne știe toată rînduiala din'nceput»⁷. Cu un an mai tîrziu, în 1750, mergînd pentru confirmare, mitropolitul cunoscuse la Viena pe Nicolae Oprea care-l rugă stăruitor să intervină pentru cauza romînilor ardeleni și care i-a dat și două petiții. În prima petiție, semnată de Ioan Oancea și de preoții: Bucur, Ion, Văsiu, Măcinic și Ion din Galeș, romîni arată că sînt lipsiți de protectori, istorisind și arestarea lui Ioan Oancea: «... numaidecît au prins omul nostru, anume Ioan Oancea și l-au bătut în chiară și l-au băgat în tîmnița cea de pierzare ... Și ne-au trimis două companii de nemți, de ne chinuiesc și ne căznesc»⁸. În continuare, mitropolitul este rugat să intervină în favoarea lor. «... Și te milostivește că pierim și trupește și sufletește și n-avem unde să ne răzimăm fără numai la Cristos și la Prea Sfinția Ta». Iar mai departe «ci ne rugăm Prea Sfinției Tale și orice vei cheltui Prea Sfinția Ta cu mare iubire vom întoarce Prea Sfinției Tale și cu mare mulțumită, numai să-ți rămînem fii ai Sfinției Tale mici și plecați: noi scaunul Sibiului și al Făgărașului și scaunul Nocrich și scaunul Miercurei și scaunul Sebeșului și scaunul Orăștiei și ținutul Dobrii tot»⁹.

Cel de al doilea memoriu semnat de Bucur Bîrsan, Oprea Miclăuș și Radu Sabău prezintă toate demersurile făcute de romîni pînă atunci: înaintarea către împărăteasă a trei memorii, unul adresat lui Königsegg, și două ambadorului din Moscova. Rezoluția n-au putut-o însă aștepta,

7. Cf. Ștefan Meteș, *Viața bisericească a Romînilor din Țara Oltului*, Sibiu, 1930, p. 22.

8. Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a Romînilor din Ardeal în sec. XVIII*, vol. I cu 150 documente anexate, Sibiu, 1920, anexa 59.

9. Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. I, anexa 59.

deoarece cancelaria ardeleană le-a cerut plecarea din Viena. Ei își exprimă dorința de a li se trimite preoți. «... iarăși ne rugăm cu osirdie să ne primiți și să ne trimiteți preoți fiindcă noi nu vrem să avem nimic comun cu uniația... Iar pentru credința strămoșilor noștri sintem gata a suferi și mucenicia sau izgonire din această împărăție, iar legea nu o vom lepăda»¹⁰. Răspunzând acestei chemări, mitropolitul a trimis un curier care să afle situația exactă a românilor ortodocși. Trimisul său a colindat 270 de comune din districtele Dobrii, Devei, Hunedoarei, Hațegului, Orăștiei, Sebeșului, Miercurii, Săliștei și comunele din jurul Făgărașului, în afară de ținutul Sibiului, unde n-a putut ajunge. În orașul Dobra, după ce numără peste 400 suflete neunite, ei iscălesc o cerere în frunte cu Iosif Crainic — «vițetnogiul orașului cel bătrîn» și cu Andrica Miclăuș — «vițetnogiul orașului celui nou» —, declarînd că «nicidecum uniația nu primesc și întru toate slujbele și poruncile înălțaței Crăiesi ascultăm și slujim și pentru crăiasă și capul și singele ne vom pune, iar uniația, legii nu vom primi nicidecum, pînă la moarte». Apoi, împreună cu satele din jur, au redactat un memoriu în care au spus printre altele: «... că ni s-a urît de atîta vreme, că trăim ca vitele fără de preot și fără de biserică și fără de lege și mor oamenii necuminecați și nesposediți... Că de ne-ar lăsa domni să ieșim de-aicea, am ieși toți și am merge încătrău ne-ar îndirepta Dumnezeu. Numai nu ne slobode, ci ne ține năcăjiți... Că noi ce vream am ajuns, pohtim toți moarte să murim, decît să trăim cu atîta amar și jale după legea noastră»¹¹. Petiția românilor din Săcel din același an exprimă aceeași dorință către mitropolitul Carlovitz-ului. Represaliile guvernului nu s-au lăsat așteptate. La finea anului 1750, Nicolae Oprea și Popa Măcinic au fost arestați la Viena.

O acțiune de apărare a credinței ortodoxe a fost și cea a călugărului Nicodim din apropiere de Făgăraș și a popii Ioan din Aciliu care în 1750 au condus o deputație de țărani la Viena, înaintînd o întreagă mărturisire de credință ortodoxă în nemțește. Urmăriți, ei au plecat la Petersburg, primind azilul țarinei Elisabeta, care, alături de mitropolitul Nenadovici, a dat un prețios concurs credincioșilor ortodocși din imperiul austro-ungar. Multe dintre însemnările călugărului Nicodim vorbesc despre prigonirile suferite de creștinii ortodocși din nordul și sudul Ungariei. Întors din Rusia, Nicodim fu ocrotit de episcopul Grigore al Rîmnicului de la care primise darul preoției. De aici a întreținut relații cu frații săi din Ardeal, îndemnîndu-i să-și trimită jalbele la mitropolitul de Carlovitz care n-a întîrziat să intervină la Viena, cerînd libertate religioasă pentru românii ardeleni, căci altfel aceștia vor fi siliți să emigreze. Popa Ioan din Aciliu citea populațiilor ortodoxe circulare venite de la mitropolitul de Carlovitz. Faptul că mitropolitul și-a început vigurose acțiunile de apărare a românilor ortodocși este ilustrat negativ și de decizia Mariei Terezia care în 25 septembrie 1751 trecuse chestiunile religioase la deputația aulică pentru afacerile bănățene și ilirice sub pre-

10. Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. I, anexa 60.

11. Cf. Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. I, p. 212.

ședinția lui Königsegg-Erps. Cu aceasta ea voia să creeze un organ de supraveghere a mitropolitului de Carlovitz care amenința să devie o primejdie pentru politica oficialității.

În decembrie 1751, după venirea unei delegații de romini la el, mitropolitul Nenadovici trimise o scrisoare circulară în Ardeal în care, cerându-le să întocmească o listă care să cuprindă numele satelor și credincioșilor, le spune: «A sosit timpul ca să vă roștiți în ce privește credința voastră, să spuneți adevărat dacă doriți sau nu să vă vie un episcop de rital grecesc neunit... Vă rog creștinilor nu vă lepădați de legea voastră părintească... Îmbărbătați-vă deci fraților și credincioșilor și duceți în îndeplinire ceea ce vă sfătuim să face. *Noi din partea noastră vă vom ajuta din toate puterile*»¹². De la această dată, revendicările rominilor vor purta și cererea de episcop ortodox pentru Ardeal, hirotonit de mitropolitul de Carlovitz.

Unul dintre scopurile politicii habsburgice era scoaterea districtului Halmagi de sub jurisdicția episcopului de Arad și de a-l pune sub jurisdicția episcopului unit. Planul acesta nereușind, guvernul a hotărât să ceară în sinodul sîrbesc desființarea episcopiei de Arad invocînd motivul că episcopia n-are mijloace materiale suficiente de întreținere, iar decretul din 4 martie 1695 prevedea înființarea numai a șapte episcopii în Ungaria și Croația. Mitropolitul Pavel Nenadovici, prin memoriul din decembrie 1749 și influența sa, determină pe Maria Terezia să renunțe la acest proiect. Totuși, prin decretul din 4 februarie 1750 ea preciza că episcopii de Arad nu vor mai putea vizita Halmagiul peste care totuși își vor păstra jurisdicția. În 1751 mitropolitul scrie credincioșilor din Halmagi, îndemnîndu-i să-l înștiințeze de orice silnicie pe care ar suferi-o, căci el nu va ezita să le susțină cauza. S-a păstrat un memoriu (textul sîrbesc publicat de Dimitrie Ruvaraci) al rominilor din Halmagi către Mitropolitul Nenadovici în care îl roagă să-i ia sub oblăduirea sa, rămînînd supuși tot episcopului Aradului. «... Noi însă mai bine ne jertfim viața și capetele decît să ne părăsim religia, ori ceva din dogmele bisericii răsăritene»¹³. Această petiție mitropolitul o expedie la Viena, împreună cu dorința exprimată de a i se permite episcopului de Arad să-și exercite jurisdicția în districtul amintit. În 1752 Maria Terezia dădu un decret care permise episcopului să viziteze Halmagiul dar cu precizarea că numai pe cei ortodocși, fapt care determină pe Pavel Nenadovici să ceară o nouă vizitație, de data asta cu caracter de anchetă, pentru a observa cum se pronunță poporul. Răspunsul a fost pozitiv, însă guvernul îl oprește de a-și întinde jurisdicția și peste Ardeal¹⁴. El înaintă un memoriu guvernului vienez prin care denunță abuzurile și prigonirile comisarilor în Halmagi, în politica lor religioasă. Cerînd satisfacție, cîștigă, datorită simpatiei împăratului Francisc — soțul Mariei Terezia. Abia în 1754, comisia întrunită a treia oară, rezolvă situația Halmagiului. Membrii ei: consilierul aulic Martin de Seeberg, judele regesc Emeric

12. Cf. Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. I, p. 216.

13. Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. I, anexa 69.

14. Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. I, anexa 75.

Mişke, protopopul Nicolae Pop din Daia şi arhimandritul Moise Putnic din eparhia Timişorii, ca reprezentant al Mitropolitului Nenadovici. O săptămână întreagă oraşelul Halmagi găzduise adevărate scene de demonstraţie a Ortodoxiei. Şiruri nesfârşite de ţărani, sat de sat, declarară că vor să-şi păstreze credinţa moştenită de la părinţii lor.

Victoria Ortodoxiei în Halmagi determină ridicarea masivă a rominilor ortodocşi pentru dobândirea independenţei religioase şi a unui episcop ortodox subordonat Mitropolitului de Carlovitz. Din noiembrie 1753 datează un document care atestă hotărîrea adunării comitatului Bihorului de păstrare a credinţei creştine ortodoxe. «... Iar noi nu sîntem uniţi, nici nu vom fi, fiindcă ştim aceia că Măria Sa Crăiasa noastră nu doreşte să neliniştească legea nimănui, dar nu ştim din ce pricină pe noi să ne tulbure şi din a cui poruncă să ne facă uniţi, din legea noastră. Fiindcă Măria Sa Doamna nu o cere aceasta, dar, pe cît vedem, aceşti popi uniţi vreau să ne facă ei cu de-a sila uniţi». Îscălitura «tot poporul de lege sirbească»¹⁵.

Strădaniile Mitropolitului Pavel Nenadovici se intensificară. El va stărui vehement la recunoaşterea jurisdicţiei asupra Transilvaniei, bazîndu-se şi pe faptul că împăratul Leopold I prin decretul din 18 decembrie 1703 autorizase pe patriarhul sîrb Arsenie III să viziteze Ungaria, Croaţia, Slavonia, *Transilvania* şi provinciile învecinate, spre a-i aduce pe rebeli la ascultare¹⁶.

Trecînd peste interdicţia de a se amesteca în chestiunile ardeleni, mitropolitul Nenadovici adresa împărătesei în cursul anului 1755 cinci memorii. Materialul primului memoriu i-a fost furnizat de doi delegaţi romîni la Carlovitz, Popa Ioan din Poiana şi ţăranul Toma Maieru din Răhău. Mitropolitul cere împărătesei şi guvernului acordarea toleranţei religioase, oprirea bălăilor şi a arestărilor, anularea amendelor băneşti¹⁷. În sprijinul apărării romînilor ortodocşi, mitropolitul invocă textul decretului lui Leopold I din 12 decembrie 1701, decret demult uitat, care dă libertate romînilor de a se uni cu una din cele patru religii principale, sau de a rămîne şi mai departe în legea veche, apoi sînt enumerate decrete mai recente — din 1751 şi 1753 —, adresate clerului şi naţiunii sîrbeşti şi mitropolitului personal în care împărăteasa ia măsuri de apărare a clerului şi poporului neunit, promiţînd ocrotirea lor. Mitropolitul a făcut această confuzie politică a privilegiilor ilirice intenţionat, fiind înzestrat cu admirabil simţ politic, pentru a combate cu succes prozelitismul catolic¹⁸.

De remarcat este că unul din cele cinci memorii — cel din 30 octombrie 1755 — este întocmit în folosul clerului ortodox din Braşov şi Ţara

15. Eudoxiu Hurmuzaki, *Documente privitoare la Istoria Romînilor*, vol. XV, partea 2-a, (1601-1825), (*Acte şi scrisori din arhivele oraşelor ardeleni: Bistriţa, Braşov, Sibiu*), Bucureşti, 1913, documentul 3134, p. 1694.

16. Augustin Bunea, *Episcopii Petru Paul Arca şi Dionisie Novacovici*, Blaj, 1902, p. 94.

17. Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. I, anexa 83.

18. Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. II. Sibiu, 1930, p. 20.

Bîrsei pentru care mitropolitul cere să fie scutit de dări — privilegiu de care s-au bucurat în totdeauna. Tot acum mitropolitul intervine cu un memoriu și pentru sălișteni.

În primăvara anului 1756 mitropolitul prezintă la Viena un memoriu pentru rominii din Jina, cerînd și soluționarea problemelor expuse în memoriile trecute. Izgonirea călugărilor ortodocși din mănăstirea Marcea și persecuțiile înscenate de generalul Petazzi împotriva sîrbilor din Slavonia au generat o altă rafală de intervenții și proteste. Respectul temut pe care l-a inspirat mitropolitul Nenadovici, hotărî apariția unui decret în 5 iunie 1756 care oprește din nou întinderea jurisdicției mitropolitului asupra Ardealului, în același timp guvernul reflectînd că e mai bine ca ortodocșii din Brașov, Făgăraș și Sibiu să-și aducă preoți din Muntenia, întrucît patriarhul de Constantinopol de care atîrnă episcopii munteni nu se silește a apăra Ortodoxia cu zelul mitropolitului sîrbesc¹⁹. Teama de mitropolitul Nenadovici se observa și la slujbașii mai mici. Astfel în 1756 protopopul Eustație Gridovici încercă un fel de organizare a șcheienilor în cadrele orașului săsesc. Atunci magistratul orașului s-a grăbit să-i trimită protopopului ordinul guvernului (23 sept. 1756) prin care se interzicea strict oricărui român să se adreseze mitropolitului de Carlovitz, în orice chestiune²⁰.

Decretele împărătesei nu și-au făcut efectul nici de astădată. Mitropolitul Pavel Nenadovici în sinodul sîrbesc din 10 iulie 1756 pune în discuție și problema religioasă a rominilor ortodocși din Ardeal. În numele sinodului, mitropolitul făcu o nouă intervenție. S-a făcut apel la diplomele leopoldine din 12 dec. 1701 și 1703, diploma lui Rakoczi către Sava Brancovici (asupra dreptului de jurisdicție în Banat), la faptul că în timpul ocupației austriace mitropolitul de Carlovitz avusese jurisdicția și asupra Olteniei, și în fine la jurămîntul de fidelitate depus de mitropolit pentru toate provinciile.

O scrisoare a săliștenilor din 4 dec. 1756 arată că rominii au continuat a-i raporta cele mai însemnate evenimente, cerîndu-i să le reprezinte cauza, deși «foarte cu frică scriem, aici scrisori nu putem trimite»²¹.

În primăvara anului 1757, o delegație de patru țărani prezintă mitropolitului Pavel Nenadovici o petiție semnată de reprezentanții satelor Jina, Poiana și Cărpiniș în care cer: «...să facă milă Înălțata Crăiasă să ni se dea arhieru de la Carlovitz pe legea grecească, să se oprească și popii uniți a ne mai prăda și a ne mai lega»²².

În anul 1758 mitropolitul adresează Vienei alte două memorii pentru cauza rominilor ardeleni. Un an mai tirziu, la 29 martie 1759, o nouă jalbă a rominilor e adresată mitropolitului și Mariei Terezia din partea satelor Poiana, Deal, Jina și Orăștie, jalbă pătată de lacrimile bieților țărani romîni «... că de-i trebuie cătane Prea Înălțatei Crăiese, rominii

19. Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. II, p. 28.

20. Candid C. Mușlea, *Biserica Sf. Nicolae din Șcheii Brașovului*, vol. II (1743-1837), Brașov, 1946, p. 43.

21. Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. I, anexa 105.

22. Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. I, anexa 106.

merg, unde trebuie oameni, tot rominii merg. Porția dăm noi cei din Ardeal cit toți laolaltă și ei spun că pământul îi al lor. Și, suferind am tot așteptat mila Înălțatei Crăieșe, să ne trimită un arhiereu de legea grecească, ori să ne sloboadă granițele, să ieșim din țară, să ne ducem unde vom putea să ne ținem legea și să avem pământ ca să trăim...»²³.

Un profesor englez — Seton Watson — a spus foarte plastic: «țărani transilvăni ortodocși rămași mult timp fără episcop au rezistat cu dirzenie tuturor condițiilor defavorabile și au dovedit o uimitoare bărbăție și tenacitate care nu și-a avut egalul în Europa».

Casa de Austria trecea prin momente dificile, neștiind ce alternativă să îmbrățișeze. Întinderea jurisdicției mitropolitului ar produce îngrijorare, dacă în viitor alianța cu Rusia s-ar desface. Statu quo-ul era iarăși riscant. Soluția a dat-o Baronul Bartenstein care ceruse un arhiereu independent ortodox pentru rominii din Ardeal, investit cu aceleași drepturi ca și mitropolitul de Carlovitz, potrivit principiului «divide et impera». Astfel, deși mitropolitul Nenadovici avusese un ierarh pregătit în persoana lui Partenie din Silistra pentru Ardeal, guvernul numi în 1757, în secret, ca episcop al rominilor din Transilvania pe Dionisie Novacovici de Buda. Acesta a fost instruit astfel, încât să nu pericliteze unirea, iar în caz de nerespectare a angajamentului, trebuia «asasinat în secret, măsură practică și altădată» — scrie cancelarul Kaunitz²⁴. Opoziția în care se afla Dionisie Novacovici față de mitropolitul de Carlovitz au determinat rezerva poporului față de el. Jurământul de păstrare a Ortodoxiei cerut de protopopul Eustațiu Gridovici în ziua instalării, 29 febr. 1761, în biserica Scheilor Brașovului, reflectă teama de a nu fi înșelat de eventualitatea unui episcop unit²⁵.

În aceste vremuri tulburi găsim și activitatea călugărului Sofronie din Cioara care a desfășurat o vie propagandă religioasă ortodoxă. Vreme de doi ani (1759-1761) el fu adevărat stăpîn al Transilvaniei; peste tot pe unde trecea era primit cu pompă, degaja entuziasm, prezida adunări și sinoade, unde veneau mii de credincioși, comanda administrației civile și militare și nimeni nu îndrăzneă să ia măsuri împotriva lui, nici rezista curentului care antrena poporul²⁶. Acest călugăr se bucura de trecere și respect nu numai înaintea populației din Ardeal ci și în fața mitropolitului Pavel Nenadovici. De aceea între anii 1758-1760 cine voia să se hirotonească, din părțile ardelenе și maramureșene, trebuia să ducă mitropolitului de Carlovitz o scrisoare de recomandare de la Sofronie. Strădanile lui Sofronie s-au îndreptat și ele spre obținerea unui episcop ortodox dependent de Carlovitz. Astfel, sinodul din Alba-Iulia din 29 febr. 1761 prezidat de Sofronie, ceru un episcop ortodox, nu exempt, ci dependent și hirotonit

23. Silviu Dragomir, *op. cit.*, vol. I, anexa 119.

24. Cf. Ștefan Lupșa, *Inceputul arhipăstoriei ardelenе a lui Dionisie Novacovici*, art. publicat în «Biserica și problemele vremii», Sibiu, 1947, p. 30.

25. Candid C. Mușlea, *op. cit.*, p. 47.

26. Ștefan Meșes, *La vie menée par les roumains en Transylvanie du XVI-e au XVIII-e siècle*, București, 1938, p. 69.

la Carlovitz²⁷. Printr-o scrisoare datată din 10 martie 1761, Sofronie și popa Gheorghe din Abrud vestesc că împărăteasa a îngăduit legea veche: «Cinstiți pravoslavnici creștini, mulțumim Maicii noastre Crăiesei Mariei Terezii că s-au milostivitu a ne da voie și slobozenie a ținea legea cea pravoslavnică, cea din moși și din strămoși, și să ținem noi poporul care vom vria... Și să știți că, precum ne-au îngăduit a ținea legea cea pravoslavnică, așa ne-au datu și arhieru pravoslavnic». Și iscălesc «Popa Sofronie *vicăraș* și popa Gheorghe ot Abrud, jurații de la Carlovitz»²⁸. Dar, odată cu intrarea generalului Buccow în Ardeal (1761), încetează și activitatea călugărului Sofronie.

Activitatea mitropolitului Pavel Nenadovici mai are însă și o altă latură, *aceea de ctitor al școlii*. Dându-și seama că Ortodoxia are nevoie nu numai de suflete nobile capabile să se sacrifice pentru credință, ci și de oameni bine pregătiți sub raport cultural, el și-a consacrat o bună parte din preocupări învățământului. În anul 1752 mitropolitul apelă la sinod pentru sprijinirea școlilor și o bună plată a profesorilor. Pe timpul său, școala latină de cultură ortodoxă și generală din Carlovitz a jucat un mare rol, mitropolitul organizînd-o aproape din temelii. În scopul acesta a adus în 1753 și în 1754 dascăli din Rusia ca Grigore Teofanovici și Petru Nestorovici și profesori de limba germană. Disciplinele s-au îmbogățit și ele. Astfel în școala sa latină se predă, pe lângă cunoștințele teologice și religioase, geografia și astronomia.

Ca un reflex al avîntului culturii protejate de mitropolitul Nenadovici școlile au prins viață și la noi. Astfel se cunosc, în 1765, 26 de școli în diferite sate ale Făgărașului care lucrau de zor pentru luminarea poporului în aceste părți²⁹. Ele nu constituie decît un preludiv al dezvoltării viitoare.

În anul 1768, mitropolitul Pavel Nenadovici și-a dat obștescul sfîrșit. Lunga și fructuoasă sa păstorire l-a fixat pentru totdeauna printre fîgurile de înaltă clasă ale Istoriei Bisericii. Memoria acestui mare arhieru pe care am evocat-o în aceste pagini formează unul dintre capitolele nemuritoare din viața Bisericii noastre.

27. Ștefan Lupas, *art. cit.*, p. 33.

28. Nicolae Iorga, *Studii și documente cu privire la Istoria Romînilor*, vol. IV: *Legăturile Principatelor romîne cu Ardealul de la 1600-1699*, București, 1902, p. 86-87.

29. Ștefan Meteș, *Viața Bisericească a Romînilor din Țara Oltului*, p. 33.

Dan Simonescu

PROBLEMA ORIGINII LIMBII LITERARE ROMÎNE ȘI CĂRȚILE BISERICESTI

Originea limbii romîne literare și măsura în care cărțile bisericești manuscrise și tipărite au contribuit la începuturile limbii noastre literare sînt probleme de mare importanță pentru trecutul culturii și literaturii noastre. Din această cauză, revistele filologice și lingvistice ale Academiei R.P.R.,¹ cele beletristice, de critică și istorie literară ale Uniunii Scriitorilor din R.P.R.,² au arătat un viu interes acestor probleme, publicînd numeroase articole, începînd mai ales cu anul 1955.

Același interes l-au arătat și istoricii, precum și istoricii literari, cău-tînd să explice, să interpreteze și să rezolve cît mai științific aceste probleme, în cadrul lucrărilor necesare desăvîrșirii tratatului de *Istoria Romîniei*.³

Un ecou al dezbaterilor cu privire la originea limbii noastre literare a străbătut și în paginile revistelor bisericești din R.P.R., care au publicat mai multe articole de fond, au recenzat studiile filologice respective și au semnalat la timp, în cronici, stadiul cercetărilor științifice.⁴

Materialele publicate sînt așa de numeroase, opiniile așa de deosebite, uneori chiar contradictorii, încît este necesară o privire de ansamblu, pe care ne propunem s-o facem în paginile care urmează. Vom urmări problema în lumina studiilor mai noi și mai bune, care recon-sideră problema științific.

1. *Limba romînă*, organ al Institutului de lingvistică din București (apare din 1952), prescurtez L.R. *Studii și cercetări lingvistice*, revistă a Institutului de lingvistică din București (apare din 1950), prescurtez SCL. *Cercetări de lingvistică*, Acad. R.P.R., Filiala Cluj (apare din 1956), prescurtez CL. *Romanoslavica*, revista Asociației slaviștilor din R.P.R. (apare din 1958), prescurtez RS.

2. *Gazeta literară*, apare joia (prescurtez: G.L.), și *Contemporanul* apare vinerea. În timp ce *Contemporanul* a publicat anchete cu privire la aspectele lingvistice ale literaturii beletristice (vezi nr. 30 din 23 iulie 1954, articolul conclusiv al anchetelor și discu-țiilor desfășurate), G.L. a publicat articole cu privire la conceptul de «limbă literară», cu aplicare la originile limbii noastre literare.

3. *Problemele tratatului de Istoria Romîniei. Dezbateri asupra problemelor culturii medievale din țările romine*, în «Studii», XII (1959), nr. 6, pp. 133-136.

4. *Biserica Ortodoxă Romînă*. Buletinul oficial al Patriarhiei Romîne (prescurtez BOR). *Mitropolia Olteniei*. Revista oficială a Arhiepiscopiei Craiovei și Episcopiei Rîm-nicului și Argeșului (prescurtez MO). *Mitropolia Moldovei și Sucevei*. Revista oficială a Arhiepiscopiei Iașilor și a Episcopiei Romanului și Hușilor (prescurtez MM).

I. CE INSEAMNĂ «LIMBA LITERARĂ»

Lingvistica științifică a lărgit considerabil sfera și conținutul acestei noțiuni. În lingvistica idealistă, prin «limbă literară» se înțelege limba literaturii beletristice. Potrivit lingvisticii idealiste, esențialul în limba literară este tendința spre o exprimare artistică. Lingvistica idealistă și-a susținut tezele cu privire la această problemă, la Congresul al VIII-lea de studii romănice, care s-a ținut în zilele de 3—8 aprilie 1956. Tema Congresului a fost însăși problema originii limbii literare în limbile popoarelor neolatine, iar lucrările Congresului s-au desfășurat la Florența, tocmai pentru că Florența, prin operele lui Dante, a fost leagănul formării limbii literare italiene. Lingviștii români, delegați la Congres, au combătut opiniile idealiste ale referenților occidentali și au fixat pozițiile științifice de discuție,⁵ care sînt următoarele:

«Limba literară reprezintă un model de corectitudine în toate privințele... Limba literară este un aspect al limbii naționale, aspectul ei cel mai corect, produs al unei prelucrări continui din partea scriitorilor, oamenilor de știință, publiciștilor etc., sinteză a posibilităților de exprimare pe care le are limba întregului popor. Ea este limba științei, literaturii, ideologiei, politicii, presei, teatrului, administrației».⁶ Deci, «limba literară» nu este numai limba operelor literar-beletristice, limba acestora fiind doar un aspect — dintre altele multe — al limbii literare. «Limba literară» nu trebuie confundată, nici identificată cu limba «scrisă», cea fixată prin «litere» scrise. Limba scrisă este și ea un alt aspect al limbii literare, în sensul că «operele scrise ale înaintașilor și contemporanilor... pot servi drept exemplu din punctul de vedere al corectitudinii lingvistice».⁷ Dar, elementele limbii literare pot fi practicate și pe calea exprimării orale. Rezultă de aci că limba literară trebuie să se supună unor anumite *norme*, adică unor anumite reguli de exprimare, cărora *nu este obligatoriu* să se supună *orice* exprimare orală, de exemplu exprimarea poeziilor anonimi, creatori ai poeziilor populare, în dialecte lingvistice cu anumite particularități regionale. Dacă limba literară se dezvoltă după anumite norme și reguli — cu timpul, din ce în ce mai exigente —, aceasta înseamnă că limba literară capătă un caracter unitar, deci unitatea este a treia particularitate a limbii literare.

Studiul limbii literare nu se poate face decît în strînsă legătură cu istoria societății, cu viața socială a oamenilor. De aceea, oamenii de știință, istoricii, filologii români au căutat originea și cauzele limbii noastre literare, au determinat momentul istoric din evoluția societății românești, căruia îi corespunde mai bine necesitatea nașterii limbii literare. Părerile acestor învățați însă nu sînt totdeauna de acord cu privire la începuturile și cau-

5. Alex. Niculescu, *Problemele limbii literare în discuțiile Congresului al VIII-lea de studii romănice*, în SCL, nr. 3-4 din 1956, pp. 295-305.

6. Acad. Iorgu Iordan, *Despre «limba literară»*, în SCL, V (1954), nr. 1-2, p. 157. Același, *Limba literară (Privire generală)*, în L.R., III (1954), nr. 6, pp. 52-77.

7. Idem, *Despre «limba literară»*, în SCL, V (1954), nr. 1-2, p. 156.

zele determinate ale limbii literare⁸. Astfel, unii susțin că începuturile trebuie căutate în creațiile orale ale poporului (poezia populară), care, cum se știe, au o vechime mult mai mare decât literatura scrisă. Alții accentuează rolul *normelor* limbii literare și socotesc începuturile ei «în perioada constituirii națiunii», la noi, în secolul al XIX-lea. În sfârșit, a treia opinie este că «originile limbii române literare datează din perioada primelor texte românești, legind începuturile limbii literare în special de apariția primelor texte tipărite (secolul al XVI-lea)»⁹. De această părere sînt cei mai mulți lingviști și filologi mai vechi și noi: Ovid Densusianu, Al. Rosetti, Ștefan Pașca, N. Drăganu, D. Macrea, J. Byck, B. Cazacu ș.a.

Istoria literaturii române vechi, căreia nu-i este indiferentă problema, a acceptat ultimul punct de vedere, care cred că este cel just. Însă istoricii literari și filologii istorici ai limbii române n-au putut neglija — și n-au neglijat — nici textele manuscrise, pentru că și ele datează tot din secolul al XVI-lea, fiind însă copii după originale mai vechi, pierdute, din secolul al XV-lea. (Singura excepție o face *Psaltirea Hurmuzaki*, care este originalul însuși, datînd de la începutul secolului al XVI-lea). Ei n-au neglijat cele mai vechi texte religioase *manuscrise*, și pentru motivul că ele sînt în strînsă dependență cu textele respective tipărite. Pentru *Psaltire*, *Tetraevanghel* și *Faptele Apostolilor*, singurele texte religioase din secolul al XVI-lea, păstrate ca *manuscrise* și ca *tipăriri*, comparația s-a și făcut,¹⁰ ajungîndu-se la următoarele rezultate:

8. O discuție critică a acestor păreri a făcut Boris Cazacu, *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei*. București, E.S.P.L.A., 1960, pp. 11-25. Același și acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române literare*, vol. I, București, Ed. Științifică, 1961, pp. 18-19.

9. Boris Cazacu, *op. cit.*, p. 14. G. Istrate, *Originea și dezvoltarea limbii române literare*, în *Analele științifice ale Universității «Al. I. Cuza» din Iași. Științe sociale*. Tomul III (1957), fasc. 1-2, pp. 77-95, face un substanțial istoric al opiniilor referitoare la originea limbii noastre literare și combate teoria exclusiv-muntenistă (cea și acad. Iorgu Iordan).

10. I. A. Candrea, *Psaltire scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI și XVII, traduse din slavonește*. Vol. I. Introducere. București, 1916, pp. LXIX-LXXXI. Pentru raportul dintre Codicele voronețean și Apostolul coresi (1563), vezi Al. Rosetti, *Limba română în secolele al XIII-lea—al XVI-lea*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1956, pp. 204-208. Șt. Pașca, *Probleme în legătură cu începutul scrisului românesc. Versiunile românești din sec. al XVI-lea ale Apostolului*, în CL, II (1957), pp. 47-95, neagă un raport direct între cele două versiuni, socotindu-le traduceri independente. Versiunea Codicelui voronețean este mai bună și posterioară versiunii coresiene — spune Șt. Pașca. Cred că n-are dreptate (vezi și recenzie din *Studii Teologice*, nr. 7-8, septembrie-octombrie 1959, p. 498, semnată de C. B. precum și răspunsul dat de acad. Al. Rosetti, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, pp. 745-751).

Pentru *Tetraevanghel* nu s-a făcut încă o comparație lingvistică, așa cum s-a făcut pentru *Psaltire* și *Apostol*, pentru că, de fapt, nu ni s-a transmis nici un exemplar manuscris, anterior *Tetraevanghelului* tipărit de Coresi la 1560-1561 (vezi ed. lui Gherasim Timuș Piteșteanu, cu o prefață de C. Erbiceanu, din 1889). Avem însă un manuscris posterior tipăririi coresiene: *Tetraevanghelul* scris românește de Radul, grămătic la Rodos, la 1574; pentru Marcu Vodă, fiul lui Pătrașcu Vodă. Manuscriptul se află la Londra (British Museum, Harl. 4311 B), a fost descris de B. P. Hasdeu în *Columna lui Traian*, 1882. De la 1892, M. Gaster l-a transcris și tipărit cu cheltuiala Statului Român, dar coatele trase au stat nebroșate pînă în 1929, cînd Imprimeriile Statului le-a broșat

textele sînt aproape identice ; manuscrisele sînt anterioare tipăriturilor respective coresiene¹¹ ; Coresi a prelucrat vechile traduceri, înlăturînd vechile particularități dialectale, cum de exemplu *rotacismul*, adoptînd ca normativ lingvistic graiul din Muntenia și sudul Transilvaniei. Dacă sînt unele deosebiri între aceste texte, apoi ele se datorează faptului că între traducerea originală (secolul XV) și textele păstrate din secolul al XVI-lea (*Apostolul voronețean*, *Psaltirea scheiană*, *Psaltirea voronețeană*) s-au interpus numeroase «copii de pe alte copii ale manuscrisului original». ¹² Părerea exactă a filologilor este că textele religioase ale secolului al XVI-lea, manuscrise și tipărite, constituie numai *inceputurile limbii literare romine*. În această epocă «nu există încă o limbă literară, nu există voința scriitorilor de a se supune unor norme» (J. Byck)¹³. Și mai departe — spune același autor — numai în scrierile secolului al XVII-lea a apărut această voință. Dar comparațiile textelor manuscrise cu textele coresiene tipărite duc la concluzia că și Coresi, în jumătatea a doua a secolului al XVI-lea, a avut intuiția unei exprimări mai bune, mai îngrijite, decît aceea a manuscriselor utilizate de el, dovadă că le-a și prelucrat, îmbunătățindu-le modul de exprimare. Însă nu trebuie să ne închipuim că normativele limbii literare produc o discrepanță, o prăpastie de netrecut, între limba veche vorbită și cea literară. Limba literară rămîne în contact permanent cu limba vorbită, ea numai «descoperă, concretizează și fixează normele structurii limbii vorbite de popor, creînd conștiința corectitudinii în întrebuintarea faptelor lingvistice». ¹⁴ Această conștiință a avut-o Coresi, și de aceea este pe drept numit «părintele limbii literare romine».

II. AȘA ZISELE «INFLUENȚE»

Dacă textele religioase rotacizante, păstrate în manuscrisele copii din secolul al XVI-lea, și dacă tipăriturile lui Coresi, din același secol, constituie *primele izvoare cunoscute pînă acum* ale limbii noastre literare, să vedem care sînt cauzele determinante ale acestor texte ? Se știe că

și le-a pus în circulație, dar sub următorul titlu greșit, care induce în eroare pe cititor : *Tetraevanghelul diaconului Coresi din 1561, prelucrat de dr. M. Gaster*, București, 1929, în folio mare, 247 pp. De la pp. 181-247 avem copia unui Apostol, după «Codex Gaster No. 93», acum în Biblioteca Academiei R.P.R., ms. nr. 1154.

Grămăticul Radu (de la Mănăcești) a copiat Tetraevanghelul după un manuscris anterior tipăriturii coresiene (1560-1561), iar Coresi a prelucrat Tetraevanghelul său după un alt manuscris, identic cu cel care a servit ca model lui Radu ; cf. N. Drăganu, în *Dacoromania*, III, pp. 499-500.

11. Singur M. Gaster a susținut, greșit, că tipăriturile coresiene au fost anterioare textelor rotacizante, și acestea «sînt variante dialectale, simple copii făcute după tipar și schimbate de către copietor». A fost combătut de I. A. Candrea, *op. cit.*, pp. LXIX și următoarele.

12. I. A. Candrea, *op. cit.*, p. LXXXI.

13. J. Byck, în *legătură cu dezbaterile privitoare la limba română*, nr. 24, joi 14 iunie 1956, p. 2.

14. Al. Niculescu, *op. cit.*, SCL, nr. 3-4 din anul 1956, pp. 298-305, și acad. Iordan, *op. cit.* SCL, V (1954), nr. 1-2, p. 154.

filologia și istoriografia burgheză a susținut drept cauză determinantă diferite «influențe» străine, venite din afară. S-a spus, pe rînd, că românii au tradus cărțile sfinte bisericești, ba sub influența husită, ba sub influența catolică, sub cea calvină sau cea luterană. Teoria «influențelor» s-a dovedit neștiințifică și ea a fost părăsită în legătură cu apariția primelor texte românești: «Combătînd concepțiile istoriografiei noastre vechi, participanții la discuții (cu privire la cultura și arta veche românească — D. S.) au fost *cu toții* de acord că influențele străine nu pot avea un rol hotărîtor în dezvoltarea culturii sau artei feudale, care este legată în mod nemijlocit de dezvoltarea generală a societății românești și de necesitățile ei, influențele fiind recepționate și asimilate numai în măsura impusă de aceste necesități». ¹⁵ Participanții la discuțiile asupra tratatului de *Istoria Romîniei*, vol. II, cît și autorii articolelor din tratat, referitoare la arta și cultura feudală, au scos în evidență meritele și originalitatea culturii noastre din secolele XV-XVII. Din discuțiile purtate de atîta timp (din 1904, cînd N. Iorga a emis teoria husită) asupra «influențelor», au ieșit la lumină unele adevăruri și fapte, dintre care semnez pe cele mai însemnate.

Textele religioase rotacizante (secolul XVI) sînt copii după traduceri romîne mai vechi (cel puțin din secolul XV). Manuscrisele primelor traduceri romîne s-au pierdut, dar, la rîndul lor, au fost traduse *după originale slave locale*, de redacție slavo-carpatică și de rit oriental. Studiul slavistului romîn Pande Olteanu, care arată foarte documentat o prelungire a activității religioase metodo-chiriliane în Slovacia de răsărit, în nordul Transilvaniei și Moldovei, chiar și prin vestul Ucrainei de azi, este revelator ¹⁶. Se dovedește cu acest prilej că: «Cette culture slave de rite oriental s'est conservée ensuite avec l'appui officiel des Slaves orientaux. Munkaci, Uzhorod, Peri, Halici deviennent des foyers de culture. Cette culture slave s'intensifiant détermina aussi les Roumains à l'avoir dans leur langue. A cette introduction de la langue roumaine dans l'église à côté du slave, a contribué aussi l'exemple du mouvement hussite, fourni toujours par les Slaves moraves». ¹⁷ Cu alte cuvinte, ideile mișcării revoluționare husite s-au extins și dincolo de hotarele Cehiei, în Slovacia, Polonia, Ungaria, țările baltice, Germania, Moldova de Nord. Un reprezentant principal al istoriografiei sovietice în problemele husite, A. I.

15. *Studii*, XII (1959), nr. 6, p. 135.

16. P. Olteanu, *Aux origines de la culture slave dans la Transylvanie du nord et le Maramureș*, în RS, I (1958), pp. 169-197. La același rezultat a ajuns și filologul ceh contemporan Jan Stanislav; vezi recenziile studiilor sale în această chestiune în *Romanoslavica. Revue des études slavo-roumaines*, Praga, 1948 (număr închinat prieteniei romîno-cehe), pp. 166-168; 172-173, 182, 183-184.

17. P. Olteanu, *op. cit.*, p. 197. Pentru un «impuls» husit la noi, în secolul al XV-lea, au mai scris de curînd A. V. Florovski, *Biblia veche în istoria culturii și literaturii ruse*, Praga, 1947, p. 156 (în rusește, cf. *Romanoslavica*, Praga, 1948, p. 156). Tr. Ionescu-Nișcov, în *Buletinul Inst. Romîn din Sofia*, I (1941), nr. 2, p. 605. Spiridon Cindea, *Limba veche bisericească, factor de unitate națională și religioasă*, în *Mitropolia Ardealului*, II (1957), nr. 9-10, pp. 683-684. M. Șesan, *Hușii și Ortodoxia*, în *Mitropolia Moldovei*, nr. 3-4 din anul 1958, pp. 218-227. *Studii*, XII (1959), nr. 6, p. 136 (părerea mai multor participanți la discuția problemei).

Ozolin, a spus că «pentru prima oară în istorie, masele populare au apărut ca o forță excepțională, creatoare de istorie. Dar nu numai atât. Husitismul a avut o mare influență asupra apariției și dezvoltării noilor state europene. Chiar conștiința popoarelor europene s-a resimțit de impulsul ideilor husite». ¹⁸

S-a descoperit de curind că, la 11 martie 1532, un cetățean din Wittemberg (centrul mișcării reformate) scria unui prieten polon, următoarele (originalul în limba latină): «(De câteva) zile, un doctor (sensul de învățat — D.S.), bărbat mai în vîrstă (eanus=albit), care nu vorbește limba germană, ci numai latina și polona, a venit din Valahia (se înțelege Moldova) la Wittemberg, ca să vadă și să asculte pe Martin Luther; mai vrea să se îngrijească să fie tipărite cele patru Evangheliile și (Epistolele Apostolului) Pavel în limbile romînă, polonă și germană, ca și cum la Universitatea din Cracovia nu s-ar găsi învățați așa de erudiți. Totuși mă mir că un învățat bătrîn este ademenit într-atîta de seducătorul acesta (de Martin Luther) și că este chemat din țara lui așa de îndepărtată, la Wittemberg». ¹⁹ În restul articolului, Șerban Papacostea urmărește în mod documentat efectele mișcării protestante în Moldova, pînă în vremea lui Ștefan Vodă Tomșa (1563-1564), astfel că nu se poate tăgădui modelul luteran în legătură cu noile traduceri românești de cărți bisericești (Catehismul), dar mai ales cu recopiarea traducerilor mai vechi din secolul al XV-lea. Dar să reținem: este vorba de modele, de exemple și îndemnuri ajutătoare în munca traducătorilor, iar nicidecum de cauze determinante.

Cauzele determinante reale ale apariției primelor texte religioase românești aparțin istoriei societății românești din secolul al XV-lea, în a doua lui jumătate. Sînt cauze interne, asupra cărora au reflectat mai mulți cercetători romîni, cum sînt de exemplu Șt. Ciobanu, M. Șesan și acum mai în urmă P. P. Panaitescu. Șt. Ciobanu, pornind de la prezența unor manuscrise bilingve (slavonești și românești), vede o cauză de ordin didactic religios în legătură cu «nevoia de pregătire a clericilor pentru bisericile din Maramureș și din Rusia subcarpatică». ²⁰ Opinia aceasta a fost acceptată de unii filologi, pentru că multe dintre dovezile aduse de Ciobanu sînt evidente și convingătoare. ²¹ M. Șesan discută mai puțin cauzele determinante și mai mult asupra timpului și locului în care s-au

18. Traian Ionescu-Nișcov, *Mișcarea revoluționară husită, în «Studii», XIII (1960), nr. 4, p. 295.* Sub titlul de mai sus, autorul a dat o reconsiderare completă a problemei husite, ocupîndu-se critic de vechea istoriografie cehă (vezi «Studii», XII (1959), nr. 6, pp. 153-179).

19. Șerban Papacostea, *Moldova în epoca reformei. Contribuție la istoria societății moldovenești în veacul al XVI-lea, în Studii, XI (1958), nr. 4, p. 62; articolul este la paginile 55-76.*

20. Șt. Ciobanu, *Inceputurile scrisului în limba romînească, București, 1941, p. 57* (extras din *Anal. Acad. Rom., Lit. s., III, t. X, pp. 21-78*). Sub formă abreviată, aceeași lucrare s-a reproduș de autor și în *Istoria literaturii romîne vechi, vol. I, București, 1947, pp. 123-157.*

21. Teoria lui Șt. Ciobanu a fost susținută cu noi exemple de texte bilingve de Șt. Pașca, *Contribuțiuni la istoria inceputului scrisului romînesc, în GL, I (1956), nr. 1-4, pp. 79-90.* Recenzie critică favorabilă de I. Ionescu, *MO, X (1958), nr. 3-4, pp. 317-319.*

ivit aceste traduceri²². Curentul isihast a ajuns la înflorirea sa prin activitatea Sfintului Grigore Palama (mort în anul 1360) și a radiat razele sale de spiritualitate pornind din Muntele Athos spre Balcani. Ecouri ale teologiei isihaste au ajuns și la noi, Nicodim fiind primul sol al acestei renașteri cultural-religioase. Deplasarea impulsului pentru traducerea primelor texte românești ca venind din sud, ni se pare puțin verosimilă, pentru că ultimele studii ale slavistilor, după cum am văzut, au descoperit în nord sursele slavo-carpaticе de rit oriental pentru primele traduceri religioase în limba română (vezi nota 17). Istoricul Panaitescu, în două lucrări tipărite²³ nu este de acord cu explicațiile anterioare. Inceputul scrisului în românește—spune P. P. Panaitescu—s-a afirmat în Maramureș, la sfîrșitul sec. XV, cînd «Biserica, aflată sub influența unor puternici feudali locali, lupta pentru autonomie față de episcopia ruteană din Muncacs. Cărțile românești devenind necesare, ca urmare a faptului că Biserica nu mai avea de unde primi cărți slave, datorită conflictului, s-a trecut la traducerea lor, aceasta fiind și una din faptele prin care Biserica locală își dovedea autonomia».²⁴ Acestei opinii i s-au adus rectificări: conflictul bisericesc pomenit a durat numai cîțiva ani, deci criza cărții slave a încetat repede; dacă conflictul a fost cauza, ar fi trebuit să se traducă mai întîi cartea bisericească de cult, iar nu cea de lectură și educare religioasă, cum e cazul Psaltirei și al Apostolului. Deci explicația lui Panaitescu nu este încă cristalizată; cum a spus acad. Al. Rosetti la discuții, «necesitățile interne, care nu pot fi contestate, nu sînt încă dovedite».²⁵

Eu explic această problemă astfel: apariția primelor texte literare religioase în limba română s-a putut ivi numai într-o regiune de circulație economică și comercială. Această regiune a fost nord-estul Transilvaniei și Moldova de Nord. Pe aici era răscrucea drumurilor comerciale între nordul și sudul Europei, între Occidentul și Orientul ei. Comerțul îl făceau străinii, în tranzit prin Maramureș. Ei erau de diferite religii și au transmis romînilor ideea înlocuirii limbilor neînțelese cu limba poporului, înțeleasă de toată lumea. Actul acesta a constituit în secolul al XV-lea un act progresist, pentru că distrugea o limbă moartă, neînțeleasă de popor, și o înlocuia cu alta înțeleasă de întregul popor. Ideea aceasta

22. Dr. Milan P. Šesani, *Originea și timpul primelor traduceri românești ale Sf. Scripturi*, 1939 (combătută de Al. Rosetti, *Limba română în secolul al XIII-lea—al XVI-lea*, București, Editura Acad. R.P.R., 1956, pp. 195-197). Același, *Limba poporului în biserică*, în MM, XXXII, nr. 3-4, din anul 1956, pp. 101-108. Același, *Introducerea limbii române în Biserică*, în *Mitropolia Ardealului*, II (1957), nr. 12, pp. 818-833.

23. P. P. Panaitescu, *Interpretări românești*, București, 1947, pp. 231-256. Același, în *Viața feudală în Țara Românească și Moldova* (sec. XIV-XVII), București, Editura științifică, 1957, pp. 511-518.

24. *Studii*, XII (1959), nr. 6, p. 135.

25. *Ibidem*, p. 136. În timp ce articolul acesta era în corectură, P. P. Panaitescu și-a «cristalizat» concepția sa în lucrarea *Inceputurile scrisului românesc în limba română*, tipărită recent în *Studii și materiale de istorie medie*, vol. IV (1960), pp. 117-189, asupra căreia vom reveni printr-o recenzie.

a reformei era în același timp și o formă de luptă a poporului împotriva Bisericii catolice și a exploatării ei, precum și împotriva abuzurilor Bisericii feudale. Istoria dovedește cu documente intensificarea comerțului în Transilvania de Nord și în Moldova, în secolul XV, cit și intensificarea reformei husite, cu ideea răspîndirii cunoștințelor religioase în orașe, în limba proprie a poporului. De altă parte, filologia confirmă și ea o datare a primelor traduceri tot în secolul al XV-lea și tot în Maramureș, dar aceste texte s-au pierdut și le cunoaștem numai din copiile lor din secolul al XVI-lea. Textele rotacizante din secolul al XVI-lea, singurele care s-au transmis posterității, constituie al doilea moment din istoria limbii romine. Curentul popular favorabil traducerilor în limba romină se dezvoltă în acest secol în centrul Transilvaniei (Sibiu, Orăștie), în sud-estul ei (Brașov) și în Moldova (probabil Suceava). Modelele care servesc de data aceasta traducătorilor sînt, în parte, cele luterane (Catehismul 1544), pentru unele texte cele calvine (părți din Vechiul Testament ș.a.), iar pentru altele cele slave (Evangheliile, Cazania, Octoihul).

Dezvoltarea meșteșugurilor în țiguri și orașe, în special dezvoltarea fabricilor de hirtie și a tiparului, în Transilvania, au contribuit considerabil la răspîndirea cărții rominești pe întinse suprafețe teritoriale (chiar dincolo de hotarele de atunci ale Transilvaniei) și, implicit, la unitatea limbii literare, începînd chiar cu secolul al XVI-lea.²⁶

Nevoia credincioșilor mireni și a slujitorilor Bisericii de a pricepe ce citește în biserică, a fost și ea o cauză însemnată a traducerii cărților bisericești. În special, dascălii și preoții nu pricepeau adesea nimic din slujbele slave pe care le oficiau. În acele timpuri și în asemenea situații comice pentru slujitorii Bisericii neștiutori ai formulelor slave, s-a născut în popor un folclor anecdotic (legende, snoave, glume, jocuri de cuvinte) pe seama preoților și dascălilor de biserică, ironizîndu-se cu umor și satiră ignoranța lor.²⁷

Cu prilejul discuțiilor referatului lui P. P. Panaitescu, scris pentru tratatul de *Istoria Romîniei*, s-a făcut și observația că primele texte bisericești traduse în rominește au fost cărți de lectură și deci de educare religioasă, iar nu de cult, pentru oficierea în biserică (vezi *Studii*, XII (1959), nr. 6, p. 136). Această situație nu este întîmplătoare și cred că ea este mult mai complexă: traducerea vechilor modele slave cu conținut bisericesc n-a întîmpinat numai dificultăți de limbă, de exprimare, dar și altele de ordin muzical. Dacă unele cărți, destinate citirii, instruirii și educării, puteau fi traduse mai ușor, altele în schimb, destinate cîntării (îmnurile în genere: condacele, troparele, icoasele, irmoasele etc.) nu puteau fi reduse în rominește așa de ușor, din cauza ritmului și necesităților cerute

26. Dan Simonescu, *Istoria literaturii romine de la începuturile ei pînă în sec. al XVIII-lea (1780)*. Curs universitar, dactilografiat, Iași, 1951-1952 (Facultatea de filologie), paginile 40-43.

27. Episcopul Melchisedec, Tudor Pamfil, Gr. Alexies, N. Drăganu ș.a. au cules anecdote și snoave populare care au ca temă necunoașterea slavonei de către slujitorii Bisericii în trecut, dar subiectul acesta depășește scopul propus în articolul de față, pentru că aceste materiale folclorice se referă la o perioadă mai nouă a limbii literare bisericești (sec. XVII).

de glasurile melodiei bisericești. Această concordanță între cuvânt și cîntare a fost o dificultate simțită pînă tîrziu de traducătorii cărților de ritual bisericesc; o dovadă este următoarea justificare a mitropolitului Antim Ivireanul într-o *Psaltire* a sa, tipărită la Tîrgoviște în 1710: «Înadins am pus acești doi psalmi (134 și 135) slavonește, pentru darea îndemîna cîntării». ²⁸

III. DISCUȚII ASUPRA DATELOR CRONOLOGICE

Rezolvarea acestei probleme în mod științific este importantă, pentru că ea fixează în timp stadiul cel mai vechi — și pe cele următoare — al limbii romîne scrise și, după unii filologi, chiar al limbii romîne literare. Cum vom vedea, discuțiile din ultimul timp sînt și în această chestiune, diferite.

Totuși, cercetătorii sînt de acord cu privire la vechile tradiții ale grafiei chirilice, aplicate cu consecvență în scrierea cuvintelor romînești răzlețite prin actele slave în secolele XIII-XV, ca și în secolul al XVI-lea: «Alfabetul chirilic, așa cum este întrebuițat în secolul al XVI-lea, a fost aplicat la notarea sunetelor limbii romîne către sfîrșitul secolului al XIII-lea sau începutul secolului al XIV-lea. Fixarea acestei date aproximative, de către I. Bogdan (slavistul român), e bazată pe identitatea valorii fonetice a unor slove ale alfabetului chirilic în romînă și în bulgară, la data amintită». ²⁹ Aceeași părere o susțin Șt. Pașca și M. Șesan, în studiile lor recente. Astfel Pașca, analizînd valoarea fonetică a literelor chirilice *ѣ* și *ж*, *ѣ* și *ѣ*, *ѣ* și *ѣ* ajunge la concluzia că o tradiție de scris romînesc cu chirilice datează «cu cel puțin două veacuri» înaintea anului 1521, data primului act în limba romînească, cunoscut pînă acum de o lungire mai amplă, proprie studiului lingvistic concret ³⁰.

Esențialul ce trebuie reținut din prezentarea acestui aspect al problemei (datarea textelor), este că lingviștii consideră ca momente ale limbii literare romîne nu numai textele rotacizante, ca texte continue și de amploare, dar și atestările sporadice de cuvinte romînești din documentele slave cu caracter laic, apărute cu mult înaintea textelor rotacizante. Unul dintre lingviștii romîni, combătînd în problemele limbii literare pe lingvistul italian B. Terracini, afirmă această poziție a lingvisticii științifice. ³¹ În acest caz, începuturile limbii noastre literare trebuie studiate în cuvintele și expresiile romînești prezente în număr foarte mare în actele laice slave emise pe teritoriul nostru în secolele XIV și XV. Frec-

28. Dan Simonescu, *Bibliografia Romînească Veche*, IV, București, 1944, pp. XI, și 37-38.

29. Al. Rosetti, *Limba romînă în sec. XIII-XVI*, București, 1956, p. 17.

30. Șt. Pașca, *op. cit.*, CL, I (1956), nr. 1-4, p. 89, și M. P. Șesan, *op. cit.*, în *Mitropolia Ardealului*, II (1957), nr. 11-12, p. 833.

31. Alex. Niculescu, *op. cit.*, SCL, nr. 3-4 din 1956, p. 297.

vența rominismelor în documentele slave de pe teritoriul nostru a fost așa de intensă, încît slaviștii au determinat un caracter specific al lor, care nu este nici cel medio-bulgar, nici cel rutean, ci cel romînesc³². Apoi s-au revizuit și păreri mai vechi cu privire la unele texte preținse romînești, din secolul al XV-lea. Astfel, I. C. Chițimia a dovedit că salvconductul sultanului Baiazid dat negustorilor poloni la 1484 pentru păstrarea privilegiilor comerciale pe teritoriul romînesc, n-a fost scris «idiomate valachico» (în limba romînă), cum s-a afirmat în atîtea rînduri, ci «într-o italiană defectuoasă, cum oricine poate constata citindu-l în ediția publicată de I. C. Chițimia.³³ Același cercetător a lămurit deplin și în mod științific, că jurămîntul omagial rostit de Ștefan cel Mare la Colomeia, la 15 septembrie 1485, în fața craiului poloni Cazimir, a fost conceput întîi în romînește și apoi «ex valachico in latinum versa est».³⁴

În ce privește datarea primelor texte romînești religioase, consensul părerilor este că traducerea lor s-a făcut în secolul al XV-lea, numai că aceste texte s-au pierdut, le cunoaștem — dacă putem spune așa! — numai prin mijlocirea copiilor rotacizante. I. Bianu, în discursul de recepție pentru intrarea sa în fosta Academie Romînă (*Despre introducerea limbii romînești în Biserica romînilor*, București, 1904, paginile 6-7), fixează această dată «către sfîrșitul domniei marelui Ștefan: «Astfel se întrevăde în ceața trecutului îndepărtat — către sfîrșitul secolului al XV-lea — întîia încercare de a se înălța limba noastră la starea de limbă de carte, de limbă literară». Textele rotacizante: *Psaltirea Hurmuzaki*, *Psaltirea scheiană*, *Psaltirea voronețeană* și *Codicele voronețean* nu sînt datate, dar s-a dovedit de I. A. Candrea, pe baza filigranelor și a limbii, că ele sînt copii din secolul al XVI-lea (începînd cu anul 1520).

S-au propus, însă, și date mai precise pentru textele din acest secol³⁵. Astfel, în publicația poloneză *Acta Tomiciana*, XIV, Posnan, 1952, p. 203, avem publicată scrisoarea din 11 martie 1532 (studiată la noi, vezi nota 19), care confirmă că în jurul acestei date, în Moldova (probabil la Suceava) erau traduse în romînește Evangheliile și Epistolele Apostolului Pavel («quattuor Evangelia et Paulum in lingua Valachica»). Nici criptograma din *Psaltirea scheiană* nu duce la soluții mai precise cu privire la datare. Mai întîi, cred, împreună cu alții, că nu e o criptogramă, ci numai 4 rînduri de litere chirilice, stîlcite de un copist din a nu știu cîta generație, care nepricepîndu-le în modelul original, le-a desenat mecanic. Cert este că cheile criptografice contemporane (secolul al XVI-lea), cunoscute și aplicate la cele 4 rînduri

32. Damian P. Bogdan, *Caracterul limbii textelor slavo-romîne*, București, 1946 (cu bogate trimiteri bibliografice în chestiune).

33. I. C. Chițimia, *Cele mai vechi urme de limbă romînească*, în *Romanoslavica*, Revue des études slavo-roumaines, Praga, 1948, pp. 117-122 și 126-127.

34. *Ibidem*, pp. 122-126.

35. Dr. M. P. Șesan, *Originea și timpul primelor traduceri romînești ale Sf. Scripturi*, 1939, p. 112, și în *Mitropolia Ardealului*, II (1957), pp. 824 sq.

ale Psaltirei scheiene (ms. Bibl. Acad. R.P.R., nr. 449, l. 483) n-au putut descifra rindurile. I. Bianu a citit probabil 6990 (= 1482), la fel a propus Jos. Macurek (ceh). M. Gaster a citit 7093 (=1585), în timp ce Al. Rosetti a propus lectura 6083 (=1575). De curînd, R. Pava supunînd rindurile la un examen mai riguros, a ajuns la descifrarea: 7023. Numai că R. Pava crede că a descifrat *toate rindurile*, nu numai cifra: «În sfîrșit, Oh(tiabri). Medru izvoritoriu. (Intru) Hs. smeritu Avakir. Intăiu (e) zeul, leatu 7023»³⁶. Autorul contînd pe «Ohtiabri medru» (26 oct.), scade din 7023 cifra 5509 și de aceea dezlegarea lui Pava indică anul 1514. Dacă sădea 5508 (cum trebuie, pentru că în Moldova, atunci, anul era socotit că începe la 1 ianuarie), Pava ar fi ajuns exact la o mai veche descifrare a cifrei: 1515, nu 1514. Data în prezentarea lui Pava este apreciată ca abuzivă și eronată³⁷. Este drept, data de 1515 răstoarnă premisele «istoriei literare» cu privire la originea *Psaltirei scheiane*, rămîn însă sigur luterane modelele catehismului sibian de la 1544, al celui coresian (1559) și unele idei din Cazania coresiană din 1581, cît și proiectele moldovene din 1532 pentru traducerea Evangheliilor și a Epistolelor Apostolului Pavel. Data propusă de acad. A. Rosetti este intervalul dintre anii 1533—1559.³⁸ Între acești ani au putut fi copiate, într-adevăr, textele zise rotacizante.

IV. LOCALIZAREA PRIMELOR TRADUCERI ROMINEȘTI RELIGIOASE

Nu vom reține prea mult atenția cititorului asupra acestui aspect al problemei, pentru că analiza filologică a textelor copiate în secolul al XVI-lea a dovedit că ele au două straturi de limbă (al traducerii originare din secolul XV, celălalt al copistului), ambele aparținînd graiului maramureșean de nord. Această localizare nu trebuie interpretată ca singură și exclusivă; dimpotrivă, cercetători ca Hașdeu, preotul Gh. Ciuland, N. Iorga, N. Drăganu ș.a. au descoperit manuscrise romine sau slavo-romine din secolul al XVI-lea, scrise și în alte regiuni ale țării. Graiul acestor manuscrise este deosebit de limba textelor rotacizante, fapt care a dus la o părere justă despre existența unei pluralități de graiuri dialectale (mai bine zis, regionale), alături de unul socotit ca «literar», încă din secolul al XVI-lea. Această părere sugerată scripitor de criticul Garabet Ibrăileanu, a fost dezvoltată de filologul Gh. Ivănescu, în lucrarea sa *Problemele capitale ale vechii limbi romine literare* (Iași, 1948, 412 pagini). Astfel, s-a ajuns să se fixeze cinci regiuni distincte în

36. R. Pava, *Criptograma din Psaltirea scheiană*, în *Studii și materiale de istorie medie*, III (1959), pp. 365-372; descifrarea completă, citată, la p. 371. Pava emite în studiul său descifrarea propusă de Al. Rosetti, *Recherches sur la Phonétique de Roumain au XVI siècle*, Paris, 1926, p. 36, nota 1: 6083=1575.

37. Acad. Al. Rosetti, *Despre criptograma din Psaltirea scheiană*, în SCL, XI (1960), nr. 1, p. 103, notă combativă a descifrării lui Pava.

38. Idem, *Cu privire la datarea primelor traduceri rominești de cărți religioase*, în *Limba romină*, nr. 2, din anul 1958, pp. 20-22, articol-urmărire la descoperirea lui Șerban Papacostea (cf. recenzie la I. Ionescu din MO, X (1958), nr. 9-10, pp. 720-721).

care s-a dus în secolul al XVI-lea o activitate mai mult sau mai puțin intensă de traducere, copiere și tipărire a cărților literare religioase romine: 1. Regiunea de la nordul Mureșului și a Moldovei de nord-vest; 2. Teritoriul dintre Criș și Mureș, la nord de Brașov și Sibiu; 3. Sudul Transilvaniei și Muntenia; 4. Moldova, și 5. Banatul.³⁹ Cercetările lingvistice au respins părerile nedocumentate ale lui I. Bianu, care a indicat Moldova ca loc pentru traducerea textelor rotacizante. Argumentarea lui M. Șesan (că în Transilvania secolului al XIV-lea stăpînirea feudală izgonise episcopii de rit grecesc și că numai în Mînăstirea Moldovița se putea lua această libertate de a se traduce în romînește cărțile bisericești slave), nu a convins.⁴⁰

V. CORESI ȘI LIMBA LITERARĂ

Cu toate că filologii (dar mai stăruitor J. Byck, în articolele din *Gazeta literară*, începînd cu anul 1955), au arătat activitatea diaconului Coresi și a ucenicilor săi ca «o continuare și o desăvîrșire a mișcării literare care ne-a dat cele dintîi cărți religioase în romînește» (Al. Rosetti), totuși P. P. Panaitescu, în două din lucrările sale menționate mai sus (vezi nota nr. 23), încearcă să reducă (dacă nu chiar să anuleze) — însemnătatea și rolul lui Coresi în mișcarea de promovare și unificare a limbii noastre literare. Importantă și nouă este contribuția sa, în legătură cu problema limbii literare, prin care aduce la cunoștința noastră că în manuscrisul slav nr. 692 din Biblioteca Academiei R. P. R., scris în Moldova, la 1581, de un «Lucaci ritorul», găsim traducerea în romînește a mai multor texte juridice referitoare la activitatea duhovnicilor preoți, în timp ce pasajele referitoare la activitatea episcopilor ritorul Lucaci le-a scris în slavonește. Explicația: «firește, pentru că popii nu știau decît romînește, iar episcopii erau datori să știe slavonește».⁴¹

Activitatea diaconului Coresi a fost urmărită în ultimul timp sub aspecte care aduc contribuții noi și folositoare celor care studiază limba literară romină la începuturile ei. Urmînd ordinea cronologică a apariției lor, mă opresc întîi asupra studiului valoros despre un manuscris provenit din biblioteca Gh. Ciuhandu din Arad (manuscrisul se află acum în Biblioteca Patriarhiei Romîne, București). Acest manuscris, copie din secolul al XVII-lea, cuprinde cunoscutele cărți coresiene «Tîlcul evangheliilor» și «Molitvelnicul», cărți care «exprimă, sub forma atacurilor și a îndemnurilor, toată intransigența propagatorilor calvinismului lața

39. Repartiție de geografie lingvistică propusă de acad. Al. Rosetti în SCL, I (1950), nr. 1, pp. 104-106, într-o recenzie ce face cărții amintite a lui G. Ivănescu.

40. M. Șesan, *Originea și timpul primelor traduceri romînești...*, p. 112, în MM, nr. 3-4 din 1956, p. 104, și în *Mitropolia Ardealului*, II (1957), p. 824. Ultima combatere din partea lui Al. Rosetti, în *Limba romină*, nr. 2/1958, p. 22.

41. Al. Grecu (= P. P. Panaitescu), *Începuturile dreptului scris în limba romină*, în *Studii*, nr. 4, din anul 1954, p. 223; întregul studiu, la pp. 215-227.

de vechile instituții și credințe ortodoxe ale rominilor». ⁴² Importanța descoperirii constă în faptul că manuscrisul Ciuhandu completează părți întregi care lipsesc din exemplarele tipărite, cunoscute pînă acum din aceste opere coresiene (aceste părți sînt editate de autorul studiului lingvistic).

La această descoperire se adaugă semnalarea unui document de mare importanță, care arată că «Koryz walachischer Buchdrucker» (Coresi, tipograf român) era proprietarul tipografiei sale de la Brașov, iar nicidecum salariatul moștenitorilor lui Honterus (mort la 23 ianuarie 1549).

Față de ceea ce se închipuia pînă acum (anume că tipografia coresiană era numai o secție, secția chirilică, de limba romină și slavă, a tipografiei săsești), noua semnalare și interpretare a documentului german din 19 iunie 1570 întărește considerabil poziția tipografului român de la Brașov. ⁴³ Personalitatea lui marcantă ca om de cultură a fost arătată complet, pe baza întregii literaturi coresiene de pînă acum, chiar în paginile acestei reviste. ⁴⁴

Apoi, amănunțitul studiu al Pr. Nicolae Șerbănescu aduce multă lumină asupra conținutului Catehismului coresian tipărit la Brașov în 1559. Pînă acum, caracterul lui reformat-luteran nu fusese dovedit. Abia acum se arată concret de ce și prin ce el nu este «întotdeauna strict ortodox». Și această lucrare coresiană tipărită a fost copiată, ca și altele ale aceluiași tipograf, în mai multe manuscrise, dintre care s-au păstrat cunoscute pînă acum numai două (din 1607, alta c. 1630), toate fiind de mare însemnătate pentru studiul limbii romîne vechi. ⁴⁵

În sfîrșit, o ultimă lucrare în legătură cu activitatea de traducător a lui Coresi este aceea a Mariei Rădulescu, care a descoperit în Biblioteca Națională «Vasil Kolarov» din Sofia mai multe manuscrise slave în redacție bulgară, conținînd omiliile patriarhului Ioan al XIV-lea Calea (1334-1347). Aceste omilii stau la baza *Cazaniei* lui Coresi, tipărită la Brașov, în anul 1581. Un examen lingvistic comparativ va trebui însă să stabilească dacă Coresi a folosit traducerea slavă în redacția medio-bulgară de la Sofia (cum crede M. Rădulescu), sau în redacție slavo-ucraineană, cum sugerează cercetătorul sovietic I. Koliada ⁴⁶.

42. Vladimir Drimba, *O copie din secolul al XVII-lea a «Tilcului Evangheliilor», și «Molitvelnicului» diaconului Coresi*, în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor*, IV (1955), p. 539; studiul întreg la pp. 535-571; cf. recenzia critică, favorabilă, a prof. Ene Braniște din MO, nr. 5-6 din anul 1957, pp. 401-405.

43. Virgil Molin, *Coresi editor și tipograf*, în BOR, nr. 3-4 din anul 1959, pp. 307-321.

44. Barbu Teodorescu, *Personalitatea diaconului Coresi și rolul lui în cultura romînească*, în BOR, nr. 3-4 din anul 1959, pp. 287-306.

45. Nicolae Șerbănescu, *La 400 de ani de la apariția «Întrebării creștinești»*, în BOR, nr. 3-4/1959, pp. 1033-1052.

46. Maria Rădulescu, *Originalul slav al Evangheliei cu învățătură a diaconului Coresi*, București, Editura Acad. R.P.R., 1959, 107 pp. I. Koliada, *Ivan Teodorov și tiparul în unele țări din răsăritul Europei*, în *Probleme de istorie*. Traduceri din reviste istorice sovietice, nr. 3/1958, pp. 42-44, cf. recenzia critică a lui Dan Simonescu, în BOR, nr. 5-6, din anul 1960, pp. 563-566.

Primul stadiu al limbii noastre literare din texte continue și ample datează din secolul al XVI-lea, în manuscrise care s-au păstrat într-un număr destul de mare. În limba acestor manuscrise, dintre care unele sînt copii, avem și urme mai vechi de limbă, care aparțin unui stadiu anterior, din secolul al XV-lea. În ambele stadii, și în ambele secole, românii, în ce privește procesul de romînzare a limbii cărților bisericești, au împrumutat de la popoarele vecine experiența în muncă, idei și trăsături comune ale culturii feudale. Astfel, ne-au călăuzit concepțiile husite (ms. sec. XV), luterane și calvine (sec. XVI), uneori oferindu-ne chiar texte de tradus. Limba cărților bisericești, chiar a primelor texte, este o limbă mult apropiată de limba populară. Ea a fost bine studiată de filologii romîni (Ovid Densusianu, A. Rosetti ș.a.), și străini (M. Roques ș.a.).

O scurtă dar substanțială caracterizare a limbii cărților religioase a făcut de curînd acad. M. Ralea, vorbind despre factorii care au conlucrat încă de mult timp la actul unirii Principatelor, în 1859. După ce arată rolul culturii slavo-bizantine în procesul menținerii relațiilor neîntrerupte între diferitele ramuri ale romînității carpatice, autorul continuă astfel: «Traducerea de cărți bisericești în limba națională sub influența husită, apoi tipărirea și răspîndirea lor, sub influență luterană, împreună cu alte cărți profane, în toate părțile locuite de romîni, începînd cu veacurile al XV-lea și al XVI-lea, au dus, cum era firesc, la înlocuirea completă a limbii slavone în biserică, stat și cultură, prin limba romînească»⁴⁷. Cine citește textele romînești vechi din secolul al XVI-lea, este impresionat de posibilitatea lor de exprimare, nu numai a unor idei elementare din viața reală, imediat înconjurătoare, dar și a unor idei mai abstracte și mai generale, cum sînt cele cu conținut teologic.

⁴⁷ M. Ralea, *Opera poporului*, în *Contemporanul*, 28 ianuarie 1959, p. 7.

RÎNDUIALA BOTEZULUI ÎN DIFERITELE MOLITFELNICE SLAVE ȘI ROMÎNEȘTI FOLOSITE ÎN BISERICA ROMÎNĂ

În ordinea importanței pentru practica bisericească, Liturghierului îi urmează Molitfelnicul.

Primul Liturghier slavon ortodox a fost tipărit în Țara Românească de către ieromonahul Macarie în anul 1508¹, iar seria tipăriturilor post-macariene se inaugurează în 1545 prin editarea la Țirgovîște a Molitvenicului slavon. În legătură cu această primă ediție vom urmări evoluția rînduiei sfintei Taine a Botezului, comparînd-o în fond și formă cu aceeași rînduială din Evhologiile grecești și Molitfelnicile și Evhologiile romînești întrebuintate în decursul secolelor în Biserica noastră.

În colecțiile bibliotecilor noastre, Molitfelnicul se păstrează în trei ediții slave (sec. XVI-XVII)², două ediții slavo-romîne (sec. XVII, începutul sec. XVIII)³ și 46 de ediții romînești (sec. XVII-XX)⁴, în afară de numărul însemnat de Molitfelnice în manuscris, slave, slavo-romîne sau romînești⁵. Numărul însemnat al edițiilor dovedește largă întrebuintare a Molitfelnicului în Biserica noastră. Rînduielele cuprinse în Molitfelnice sînt toate vechi așezăminte ale Bisericii Ortodoxe Răsăritene, care, provenind din Biserica slavă sau din cea grecească, s-au contopit așa de bine încît formează astăzi un tot unitar⁶. În cuprinsul Molitfelnicului se indică modul de slujire al sl. Taine, a ierurgiilor și tot felul de ru-

1. Vezi Pr. prof. Ene Braniște, *Liturghierul slavon tipărit de Macarie la 1508*. — Studiu Liturgic — în B.O.R. an. LXXVI, Buc. 1958 nr. 10-11 pp. 1035-1038.

2. Țirgovîște 1545; Țara Românească? sec. XVI; Cîmpulung 1635 (Bibliogr. Rom. Vechi, I, pp. 23-29; vol. IV pp. 1-2; vol. I pp. 101-102).

3. Buzău 1699 și 1701.

4. După provinciile și localitățile în care au apărut: *Moldova* (7), Iași 1681, 1749, 1754, 1764, 1785, 1802, 1834; *Țara Românească* (30) din care la Rîmnic (8) 1706, 1730, 1747, 1758, 1768, 1782, 1793, 1833; la *Țirgovîște* (1) 1713; la *București* (20), 1722, 1729, 1741, 1747, 1764, 1781, 1794, 1808, 1819, 1832, 1854, 1858, 1864, 1888, 1896, 1910, 1920, 1926, 1937, 1950; la *Buzău* (1) 1747; în *Transilvania* (9) din care la Baia Grad (1) 1689; la Blaj (3) 1784, 1815, 1868; la Brașov (1) 1811; la Sibiu (4) 1833, 1849, 1853, 1874.

5. În colecția de manuscrise romînești a Bibliot. Acad. R.P.R., se află un număr de 15 manuscrise Molitfelnice sau fragmente de Molitfelnice copiate pînă la sfîrșitul sec. al XVII. Din cele date, consemnăm: pentru *Transilvania* mss. 4641 (sec. XVII), 4216 (1688), 4151 (sec. XVII înainte de 1695) și 1365 (1700) fragment. În *Țara Românească* mss. 545 (1686), 2465 (slavo-romîn 1692), 2383 (slavo-romîn 1698); Molitfelnice sau fragmente de Molitfelnice date cu aproximație în sec. XVII sînt mss. nr. 275, 279, 288, 1476, 1668 (f. 2r-131v), 1764 (f. 2r-151v), 2252 (f. 1r-109v), 2161.

6. Popescu N. Victor, *O nouă ediție a Molitvenicului*, în B.O.R., LV, Buc., 1936, nr. 7-10 p. 518.

găciuni ce se rostesc la diferite ocazii în Biserică sau în afara ei. Întocmirea lor s-a făcut într-un timp îndelungat iar conținutul li s-a îmbogățit o dată cu întreaga dezvoltare a cultului ortodox, potrivit rânduieilor cu izvor în sf. Scriptură și sf. Tradiție. Atunci când apare primul molitfelnic românesc tipărit (Dosoftei 1681)⁷, conținutul «Molitfelnicului» era precizat, iar diferențele ce le vom surprinde în diversele ediții românești sunt provenite din utilizarea izvoarelor diferite, slave sau grecești sau și slave și grecești⁸. Până la 1681 și chiar după această dată, în bisericile românești se foloseau Molitfelnice slavone, tipărite la noi sau la vecinii noștri sirbi sau bulgari⁹. Aceștia au luat rânduiala săvârșirii Tainelor din Evhologiile grecești, traducându-le în limba lor încă de pe vremea lui Kiril și Metodiu. Revizuirea textelor slave bisericesti s-a făcut în Biserica Bulgară între 1365-1393, când Eftimie era patriarh de Tirnova sub țarul Sișman¹⁰. Slujebnicul patriarhului Eftimie cuprinde două părți: În prima parte «Ustavul», rânduiala Liturghiei și cele trei Liturghii, iar în a doua, rugăciuni la diferite ocazii, citeva Taine, Evangheliile și Apostolii ce se citesc peste an și otpusturile¹¹.

Primul Molitvenic slaven, apare în tipografia de la Cetinje (1493-1495)¹². După acesta, următoarea ediție a Molitvenicului este aceea de la Tirgoviște 1545¹³. Necesitatea lui în buna desfășurare a cultului Bisericii noastre, trebuie că era foarte simțită¹⁴, mai ales după ce Macarie tipărise un Liturgier (1508) un Octoih (1510) și un Evangheliar (1512).

7. Lăsăm la o parte «*Molitfelnicul*» tipărit de Coresi la Brașov în 1564, cu un tendentios conținut calvin.

8. Dealtfel întreaga noastră literatură teologică veche conține numai traduceri și sunt puține cazurile de creații liturgice ca acela al lui Filotei (Mare Logofăt al lui Mircea) un «polileu» în limba slavonă. (Vezi P. P. Panaitescu, *La littérature slavo-roumaine (XV-XVII siècle) et son importance pour l'histoire des littératures slaves*, Praga 1931, pp. 5-6). Un fragment din acest «polileu» se găsește în Sbornicul manuscris 277 (vezi Ecaterina Șt. Piscușescu, *Literatură slavă din principalele române în veacul al XV-lea*, Buc. 1939, p. 56). Vezi și Pr. S. Teodor († Tit Simedrea), *Filotei Monahul de la Cozia, imprimat român*, în rev. Mitrop. Olteniei; an. 1954 nr. 1-3 pp. 20-35 și nr. 4-6, pp. 177-190.

9. Vezi G. Strempel, *Copii de mss. românești până la 1800*, vol. I, Edit. Acad. R.P.R., București, 1959, pag. V.

10. A. Sirky, «*Liturgische trudi Patriarha Eftimia Tirnoescavo*» Sanktpetersburg 1890 p. X.

11. Idem, p. XIX.

12. Vezi L. Stoianovici în «*Glas srpske Kral Akademije*» LXXVI, Belgrad 1903, pp. 9-12.

13. În Biblioteca Acad. R.P.R., sub cota Cărți Vechi 4 A se află un «Molitvenic» căruiu îi lipsesc indicii de datare precisă. În «Bibliografia Românească Veche» tom. IV, p. 1, se indică sec. XVI. La aceasta adăugăm că în urma cercetării întreprinse asupra acestei tipărituri credem că a fost făcută puțina vreme după 1545 tot în Țara Românească în scopul folosirii în primul rînd în minăstiri.

14. Este posibil că «datorită crizei prin care trece tiparul românesc între anii 1458-1635 numărul copiilor în manuscris a cărților bisericesti — deci și a molitvenicului — să fi crescut simțitor» (după G. Strempel, «*Sprînjul acordat de Rusia tiparului românesc în sec. XVII*», în «*Studii și cercetări de Bibliologie*», Edit. Acad. R.P.R. I, 1955, p. 16). Aceste manuscrise s-au pierdut în mare parte. Dintre ele amintim însă Molitvenicul manuscris slaven, greșit catalogat în colecția de manuscrise românești a Bibliot. Acad. R.P.R. cota Ms. R. nr. 167.

Molitvenicul apare din «dragostea sf. Duh», de care s-a aprins Petru Voevod, tipărend «această carte de suflet folositoare»¹⁵, care continuă frumoasa tradiție începută de Radu cel Mare și Mihnea Voevod. Tiparul necesar este adus în Țara Românească de Dimitrie Liubavici din Gorazda, nepot al Voevodului muntenegrean și Bojidar Vucovici¹⁶. Lucrarea este executată cu matrițele lui Liubavici de către Moise tipograful, după cum însuși o mărturisește: «din porunca Domnului Io Petru marele voievod, eu păcătosul și mai micul dintre sfinții călugări Moisi, m-am trudit la această scriere cu matrițele lui Dimitrie Liubavici...» (v. prefața Molitvenic. slav). S-a mai folosit pentru editarea acestei cărți și material tipografic rămas din tiparnița lui Macarie¹⁷.

După acest Molitvenic, primul care apare în Țara Românească este cel din 1635¹⁸. Tot slavonesc și acesta, este însă deosebit de cel din 1545 atât prin conținut, cât și prin forma în care este redactat. El constituie rezultatul dorinței de afirmare a sufletului românesc în domeniul cărții și culturii, care a re izbucnit cu prilejul evenimentelor petrecute sub domnia lui Matei Basarab (1632-1654). Acesta, la sfatul lui Meletie Macedoneanul, trimise pe Nectarie din Pelagonia cu o scrisoare la Petru Movilă, Mitropolitul Kievului și fiul domnitorului moldovean, Simion Movilă, pentru a-i cere o tiparniță. Slove mici, strimbe, aplecate, au fost aduse de doi cunosători în mînuirea lor, Timotei Alexandrovici și Ioan Glebovici. Deoarece Kievul nu editase încă un Trebnic, cu această treabă se vor ocupa cei doi ruși, care la 30 iunie 1635 termină la Cîmpulung tipărirea Molitvenicului. Atît tehnica tiparului cît și numele majorității meșterilor tipografi din această epocă ne îndreaptă pentru cercetarea izvoarelor Molitvenicului înspre Ucraina¹⁹. Limba Molitvenicului din 1635 este slava bisericească ce se folosește în tipăriturile kievene cu elemente medio-bulgare, mai numeroase decît în tipăriturile rusești contemporane²⁰.

15. Vezi Prefața Molitvelnicului slavon 1545 la I. Bianu-N. Hodoș, *Bibliografia Veche Românească*, tom. I Buc. 1903, p. 25 și A. Sacerdoțeanu, *Predosloviiile cărților românești* vol. I, 1508-1647, Buc.

16. Bibliografie privind activitatea tipografiilor Dimitrie Liubavici și Moise din Budin se poate extrage din articolul: Ioan N. Bembea și Nic. Bembea, *Apostolul tipărit la 1547 la Tirgoviște de Dimitrie Liubavici*, în B.O.R. LXXVIII, Buc. 1960 nr. 5-6, pp. 510-536.

17. Așa este cazul literei C (S) slav ornamental, din Liturghierul 1508, care este identic cu aceeași literă din Molitvelnicul slavon 1545 (vezi P. P. Panaitescu, *Inceputul Tipografiei în Țara Românească*, art. publicat în «Colecția de comunicări și discuții a primei sesiuni științifice de bibliologie și documente» Edit. Acad. R.P.R. Buc. 1957, p. 269.

18. Molitvelnicul din 1635 a avut o circulație largă. «Mai ales pentru Ardeal, unde calvinismul în luptă cu biserica catolică încerca să introducă serviciul divin în limba națională și apoi să atragă pe ortodocși spre schismă, tipăriturile lui Matei Basarab au fost deosebit de prețioase și binevenite. Întărind Tradiția ortodoxă în forma ei slavă, a fost împiedicată alunecarea românilor din Ardeal spre calvinism». G. Stempel, *Sprijinul acordat de Rusia...* p. 22).

19. Vezi și Dan Simonescu și Damian P. Bogdan, *Inceputurile culturale ale domniei lui Matei Basarab*, în B.O.R. LVI, Buc. 1938, pp. 866-880, și P. P. Panaitescu, *L'influence de l'oeuvre de Petru Mogila*, pp. 1921 și 36-48.

20. Dan Simonescu și Damian P. Bogdan, *art. cit.*, p. 875-876 și P. J. Safarik, *Geschichte der südslawischen Literatur*, III, I 201, după I. Bianu-N. Hodoș, *op. cit.*, vol. I, p. 104.

Din prefața semnată de Matei Basarab, care însumează o adevărată bogăție de idei și de simțiri pentru vremea aceea, redăm²¹: ...«Deci după săvârșirea instrumentelor de lemn, trebuincioase meșteșugului, am poruncit ca prin voie și s'at obștească mai întâi să scoată la lumină, această carte ce este Trebnic sau Molitvoslov numit, fiind cea mai de trebuință cercetării bisericești; cu ea se săvârșesc cele șase taine din cele șapte ale sfintei noastre pravoslavnice sobornicești Biserici răsăritene. A șaptea însă cuprinzându-se în cartea numită Slujebnic sau Liturghie. Aceste taine sînt: sf. Botez, sf. Mir, cinul preoției, al mărturisirii, al sfîntirii untului de lemn, căsătoria legitimă și altele ce credinței noastre slujesc»²².

Primul Molitvenic românesc ortodox tipărit este acela al mitropolitului Dosoftei (Iași 1681)²³. El are la bază rînduiala Evhologhiului grecesc, căruia nu-i rămîne fidel pînă la sfîrșit. Se pare că în Moldova sec. XVII numărul traducerilor liturgice era mai mare decît în celelalte provincii românești. În jurul anului 1641, cînd Vasile Vodă aduce tipar de la Petru Movilă, multe manuscrise așteptau tipărirea. Limba lor, mai clară și mai muzicală, s-a păstrat la Dosoftei și după el, îndelungată vreme²⁴. După cum îl caracterizează cronicarul Ion Neculce, Dosoftei era un om «prea învățat, multe limbi știa: elinește latinește, slavonește și altele». Și într-adevăr, găsim în cărțile lui Dosoftei cuvinte latinești: creatura (Molitev. f. 11); slavonești, ca: prediteciu (= mergător înainte, Molitev. f. 1); dvoritorul (=slupitorul, Molitev. f. 10), molitva ta amvonului (Molitev. f. 1); cuvinte și expresii grecești: fintina vieții și a *fărămortii* (ἀθανασία Molitev. f. 8), înainte gîndire (Molitev. f. 12 πρόνοια)²⁵. El face însă și traduceri bune. Unele expresii s-au păstrat așa cum le-a găsit el. Așa

21. Am folosit traducerea făcută de Dan Simonescu și D. P. Bogdan în art. cit., p. 875-876.

22. Se vede că prefața Molitvenicului s-a tipărit înainte de tipărirea cuprinsului, deoarece «chirotonia» despre care se spune în prefață că se află în cuprinsul molitvenicului nu se găsește în această carte.

23. Istoricii noștri literari vorbesc de traduceri integrale și parțiale ale Molitvenicului în românește și care s-au păstrat în manuscris, datate înainte de 1681. Astfel, N. Drăgan, «Un fragment din cel mai vechi Molitvenic românesc» în *Daco-Romania* an. II, 1921-1922, pp. 254-326, vorbește de o copie în manuscris a unui original scris în jurul anului 1563, M. Gaster, în *Chrestomafia Română*, București 1891, p. 183 spune: «Molitvenicele cele mai vechi cu părți românești printr-însele, apar abia în a doua jumătate a veacului XVII-lea. Molitvenicul, ante 1633 (mss. Bibliotecii Centrale București nr. 28, p. 409), nu seamănă a fi de felul celor ce sînt întrebuințate în biserică, căci conține și Cazanii între pag. 319-332». Nicolae Iorga, mai vorbește de un Molitvenic românesc în *Istoria Literaturii Române* vol. I p. 271, spunînd: «Gheorghe Ștefan în fuga sa prin Rusia, Livonia și Pomerania, fu însoțit de o ceată de credincioși, printre care și călugărul Antonie de la Moldavița. În dorința de a avea o scriere în limba țării, Antonie scrie pentru Gheorghe Ștefan «Răspunsurile» lui Varlaam, la care adăose o nouă traducere românească a molitvenicului» (manuscrisul se găsea în biblioteca seminarului din Blaj, vezi N. Iorga, luicrarea cit. p. 271 nota 1). Traducerea s-a făcut din limba sîrbească pe limba românească (idem p. 272), după cum presupune N. Iorga, chiar de Gh. Ștefan.

În lucrarea noastră la rota 5 am consemnat manuscrisul din Biblioteca Acad. R.P.R. nd. 4641, datat la 1767. Acest Molitvenic nu are nici o legătură cu ediția lui Dosoftei, ci cuprinde rîndueli după molitvenicele slave.

24. N. Iorga, *Istoria literaturii române*, vol. I, p. 399.

25. Ion Bălan, *Limba cărților bisericești*, Blaj, 1914, pp. 154-156.

este cererea I-a din ectenia ce se zice la ieșirea cu sf. Daruri la Liturghie: «Întâi pomenește Doamne pe Arhiepiscopul nostru...» În afară de traducător, Dosoftei este și compunător de texte, ca de exemplu «Rugăciunea pentru ploaie» scrisă la 23 iunie 1674, în Cetățuia lui Duca-Vodă, după cum singur mărturisește ²⁶.

Următorul Molitvenic rominesc este acela al popii Ioan Zoba din Vinț, tipărit la Bălgrad în 1689 ²⁷. Spre deosebire de al lui Dosoftei, Molitvenicul preotului Zoba, tradus din slavonește, a fost mult căutat și întrebuințat. Edițiile Buzău 1699 și 1701 sînt prelucrate cu oarecari schimbări după el ²⁸. Dacă edițiile tipărite, care se inspiră din Molitvenicul 1689 se opresc la cele două de mai sus, numărul mss. care folosesc acest izvor este mai mare. Ele păstrează fondul și forma ediției 1689, despre care M. Gaster (Op. cit., p. XCVI) spunea că «lasă să se observe înriiriri foarte minuțioase și instructive ce le-a avut asupra traducătorului Noul Testament de la Bălgrad». Ar fi util ca într-un studiu special să se facă legătura între ms. nr. 4216 scris de popa Petru în Transilvania la 1688, cu un an deci înaintea ediției de Bălgrad, și ediția tipărită a preotului Zoba, la Bălgrad 1689 ²⁹. Majoritatea Molitvenicelor manuscrise datate după 1689 sînt copii, care uneori merg pînă la identitate de paginație cu Molitvenicul de Bălgrad ³⁰.

Ediția de Bălgrad 1689 a fost folosită, după cum aminteam, de Mitrofan, episcopul Buzăului, cel care urmează opera de prefacere în rominește a slujbelor. El dă la 1699 la Buzău, un Molitvenic, căruia îi mai zice și Evhologhion, «care cuprinde în sine toată treaba bisericească ce se cuvine preoților». Tipicul singur și citirile sînt rominești, textul rugăciunilor este în limba slavă. Ediția din 1701 este repetarea ediției 1699 ³¹. Cu aceste Molitvenice se încheie seria edițiilor tipărite din sec. XVI-XVII.

Primele Molitvenice din sec. XVIII sînt cele traduse de Antim Ivi-reanu: Rimnic 1706 și ed. II-a, îndreptată și revizuită Tîrgoviște 1713.

26. N. Iorga, *Ist. Bis. Rom.*, vol. I, p. 399.

27. Această lucrare a fost acuzată pe nedrept de unii autori că s-a scris sub influență calvină (vezi Nic. Drăgan, lucr. cit., p. 254-326).

28. În articolul citat, N. Drăgan susține că Molitvenicul lui Antim, Rimnic 1706, este o prelucrare a ed. Bălgrad 1689. După cum va reeși din lucrarea noastră, afirmația este nejustificată și infirmată de însuși Antim.

29. Între manuscrisul 4216 (1688) și ediția molitvenicului de Bălgrad 1689, există o mare asemănare de fond și formă. Preotul Pătru și Ioan Zoba folosesc aceeași construcție a frazei, tipic muntenescă cu perfectul simplu. Să se fi inspirat popa Ioan din Vinț din Molitvenicul lui Pătru este puțin probabil, considerînd distanța mare între localitățile în care apar aceste scrieri și mai ales timpul scurt de un an dintre apariția acestor molitvenice! Mai probabil însă că și Pr. Pătru și Pr. Ioan au folosit o traducere anterioară, scrisă în stilul Noului Testament de la Bălgrad, poate tot în Transilvania, pe care au modificat-o în puține locuri și apoi Ioan din Vinț a tipărit-o în 1689. Diferența dintre aceste două scrieri constă în influențele catolice, care au pătruns în manuscrisul 4216 în rînduiala Botezului.

30. Manuscrisul 545 Bibl. Acad. R.P.R., datează de la începutul sec. XVIII și cuprinde rînduiala botezului, a cununiei și a spovedaniei întocmai ca în ediția de Bălgrad. Am mai folosit ca izvor ediția de Bălgrad și ms. 707, Liturghier-Molitvenic (1699), ms. nr. 4215 Molitvenic (1701) și ms. nr. 3513 Molitvenic din 1725, toate din Biblioteca Academiei R.P.R.

31. Vezi N. Iorga, *Ist. Bis. Rom.*, vol. II, p. 15 și *Ist. Lit. Rom.*, vol. I, p. 84.

Mitropolitul Antim, om luminat, a socotit, cum că «alalte toate ce s-au scos ruminește pînă acum, spre trebuința preoților și norodului, au fost de folos foarte, iară încă și aceasta mai tare a socotit a fi, căci nu ca alte cărți bisericești iaste a sluji în vremi rinduite, ci putem zice în tot ciasul... Cuprinde întrinsa toată slujba vieții omului pravoslavnic... din ciasul nașterii și pînă în ciasul morții încă și după îngropăciune. (din prefața ediției de Rîmnic 1706). Izvodul folosit de Antim, după cum singur mărturisește, este grecesc, rînduielele fiind adaptate la practica vremii lui³². Tipăriturile lui Antim sînt superioare celor ale lui Dosoftei, ca limbă și prezentare exterioară a textului. Indicațiile tipiconale sînt tipărite deosebit și cu cerneală roșie încît tipăritura este clară și ușor de folosit³³. Cercetînd Molitvenicele posterioare lui Antim, constatăm că ediția din 1713 este baza tuturor. A făcut și Damaschin episcopul Rîmnicului o traducere a Molitvenicului? Aceasta nu pare probabil, deoarece Antim elaborase prima ediție în 1706. Amintirea numelui lui Damaschin în prefața ediției de Rîmnic 1747 a Molitvenicului se datorește desigur respectului pe care Climent, ucenic al lui Damaschin îl datora acestuia și care, în semn de pioasă aducere aminte, își pomeneste dascălul³⁴.

Că traducerea din 1747 se face după «ustavul moschicesc» este posibil, mai ales că acest lucru se afirmă în prefața ediției. Dar între «ustavul moschicesc» și «izvodul grecesc» nu mai există deosebiri începînd

32. În edițiile lui Antim după rînduiala mărturisirii, urmează «rînduiala cînd lace preotul cruce la patima boalei cu sf. copie» și după aceasta, un cuvînt lămuritor: «Căde-se a ști că în Molitvenicul acesta pentru toate tainele și trebile ce se cuvînt a le isprăvi preoții s-au pus. Iară slujba la priceștanția (cuminecarea) bolnavului, nu o am pus, precum vedem că se află în Molitvenicele slavonești. (Se referă probabil la Trebnicul lui Petru Movilă, Kiev 1646), căci în izvoadele grecești «nu se află această rînduială făcută osebi, nice urmare a se face vreo slujbă la acest lucru»... Apoi Antim dă o explicație suplimentară: «Însă să ști și aceasta că de vei cerceta pre amărîntul Rînduialele și Tălmăcirea acestui Molitvenic și de-l vei potrivi cu niscăiva izvoade slovenești, veri de unde ar fi tipărite și nu să va potrivi să nu te pripești îndată a defăima, că noi am urmat Molitvenicul Grecesc care l-a tipărit Nicolae Glyki la anul de la Hristos 1693. Și după cît ne-a fost putînța și întru înțeles și întru rînduiale am așezat pe alocure am și adaos tălmăcire pentru scurtarea limbei romînești așisderea și la învățături și la rînduiele pentru oștimea preoților și pentru mai lesnele lor. Iar cele ce nu s-au pus nicidecum s-au lăsat unele pentru că sînt Arhieresti, iar altele pentru că nu le slujesc pre aceste locuri» (1706, pp. 451-453; 1713, pp. 495-496).

33. I. Bălan, *op. cit.*, p. 229.

34. Alex. Lapedatu, în lucrarea sa «Damaschin episcopul și dascălul» Buc. 1906, pp. 1-21 pregește afirmînd că «opera de traducere a Molitvenicului este în mare măsură legată de Episcopul Damaschin al Rîmnicului (1798-1725)». «Pînă la el — spune autorul citat — toate cărțile de ritual cu excepția Evangheliei, Apostolului și Liturghierului erau în slavonește cu arătarea tipicului și uneori cu citirile numai în romînește. El nu reușește să tipărească decît: «Învățătura pentru cele șapte taine (1724)». Prețioasa sa lucrare este însă definitivată de urmașii lui și astfel Molitvenicul (Evhogiu) Rîmnic 1747 tipărit de Climent episcop și Lavrentie ieromonah a urmat «Ustavului celui Moschicesc» iar în tălmăcirea cuvintelor și așezarea tălmăciturilor părintelui Damaschin episcop și dascăl, Alex. Lapedatu își bazează afirmațiile pe o scrisoare scrisă de Damaschin generalului Tije și pe care o găsise la Viena în Kriegs-Arhives. Reproducem după Al. Lapedatu, un fragment din această scrisoare: «...Curavi ex divino instinctu, magno cum labore id incipiens ante cursum decem annorum, transponere ex lingua graeca et slavonica in nostram simplicem linguam vallahicane et tales libros cogitabam edere in lucem propter supra dictas causas ad laudem Dei»...

cu 1646, cind Mitropolitul Kievului Petru Movilă traduce «Trebnicul» său după Evhologiul grecesc³⁵.

Mai degrabă socotim tipăritura din 1747, opera episcopului Climent de Rimnic și a diortositorului Lavrentie de la Hurez (cel care îndreptase și revizuiuse și «Antologhion sau floarea cuvintelor», din 1737). Revizuirea traducerilor (în cazul nostru după text slav) are la bază o hotărâre domnească. Indată după suirea pe tron, Mihail Racoviță, în decembrie 1741 ia o hotărâre de mare importanță în problema cultului religios, al cărei cuprins pe scurt îl redăm aici³⁶. Deoarece în mîntuirea sufletească a credincioșilor cărțile bisericești sînt «fîntîni mîntuitoare», conținutul lor trebuie controlat. Domnitorul instituie o cenzură asupra cărților ce se vor tipări, precum și asupra celor tipărite pînă la 1741, dar care nu fuseseră încă difuzate. Însărcinați cu această îndeletnicire erau Arhiereii, deoarece aceasta «au fost și vechi obicei întru această țară». Traducînd Trebnicul lui Petru Movilă, Climent și Lavrentie, traduc în fond Evhologiul grecesc în limba slavă, care era același cu al lui Antim. Ei se vor folosi de ediția lui Antim, față de care prezintă în numeroase locuri identitate de text.

Revizuiti asupra textului Molitfelnicului s-au mai făcut în decursul veacurilor, dar nu atît în fond, cît în formă, asociate uneori cu o schimbare a dispoziției cuprinsului. Toate aceste deosebiri vor fi arătate în lucrarea de față, pentru taina studiată. Amintim doar că edițiile mai importante, care se pot numi «cap de serie» între diferite grupe de Molitfelnice, au fost: *Tirgoviște 1713*; *Rimnic 1747*; *Iași 1764*; *Blaj 1784*; *Sibiu 1833* și *București 1937*³⁷. În legătură cu acest lucru, reținem, că în problema editării Molitfelnicului se poate vorbi de un oarecare «regionalism», adică în repetarea caracteristicilor unei ediții inițiale («cap de serie») din o provincie a țării în toate celelalte tipăriri de același fel, apărute în aceeași provincie.

Intrucît această observație nu constituie însă o lege generală, ne-am propus să urmărim în lucrarea de față, dezvoltarea și evoluția rînduieilor după care s-a săvîrșit și se săvîrșeste astăzi sf. Taină a Botezului în Biserica noastră, încercînd un studiu comparativ asupra edițiilor tipărite ale

35. «Evhologiu sau carte de rugăciuni sau ritual, conținînd diferite rîndueli bisericești pentru folosința preoților, rămase de la sfinții Apostoli prin sfinții Părinți din diferite veacuri și acum cu binecuvîntarea și sub ordinul a celui prea mic în Dumnezeu și a prea milostivului domn Petru Movilă Mitropolitul Kievului... editat în sfînta, marea și minunata Lavra Pecerska din Kiev 1646 în ziua 16-2 a lunii Decembrie (vezi Emil Legrand, *Bibliographie Hellenique*, tom. IV Paris 1894, p. 147). În Bibliot. Acad. R.P.R., se păstrează Trebnicul lui Petru Movilă sub cota I 106.937. Foia de titlu cu îndioațiile de mai sus lipsește.

36. Documentul în cauză a fost publicat de Dan Simonescu, «O hotărîre domnească necunoscută» în R. de L.X Buc. 1926, nr. 1-4, pp. 260-262.

37. «Molitvenicul slavon» tipărit de protopopul Mihail Stribețchi în anul 1784 la Iași (vezi *Bibliogr. Rom. Veche* tom. II, pp. 329-330), a fost destinat uzului Bisericii Ortodoxe Ruse.

Molitifnelnicului întrebuințat în Biserica Română, începînd cu 1545 și pînă în 1950 (ultima ediție).

Pentru aceasta am folosit și rînduiala cuprinsă în unele Molitifelnice în manuscris.

I. TAINA SFINTULUI BOTEZ ³⁸

În diferitele ediții ale Molitifnelnicului, în legătură cu taina sf. Botez se cuprind 3 serii de rîndueli și anume: 1. Rugăciunile premergătoare Botezului (rînduiala catehumenatului); 2. Însăși rînduiala sf. Botez; 3. Rînduelile ce se săvîrșesc după botez.

Cea mai veche ediție slavă tipărită la noi, 1545, începe rînduelile premergătoare Botezului cu «Rugăciune la însemnarea pruncului și punerea numelui după 8 zile de la nașterea lui (f. 3r-5v). Începînd cu ed. 1635 toate edițiile posterioare acesteia deschid șirul rînduelilor dinaintea botezului cu «Rînduială în ziua întîia la femeia lăuză». Din veacul trecut (ed. 1833 Sibiu) și pînă la ultimele ediții (ed. Buc. 1937 și 1950), înaintea acestei rîndueli este indicată slujba slîntirii apei în ziua întîia... Evhologiile grecești nu prevăd o rînduială propriu zisă pentru ziua întîia, ci numai «Rugăciuni la nașterea copilului... (ed. Veneția 1737 p. 94) Rugăciunile acestea, trei la număr, sînt aceleași începînd cu ediția 1635 și pînă la ultima ediție (1950):

1. *«Stăpîne Doamne Atotîitorule, cea ce vindeci toată neputința»...*
2. *«Stăpîne Doamne Dumnezeuul nostru, cel ce te-ai născut din Preacurata Stăpînă»...*

3. *«Doamne Dumnezeuul nostru, carele bine ai voit a te pogori din cer»...*

După aceste rugăciuni, majoritatea Molitvenicelor (excepție ed. 1635, 1699, 1701) prevăd otpustul. În cele trei ediții amintite urmează îndată, «Molțiva a însemna cuconul și numele anume» (1701 f. 3r). Evhologionul adecă Molitvenicul bogat, Sibiu 1833 după rostirea celor 3 rugăciuni la ziua întîia indică «molțiva moașii care ridică cuconul»: «Doamne Dumnezeuul nostru cea ce te-ai născut din Tatăl mai nainte de veci»... (Sibiu 1833 p. 7), după care «altă rugăciune pentru celelalte mueri care stau întru ajutor»: «Doamne Dumnezeuul nostru carele ai zis lui Petru despre vietățile din vasul cel ca o masă»...

Aceeași desfășurare a rînduেলii pentru ziua întîia a nașterii pruncului este reprodusă și de ediția 1937 și 1950 care în plus, după obișnuitul otpust învață preotul să strophească cu apă sfințită, casa, însemnînd și pruncul la frunte, gură și inimă zicînd: «Mîinile Domnului te-au făcut și te-au zidit».

38. În lucrarea de față am redat în întregime numai rugăciunile care au dispărut din uzul liturgic traduse din molitvenicele slave și rugăciunile care, deși au același text, prezintă mari deosebiri de redactare.

II. RUGACIUNI CE SE ZIC LA INSEMNAAREA PRUNCULUI

Ediția 1545 (f. 3r-5v) începe astfel: «A opta zi după naștere se aduce pruncul la Biserică, de către moașă, care stă cu el înaintea ușilor (afară) iar după ce face preotul începutul, zice rugăciunea moașii care a dat ajutor la nașterea lui»:

1. «Dumnezeule, ceta ce cunoști neputințele noastre, ceta ce te-ai asemănat neamului omenesc, cugetele noastre înțelepțește-le, fă gîndurile noastre lipsite de răutate, caută spre cei ce cad în îndoială. Tu care cunoști taina inimilor (noastre) celor ce se ating de tine, Ție ne rugăm dă darul binecuvîntării tale, căci bine ești cuvîntat cu Pre sfîntul și bunul de viață făcătorul tău Duh, acum și pururea»...

2. «Doamne Dumnezeu nostru care te-ai născut mai înainte de veci din Tatăl și întru anii cei din urmă din Maria Fecioara, dăruit ai fost de filozofi și de păstori pentru mîntuirea noastră, și în ieslea dobitoacelor ai fost pus. Acum binecuvîntează moașa care a ridicat pruncul acesta, spre curățirea sufletului și a trupului. Pentru rugăciunile Prea sfîntei a lui Dumnezeu născătoare și pururea Fecioara Maria și a tuturor sfinților tăi, Ție slavă înălțăm Tatălui, Fiului și Duhului Sfînt, acum și pururea»...

3. «Hristoase Dumnezeu nostru, care ai pus pruncul în patul roabei tale și ai scos viață din pîntecele ei, ca să nu fie asemenea proorocului și desfrînatei ca și ea păcătoasă, trimite Doamne ingerul tău ca să acopere pruncul acesta. Ascultă necazul ei cel mare, ușurează-o, și fără povară fă-i viața. Ca să se bucure ceea ce a născut pe pruncul acesta, ca și Elisabeta care l-a născut pe Ioan. Așa și tu Doamne, primește durerea ei și rugăciunea ei ca să trăiască în numele Tatălui și al Fiului și al sf. Duh, acum și pururea»...

4. «Doamne Dumnezeu nostru ție ne rugăm și pre tine te chemăm să se însemneze lumina feții tale»... (textul e ca azi).

După aceste rugăciuni, urmează o învățătură care cere ca dacă pruncul va fi bolnav și nu suge, să se boteze îndată după naștere pentru ca să nu moară nebotezat³⁹.

Ediția 1635 începe «Rînduiala botezului» cu cele trei rugăciuni pentru ziua întîia amintite mai sus. După acestea urmează două rugăciuni pentru moașa care ridică pruncul:

1. «Dumnezeule ceta ce cunoști neputințele noastre, ceta ce te-ai asemănat neamului omenesc»... (prima din ediția 1545).

2. «Doamne Dumnezeu nostru carele te-ai născut mai înainte de veci din Tatăl»... (cea din ediția de azi).

Ediția 1689 are aceeași rînduială ca și ed. 1635 cu deosebirea că din rugăciunile moașei este redată numai a doua, după care această ediție indică «Molitva cînd se dă nume pruncului a opta zi den nașterea lui», «Doamne Dumnezeu nostru ție ne rugăm»... (ca în molitfelnicul de azi).

39. Aceeași rînduială ca și ediția 1545 o prezintă și Molitvenicul tipărit din sec. XVI (Bibl. Acad. R.P.R., cota 4 A). Rînduiala pentru a 8-a zi se cuprinde între foile 237r-239r.

La Dosoftei (1681) rugăciunea este intitulată «Molitva de pecetluit cuconul luînd nume a opta zi den nașterea sa». Este însă vorba de fapt de o rînduială care, începe cu: «Binecuvîntat este Dumnezeuul nostru... sînte Dumnezeu.. Prea Sîntă Treime... Tatăl nostru», «după care troparul sîntului din ziua respectivă sau al hramului. Urmează apoi rugăciunea «Doamne Dumnezeuul nostru ție ne rugăm»... și troparul Întîmpinării Domnului «Bucură-te cea plină de dar Născătoare»... și rînduiala se încheie cu aceeași învățătură ce am găsit-o și la rînduiala zilei a opta în ed. 1545 (aceeași rînduială ca în molitfelnicile de azi).

Edițiile următoare în ordine cronologică, adică 1699 și 1701, au rînduiala identică cu cea din Molitvenicul 1689. Molitvenicele editate de Mitropolitul Antim 1706 și respectiv 1713 vor constitui pentru această rînduială baza tuturor edițiilor ulterioare pînă astăzi. În plus față de ediția 1681, după troparul «Bucură-te cea plină de dar»... se prevede a se cînta condacul gl. 1 «Cela ce ai sfințit pîntecele Fecioarei»... (cum e în ediția de azi).

Mai amintim aici și rînduiala din manuscrisul slav (ms. rom. 167), din Biblioteca Academiei R.P.R. La foaia 25 (numerotație nouă) se află: «Cin na obnovlenie otrociati podobae vdeati»⁴⁰. Tipicul introductiv și rînduiala este ca în edițiile 1635 și 1689, cu deosebirea că în acest manuscris rînduiala însemnării pruncului este de sine stătătoare.

Din izvoarele cercetate constatăm că în cele mai vechi molitvenice slave și romînești, anterioare lui Dosoftei și Antim nu existau două rîndueli distincte, una pentru ziua întîia și una pentru ziua opta de la nașterea pruncului. Aceste rugăciuni se rosteau în aceeași zi, adică după indicațiile ed. din sec. XVI, în a opta zi, iar după 1635, 1699 și 1701 în ziua întîia. Începînd cu ediția Dosoftei 1681, Antim 1706 și toate celelalte ediții pînă azi, rînduелile pentru aceste două zile se despart. Se observă apoi creșterea numărului rugăciunilor și dispariția din uz a altor rugăciuni mai vechi. Din cele patru rugăciuni prevăzute în edițiile din sec. XVI pentru rînduiala zilei a opta, prima («Dumnezeule cela ce știi neputințele noastre»...) nu o mai găsim decît în ediția 1635 (f. 20v-21r) ca primă rugăciune a moașei, urmînd după cele trei rugăciuni ce se citeau la femeie în ziua întîia... A doua rugăciune din ed. 1545 («Doamne Dumnezeuul nostru carele te-ai născut»...) se găsește în toate edițiile Molitvenicului ca rugăciune a moașei (numai ed. 1635 are două rugăciuni pentru moașe). A treia rugăciune din ed. 1545 («Hristoase Dumnezeuul nostru carele ai pus pruncul...») nu mai apare în nici o ediție. Și în sfîrșit rugăciunea a 4-a din această ediție «Doamne Dumnezeuul nostru ție ne rugăm»... este rugăciunea intitulată, în toate edițiile molitvenicului începînd cu 1545 și pînă azi, «molitva însemnării pruncului» (cu mici variante de text).

40. Cuvîntul slav «obnovlenie» este mai vechi decît expresiile care s-au folosit ulterior la intitularea rînduелii respective. El se traduce cu=a căpăta, a dobîndi (vezi Fr. Miklosich, *Lexicon palaeoslovenico, graeco-latinum*, Vindobonae, 1862). Ediția 1545 are această rînduială sub titlul «Molitvi vā eje znamenati deate»=Rugăciune cu care se înseamnă copilul. Iar ediția 1635 «M(o)l(i)tva o(t) nareceniu imeni otrociati»=Rugăciune la darea numelui pruncului.

În concluzie, observăm că numărul rugăciunilor pentru aceste două rîndueli a crescut de la 4 la 6. Din cele patru rugăciuni inițiale, două dispar în cursul timpului și anume: «Dumnezeule, cea ce cunoști neputințele noastre...» dispăre între 1545-1635, iar rugăciunea «Hristoase Dumnezeul nostru cea ce ai pus pruncul»... între 1635-1689. La anul 1681, Dosoftei, traducînd un Evhologiu grecesc, indică pentru însemnarea pruncului o «rînduială» cu o formulă de început, o molitvă, un tropar și o învățătură. Circulația ediției lui Dosoftei, a fost desigur restrînsă, deoarece cu două decenii mai tîrziu, edițiile 1689 și 1701 traduc tot molitvenicul slav 1635. Și cu toate acestea, traducătorul molitvenicului de Bălgrad 1689 trebuie să fi cunoscut ediția lui Dosoftei sau o copie a acesteia, căci ajungînd la molitva însemnării pruncului specifică rostirea acesteia pentru ziua a opta. Rînduiala îmbogățită de Antim cu condacul «Cela ce ai sfințit pîntecele Fecioarei rămîne neschimbată pînă azi. Lîngă cele două rugăciuni pe care le găsim și în ed. 1545, se adaugă la Rînduiala din ziua întîia, alte patru, din care trei începînd cu ed. 1635:

1. «*Stăpîne Doamne Atotîitorule*»...

2. «*Stăpîne Doamne Dumnezeul nostru cea ce te-ai născut*...».

3. «*Doamne Dumnezeul nostru cea ce bine ai voit a te pogori din cer*...».

A patra rugăciune: «Doamne Dumnezeul nostru carele ai zis lui Petru despre vietățile..., despre vasul cel ca o masă», se află numai în ediția Sibiu 1833, p. 8 și 1937, p. 6⁴¹.

III. RUGĂCIUNILE CE SE CITESC DUPĂ 40 DE ZILE, LA FEMEIA CE A NASCUT

Exceptînd edițiile: 1635, 1689, 1784 și 1937, în care rugăciunile ce se zic la 40 zile sînt puse după rînduiala Botezului, toate celelalte ediții slave și romîne, ca și Evhologiile grecești, au această rînduială așezată înainte de slujba Botezului⁴².

După obișnuitul început, se prevede troparul zilei sau al hramului (ed. 1545 și 1681) «iar de vei vrea, zi măcar cele ale Streteniei» (În-tîmpinării Domnului). Apoi «Slavă... și acum... Doamne cu rugăciunile tuturor sfinților»... După aceasta urmează rugăciunile, care, după numărul lor și modul în care sînt dispuse în diferitele ediții ale molitvenicului, se pot clasa în trei grupe: grupa I-a ed. 1545, 1635, 1689, 1699, 1701; grupa II-a=1681, 1706-1713 și restul edițiilor molitvenicului romînesc; grupa III-a=manuscrisul rom. nr. 167 din Acad. R.P.R.

Grupele I și II au primele trei rugăciuni comune, cu însemnate variante în text:

1. «*Doamne Dumnezeul nostru Atotîitorule, Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos*»...

41. Rugăciunea aceasta se găsește și în Evhologiuul lui Goar 1646, pp. 319-320, sub titlul, Εὐχὴ ἐτέρα πρὸς τὰς λοιπὰς (Altă rugăciune pentru ceilalți (din casă) sau pentru celelalte moașe.

42. Indicațiile tipiconale, numărul rugăciunilor și toate celelalte, care privesc rînduiala ce se face la 40 de zile, sînt identic redată în «Trebnicu» lui Petru Movilă. «Evhologiu» lui Goar și «Molitvenicul» lui Dosoftei.

(«Doamne Dumnezeu nostru ție ne rugăm și către tine ne milostim cel care ești Tatăl Domnului nostru Iisus Hristos»..., zice ed. 1545).

2. «Doamne Dumnezeu nostru carele ai venit în lume pentru mîntuirea neamului omenesc»...

3. «Doamne Dumnezeu nostru carele la 40 de zile prunc în Biserica Legii te-ai adus»...

După aceste trei rugăciuni, molitfelnicele grupei a II-a mai au o a patra rugăciune, care se găsește și în toate edițiile Evhologului grecesc (Goar p. 324-326; Veneția 1737 p. 98,... ș. a.):

4. «Dumnezeule Părinte Atotțiitorule, carele prin marele glăsuitor proroc Isaia...».

Rînduiala se încheie în molitfelnicele din grupa I-a cu cele trei rugăciuni. În edițiile ce se încadrează în grupa a II-a, după rugăciunea a patra rînduiala continuă cu rostirea formulelor: «Îmbisericească-se robul lui Dumnezeu (N)... Acum slobozește pe robul Tău Stăpîne»... și apoi încheierea (ca în Molitfelnicele de azi).

În manuscrisul nr. 167 (gr. III-a), după cele patru rugăciuni, care sînt aceleași ca și la Dosoftei, urmează o a cincia rugăciune, pe care nu am mai găsit-o în nici un alt molitfelnic și al cărei text îl vom reda integral. În acest manuscris cele patru rugăciuni de la început nu păstrează ordinea prevăzută de Dosoftei și toate celelalte ediții ale Evhologiului și Molitfelnicului românesc. Astfel, rugăciunea a patra de la Dosoftei, este prima în manuscris. Rugăciunea doua din ms. este a treia la Dosoftei și invers. Iar rugăciunea a patra din ms. este prima la Dosoftei, avînd același cuprins ca în ed. 1545, și apoi în manuscris urmează a cincia rugăciune, a babei (moașei) care a ridicat pruncul (f. 29v-30r): «Slavă ție, Împăratul păcii, Doamne, care ai făcut totul în iubirea ta de oameni. Binevoiește, prea milostive ca acest prunc să fie la sfînta ta venire, ca să te iubească pe tine și să proslăvească pe maica cea sfîntă care te-a născut. Binecuvîntat-ai pe Salomea, moașa care te-a primit pe tine la sfînta naștere, precum mai înainte ai binecuvîntat pe moașa Egipteană, care a păzit pe pruncul Moise. De asemenea binecuvîntează pe roaba ta aceasta, ce a primit copilul în numele tău și curăț-o de toate relele trupului și sufletului și învrednicește-o cu împărtaşirea sfîntelor tale Taine, ca să ajungă în Împărăția ta, cu toți sfinții care ți-au plăcut ție din veac. Ție-ți înălțăm slava Tatălui, Fiului și Sfîntului Duh, acum și pururea și-n veci vecilor».

Această rugăciune, care nu se mai găsește în nici o altă ediție a Molitfelnicului, indică poate pentru manuscrisul 167 o sursă anterioară ediției 1545? În orice caz, în edițiile slave din sec. XVI-XVII rînduiala este compusă din cele trei rugăciuni (primele de la Dosoftei) care vor rămîne definitiv în uz liturgic. Traducerile din sec. XVIII, făcute după Evhologiile grecești, prevăd o rînduială în formă de slujbă cu formule începătoare, patru rugăciuni și formulele de îmbisericare, așa cum se procedează și astăzi.

După rinduiala la 40 de zile, în toate Molitvenicele românești, începînd cu ediția 1681, urmează «Molitva femeii cînd se întîmplă de pierde (leapădă) pruncul»⁴³.

IV. RINDUIALA CATEHUMENATULUI ȘI A SF. BOTEZ

Ediția 1545 (f. 7r-11r), a doua ediție din sec. XVI (f. 241-246 și ms. rom. nr. 167, f. 30), încep rinduiala oglașenului cu următoarele: «Desfașe preotul (pe cel ce va fi botezat) și-l întoarce cu fața spre răsărit și suflînd de trei ori asupra lui îl înseamnă la frunte și la piept, zicînd rugăciunea: «În numele tău, Doamne Dumnezeu adevărului»... la Dosoftei (p. 46) indicațiile începătoare se traduc după un Evhologhiu grecesc. «Descinge popa de briu pe cela ce va să se boteze și-l dezbracă și-l desculță. Și-l pune spre răsărit numai într-o cămașe, descins fără șlic și desculț, cu mîinile slobozite în jos. Și suflă în fața lui de trei ori și pecetluște fruntea și pieptu-i de trei ori. Și pune mîna în capu-i grăind: «În numele tău»...

Urmează apoi în toate edițiile cele trei rugăciuni de lepădare, care se află și în Molitfelnicele de azi:

1. «*Ceartă-te Domnul, diavole*»...
2. «*Dumnezeule cel sfînt și puternic*»...
3. «*Doamne Savaot, Dumnezeu lui Israel*»...

După aceste trei rugăciuni, singur Dosoftei prevede: «De aici să aduce în besearică oglașenicul și blagoslovînd, popa zice: «tri stoe, po o(t)ce naș». Toate celelalte ediții au după lepădări direct rugăciunea: «Tu biruitorule, Doamne, care ai făcut pe om după chipul și asemănarea Ta», după care suflînd de trei ori, însemnează fruntea, gura și pieptul, zicînd rugăciunea: «Gonește de la el tot duhul viclean...» și voșglasul «Cu darul și cu îndurările»...

După aceea întoarce pruncul cu fața spre apus adresîndu-i-se: «Te lăpezi de satana și de toate lucrurile lui și de toți îngerii lui și de toată latria lui și de toată slujba lui și de toată trufia lui»? (Dosoftei 1681 f. 49r)⁴⁴.

Apoi toate celelalte ediții în afară de edițiile din sec. XVI și ms. 167 au ca și în rinduiala de azi, rugăciunea: «Stăpine Doamne Dumnezeul nostru chiamă pe robul tău (N)»... precedată de formula «Binecuvîntat este Dumnezeul nostru carele voește ca toți oamenii să se mîntuiască»..., cu rugăciunea «Stăpine Doamne»... și voșglasul «Cu bună vrerea și cu bună darea unuia născut Fiul tău»...

Cu excepția edițiilor 1545, 1635 și ms. 167 care intră direct în rinduiala sfîntului Botez, celelalte ediții anunță cu titlul mare: Posloa-

43. În Evhologhiul lui Goar, această rînduială este cuprinsă între pp. 330-331. Trebnicul lui Petru Movilă are înainte de această rînduială o scurtă învățătură pentru preot, căruia i se cere să spovedească femeia, căutînd să afle cauza avortului (pp. 31-32).

44. ...«de satana și de toate lucrurile lui și de toți îngerii lui și de toate slujbele lui și de toată rușinea lui», (C. Lung 1635, f. 8v; Bălgrad 1689 f. 8v); ...«de satana și de lucrurile lui și de toți îngerii lui și de toată rușinea lui» (Tîrgoviște 1545 f. 10v).

dovanie Creșcenii, sau: Rînduiala sf. Botez (ed. romînești). În ed. 1545 și ms. 167 lipsește și formula binecuvîntării de la începutul slujbei. În celelalte ediții, după binecuvîntarea mare («Binecuvîntată este Împărăția Tatălui...») urmează ectenia «Cu pace Domnului să ne rugăm»..., la care numărul cererilor variază în diferitele ediții. Cele mai puține cereri (și anume 12) se găsesc în edițiile din sec. XVI și ms. 167. Cele mai multe cereri (23) sînt în ed. 1635 și 1689. Restul edițiilor începînd cu 1681, au cite 19 cereri⁴⁵.

Edițiile 1635 și 1689 au în plus față de edițiile din sec. XVI, următoarele cereri:

1. respectiv	4	(în ed. 1635)	«Pentru sfința casa aceasta...».
2. „	8	„	«Pentru ca să se trimită ei darul izbăvirii și blagoslovenia Iordanului, Domnului...».
3. „	11	„	«Pentru ca să ne luminăm noi cu luminarea înțelegerii și cu buna cînstire pentru venirea Duhului Sfînt...».
4. „	12	„	«Pentru ca să o luăm noi pe ea spre întoarcerea a toată îndemnatăura vrăjmașilor celor văzuți și nevăzuți, Domnului...».
5. „	13	„	«Pentru ca să fie destoinic împărăției cei neputrede carele se botează într-însa...».
6. „	14	„	«Pentru cel ce vine acum spre sf. luminare și pentru mîntuirea lui, Domnului...».
7. „	15	„	«Pentru ca să se arate fiu luminii și moștean bunătății de veci, Domnului...».
8. „	16	„	«Pentru ca să fie el asemănat morții (1689) și învierii (1635) a lui Hristos Dumnezeuul nostru, Domnului...».
9. „	17	„	«Pentru ca să ferească veșmîntul botezului și logodirea Duhului neșpurcat și nevinovat în ziua cea înfricoșată (a venirii) a lui Hristos, Dumnezeuul nostru, Domnului...».
10. „	18	„	«Pentru ca să fie lui apa aceasta scăldare de fîntă și de iertarea

45. Vezi și «Trebnicul» lui Petru Movilă, pp. 50-51.

păcatelor și veșmînt de neputreziciune, Domnului...».

11. „ 22 „

«Pentru ca să auză Domnul Dumnezeu nostru glasul rugăciunii noastre, Domnului...».

Față de edițiile cu un număr de 19 cereri în ectenia Botezului, ed. 1635 și 1689 au în plus următoarele cereri :

1. respectiv 5 (în ed. 1635 și 1689)

«Pentru bunul credinciosul și de Dumnezeu iubitul Craiul nostru...».

2. „ 9 „

«Pentru ca să vie Duhul Sfînt spre apa aceasta și să o arate pe ea izvor de apă curățătoare întru viață veșnică, Domnului să ne rugăm...».

3. „ 19 „

«Pentru ca să se îmbrace acesta cu putere dumnezeiască spre vrăjmașul luptător cu ungerea mirului, Domnului...».

4. „ 20 „

«Pentru ca să fie vas sfințit, cu lucrarea dumnezeieștii Taine, Domnului...».

5. „ 21 „

«Pentru ca să se pricestuiască aceasta fără de osîndă făcătoarelor de viață Taine, Domnului...».

Toate edițiile încheie ectenia cu «Apără, mintuește, miluește... Pe prea sf. curata...» și rugăciunea «Bun îndurătorule și milostive Dumnezeule»⁴⁶..., după care fără să se facă «văzглашеніе», zice preotul în taină : Amin. Urmează apoi rugăciunea : «Mare ești Doamne și minunate sînt lucrurile tale și nici un cuvînt nu este destul către lauda minunilor tale...» (de trei ori)⁴⁷ ; după care se continuă :... «Căci cu a ta voie dintru ce nu era, întru ce să fie ai adus».

În cuprinsul rugăciunii de mai sus mai intervine o întrerupere și anume după ce se ajunge la fraza : «Tu însuți stăpîne iubitoriule de oameni... (aici binecuvîntează preotul apa)... «Și dă ei darul izbăvirii și binecuvîntării Iordanului... După terminarea rugăciunii, urmează altă rugăciune a sfințirii untului de lemn (aceeași în toate edițiile) : «Stăpîne Doamne Dumnezeul părinților noștri...»

Apoi edițiile din sec. XVI, ms. 167 și ed. 1635 și 1689 indică : Se ia firul de busuioc și unge preotul pruncul, la frunte, spate, urechi, miini

46. «Milosule și milostive Dumnezeule (Dosoftei p. 52v) ; «Bun îndurătorule și milostive Doamne» (Antim 1706 p. 31) ; «Îndurate și milostive Dumnezeule» (Antim 1718, p. 34 și toate edițiile Molitvenicului românesc posteroare acestuia).

47. Indicația de a se rosti de trei ori acest început lipsește din ed. sec. XVI, care însă prevăd înaintea rugăciunii de mai sus rostirea unei ectenii care nu este însă indicată textual.

și picioare, zicînd : «Pomăzluiască-se robul lui Dumnezeu (N) cu uleiul bucuriei în numele Tatălui»...

Edițiile lui Dosoftei, Antim și toate celelalte sînt mai complete, adică prevăd formule separate pentru ungerea la piept... «de iscelania (vindecarea) sufletului și trupului»; la ureche... «de auzitul credinței»; la picioare ...«de meargă în pașii tăi; la mîini... «mîinile tale facerea mea și plămădirea mea». (Dosoftei f. 56v). Cele mai dezvoltate formule de ungere sînt redată în edițiile 1699 și 1701. Ele sînt luate după Trebnicul lui Petru Movilă și sună astfel : cînd se unge pruncul *la piept* zice preotul «Pentru vindecarea sufletului și a trupului și pentru ca să iubească pe Domnul Dumnezeu din toată inima lui și din tot trupul lui și din tot cugetul lui și pe aproapele său, ca pre sine însuși».

La spate : «Ca să ia cu osirdie cele bune și să-i fie jugul lui Hristos ușor de purtat și să se îndepărteze de la el toate poftetele trupului».

La urechi : «Întru ascultarea credinței și împlinirea cuvîntului dumnezeescii Evanghelii să-i fie auzul lui».

La mîini : «Ca să țină în curățenie mîinile sale și în sfințenie să facă adevărul în toată vremea binecuvîntînd pe Dumnezeu».

La picioare : «Ca să meargă el în calea Ta».

După ungerea cu untdelemn, în toate edițiile urmează botezarea pruncului. Formula botezului este aceeași : «Botează-se robul lui Dumnezeu (N) în numele Tatălui. Amin (se afundă pruncul) al Fiului. Amin (iarăși se afundă) și al Sf. Duh. Amin (din nou se afundă) acum și pururea și-n vecii vecilor». După indicarea formulei, în edițiile 1545, ms. 167 și 1635 se adaugă însemnarea pe care nu o vom mai găsi în nici un Molitfelnic : «Trebuie știut că după Pravila Apostolică c. 49 preotul care botează zice : «Se botează robul lui Dumnezeu (N) în numele Tatălui și al Fiului și al Sf. Duh, acum și pururea... și astfel îl afundă pe cel ce se botează, apoi iar rostește formula de mai sus și iar îl afundă și zice a treia oară (formula) și iar îl afundă. Botezîndu-l rostește de trei ori. Tatăl, de trei ori Fiul și de trei ori Duhul (vorbind de 9 ori). De asemenea spune Pravila c. 50... și grăește aceste cuvinte și-l viră în apă pe cel botezat, odată ca să aibă parte de înviere. Astfel se cuvine să-l botezăm : Se botează robul lui Dumnezeu (N) în numele Tatălui (Amin) și al Fiului (Amin) și al Sf. Duh (formula de azi). Și așa-l botează în trei fețe dumnezeesci, în a treia zi a Învierii lui Hristos»⁴⁸.

În constituirea rînduiei Botezului, după rostirea formulei, intervine o mică deosebire între diferitele ediții ale Molitfelnicului.

Edițiile care traduc Evhologiul grecesc prevăd : «Apoi se spală preotul cîntînd împreună cu cei ce vor fi în biserică, ps. 31 : «Fericiți sînt căroră li s-a iertat nedreptățile...» și se rostește formula îmbrăcării : «Îmbracă-se robul lui Dumnezeu (N) în haina dreptății...».

48. Este o interpretare greșită a can. 49 și 50 apostolice, luată probabil după vreun Nomocanon slav. (Vezi textul și comentariul făcut la aceste canoane de către, Nicodim Milaș, *Canoanele Bisericii Ortodoxe, însoțite de comentarii* vol. I, partea I-a, Arad, 1930, pp. 263-266).

Edițiile slave, după rostirea formulei de botezare indică imediat formula îmbrăcării, după care troparul pe gl. 8: «Dă-mi mie veșmînt luminat», și numai apoi ps. 31. Ediția 1937 urmează Molitfelnicele slave. După rostirea ps. 31 în toate edițiile urmează rugăciunea «Binecuvîntat ești Doamne Dumnezeu Atotîitorule»... după vozglasul căreia, ed. din sec. XVI continuă cu: «Cîți în Hristos v-ați botezat...». «Apoi se miruiește pruncul, cu rostirea formulei «Pecetea și darul Duhului Sfînt...» după care iarăși cîntă cîntărețul ps. 31 și iarăși «Cîți în Hristos...» (de trei ori) și se face otpustul» (1545 f. 17r ; a doua ediție din sec. XVI f. 252r).

Restul edițiilor, începînd cu 1635, după rugăciunea «Binecuvîntat ești Doamne...» prevăd miruirea pruncului și apoi ocolirea mesei, în timp ce se cîntă «Cîți în Hristos». Apoi se face citire din Epistola Sf. Pavel către Romani, (c. 6. v. 3) și din Evanghelia după Matei (c. 28 v. 16). După Evanghelie, ed. 1635, 1689, 1699, 1701 au imediat «Molitva la tunsul părului». În afară de ed. 1681, 1784 Blaj și 1937 rînduiala după Evanghelie se încheie cu ectenie și otpust.

Începînd cu edițiile lui Antim, după acest otpust se spune: «Cade-se a ști că obiceiul cel vechi într-acest chip au fost (și iaste și acum în unele locuri) după ce să cetea Evanghelia, îndată făcea otpust desăvîrșit și ieșea de să ducea cu pruncul. Și după aceea cînd era a opta zi după botez iarăși aducea pruncul la Biserică și cetea rugăciunile spălării, cum arată mai jos rînduiala. Iarăși acum s-au obișnuit pre mai multe locuri de fac într-acest chip, adică după cetirea Apostolului și a Evangheliei nu zic ecteniile nici fac otpust, ce îndată zic: Domnului să ne rugăm și cetesc rugăciunile de rînd și cele ale spălării de a opta zi și ceale de la tunsul părului, nefăcînd alt început. După aceea, isprăvind toate, cum arată mai jos învățăturile printre rugăciuni zice ecteniile și face otpust desăvîrșit. Pentru aceea și noi facem această înștiințare, iar voi isprăviți după cum veți socoti mai bine și după cum va fi obiceiul locului». (Evholo-gion adică Molitvenic, Rîmnic 1706 p. 42) ⁴⁹.

Rezumînd cele de mai sus, observăm că diferențele ce apar în legătură cu încheierea rînduelii sf. Botez, și cu rînduelile de după Botez sînt următoarele: Edițiile din sec. XVI, termină cu administrarea tainei Mirului (fără Apostol și Evanghelie). Edițiile 1635, 1689, 1699, 1701, după citirea Evangheliei continuă cu rînduiala ce se face la tunderea părului, apoi ectenie și otpust, iar pentru rînduiala spălării arată că ea se făcea separat a opta zi după Botez, ca în vechime.

Edițiile 1681, Blaj 1784 și Buc. 1937 după Evanghelie au rugăciunile spălării, cele la tunsul părului și apoi otpustul. Toate celelalte ediții, cu toate că în «învățătura» redată mai sus, prevăd ca după Evanghelie să nu se facă otpust, înaintea rugăciunilor spălării spun: «Și după a opta

49. Ritualul tunderii și al spălării din rînduiala de azi a Botezului sînt reminiscențe ale spălării și tunderii complete a neofitului, care în vechime avea loc a opta zi după Botez. Tunderea înlocuia tăierea împrejur prescrisă de Legea Veche.

Mult timp această rînduială s-a folosit în Biserica noastră alături de cea nouă. Astăzi s-a generalizat practica mai nouă ca spălarea și tunderea pruncului să se facă îndată după Botez (prof. Pr. Dr. Ene Braniște, *Manual unic de liturgică și Tipic*, curs dactilografiat, fasc. V, p. 517.

zi iar aduc pruncul la biserică ca să-l scalde (adică să-l spele). Și-l deslășă preotul, zicînd rugăciunea aceasta»... (Sibiu 1833 p. 44).

Prezentăm acum, rînduiala botezului după un Molitvenic românesc în manuscris copiat (și tradus?) de popa Ursu în Transilvania la anul 1688 (cu un an deci înaintea ed. de Bălgrad). Manuscrisul, care se găsește în Biblioteca Acad. R.P.R., cota ms. rom. nr. 4216, cuprinde o rînduială a Botezului cu totul originală, în care se observă și puternice influențe catolice. Începutul și toate cîte se zic în momentul Sfințirii apei, sînt la fel cu cele din ediția de Bălgrad 1689 (respectiv C. Lung 1635). Apoi rînduiala se deosebește și ms. sus amintit prevede: «Aicea deslășe pe prunc. Să-l ție nănașu cu mîinile pe supsiori cu picioarele steae în albie, cu fața spre *apus*, popa toarne apă pe capu-i zice: Eu sluga lui Dumnezeu, botez pre tine robul lui Dumnezeu (N) în numele Tatălui și al Fiului și al Sfîntului Duh Amin. Întoarce pruncul cu fața spre răsărit și zice nănașul după popă: Botează-să finul mieu (N) în numele Tatălui Amin, (toarne apă popa pe capul pruncului) și al Fiului Amin (iară toarne apă) și al Duhului Sfînt Amin (popa iară toarne apă pe prunc și speale pre tot pruncul). După aceea ungînd cu mir (de fapt cu untdelemn) în cruciș, în frunte, în barbă, pe umerii obrajilor, zice popa: Ungă-se robul lui Dumnezeu (N) cu uleiul bucuriei în numele Tatălui... Cînd va unge în frunte zi: «Întru vindecarea sufletului și a trupului». Ungînd în obraz zi: «Întru ascultarea credinței». La picioare zi: «Ca să umble el în urmele tale Doamne»; Ungînd la mîini zi: «Mîinile tale m-au făcut și m-au zidit». Îmbracă-l cu cușmă pe prunc, popa zice: «Îmbracă-se sluga lui Dumnezeu (N) în veșmîntul dreptății în numele Tatălui»... Apoi troparul gl. 8: «Dedeți-mi veșmînt luminat»... după care «psalmul 31».

Pecetluirea cu sf. Mir este indicată astfel: «Popa pune pecetile în patru locuri și zică: «Pecetea și darul Duhului sfînt să fie spre el Amin».

După citirea Apostolului și Evangheliei, ms. 4216 prevede: «Pace tuturor... Capetele voastre... și apoi... popa pleace capul și zică în taină molitva «Dat-ai mîntuire robului tău (N) învoire dă lui tot Despuitorule Doamne. Luminează-l cu lumina feței tale, voiește să lumineze el pururea cu scutul de credință, fără de statul vrăjmașului să-l ferești, și-l îmbracă în veșmînt neputred și de toate spurcăciunile ferește el și nu zdrobi el. Milostiv amu fi lui și nouă, mulțimea eștinișugului tău. Ca să blagoslovi(m) și să proslăvi(m) prea cinstitul și mare înfrămsățat numele tău, Tatăl, Fiul și sf. Duh, acum și pururea»... (f. 18 r,v).

După această rugăciune, ms. 4216 adaugă: «De va lăsa să tunză părul pruncului a opta zi după *obiceiul sirbesc*, aicea zi diaconstoa și facă otpust. Iară de nu vor face acea(sta) zică pe rînd: Blagoslovit este Dumnezeuul nostru»... (și începutul ca în ed. Bălgrad 1689)... și molitva «Cela ce izbăvire păcatelor ai dăruit robului tău»..., după care direct rugăciunea: «Doamne Dumnezeuul nostru cela ce dede-și lui pentru botegiune»... După aceasta urmează rînduiala spălării pruncului, care în ed. 1689 se află între cele două rugăciuni de mai sus. Formula spălării este mai dezvoltată decît în toate edițiile anterioare: Indreptatu-te-ai,

Botezatu-te-ai, cu Mir, unsu-te-ai, Sfințitu-te-ai, Spălatu-te-ai, Luminatu-te-ai în numele Tatălui și»... După aceasta urmează «Molitva cînd tunde părul pruncului» (aceeași ca în ed. 1635), cu care se termină rînduiala sf. Botez.

Rugăciunile ce urmează sf. Botez în edițiile 1681, 1784 și 1937 sînt identice :

1. *«Cela ce ai dăruit robului tău izbăvire de păcate»...*

2. *«Stăpîne, Doamne Dumnezeu, carele prin bae dai strălucire ce-rească»...*

3. *Cela ce s-a îmbrăcat întru tine Hristoase Dumnezeul nostru»...*

Aceste trei rugăciuni sînt comune și celorlalte ediții ale Molitvenicului și se rostesc în continuarea slujbei Botezului (în ed. 1681, 1784, 1937) sau în a opta zi după Botez (restul edițiilor). Urmează formula la spălarea pruncului, care, începînd cu ed. 1706 este compusă din două părți : prima se rostește cînd se stropește cu apă fața pruncului ; a doua la ștergerea cu un burete ud a părților pe unde a fost miruit pruncul. Rînduiala se încheie cu otpustul «Cela ce în Iordan de la Ioan...⁵⁰.

Redăm pe scurt și rînduiala prevăzută în edițiile din sec. XVI pentru ziua a opta după Botez : «Intră preotul în biserică și cîntă ps. 50 pînă la sfîrșit. Desfașă copilul și zice molitva : Izbăvire de păcate prin sf. Botez... Apoi ia preotul un burete curat și șterge pruncul peste tot locul unde a fost uns cu sf. Mir, iar apoi zice : Botezatu-te-ai, Sfințitu-te-ai, Miruitu-te-ai, Luminatu-te-ai, Spălatu-te-ai în numele Tatălui»... Urmează apoi rugăciunea : «Acesta ce se îmbracă întru tine»... după care a treia rugăciune : «Stăpîne Doamne Dumnezeul nostru» (molitva la tunsul părului) și rugăciunea a patra : «Ție ne rugăm Doamne Dumnezeul nostru întru plinirea scaldării...».

O rînduială asemănătoare cu cea din ediția 1545 este cea din ms. 167. Și în acest manuscris rînduiala sf. Botez se termină fără Apostol și Evanghelie, deci ca în Molitvenicul 1554. La rînduiala din ziua opta nu se indică ps. 50 (cum e în ed. 1545), dar nici rugăciunile introductive (cum e în ed. 1635). Se începe direct cu rugăciunea : «Izbăvire de păcate...», după care formula spălării : «Binecuvîntat, Luminat, Sfințit pentru tot omul, te-ai îndreptat în lume, acum și pururea»... după care se face otpust. Urmează apoi «molitva la tunsul părului» (f. 48v-51r), aceeași ca în edițiile din sec. XVI.

Din studiul comparativ al rînduiei sf. Botez din diferitele Molitfelnice slave și românești, se poate spune, în general, că rînduiala sf. Botez este aceeași în toate edițiile tipărite. Deosebiri care se constată între aceste ediții sînt deosebiri de amănunt. Ele nu ating esența Tainei, care rămîne neschimbată ci privesc sau partea pregătitoare sau cea care urmează tainei însăși. Cu excepția mss. 4216, toate ed. Molitvenicului și Evhologiului, începînd cu cea din 1545, au pentru Botez aceeași formulă.

Învățătura referitoare la canonul 49 al Pravilei Apostolice o au numit ediția 1545, mss. 167 și 1635.

50. Acest otpust se găsește și în ed. 1635, 1689, 1699 și 1701 după molitva la tunsul părului, cu care în aceste ediții se încheie rînduiala sf. Botez.

Din edițiile slave ale Molitvenicului, în rinduiala care se oficiază astăzi (ed. 1937 și 1950) a rămas obiceiul (logic) ca după botezarea pruncului să se facă imediat îmbrăcarea cu rostirea formulei respective și numai apoi să se cînte ps. 31 și troparul.

Un fapt sigur ce se desprinde din cercetarea Molitvenicelor este că încă de la prima ed. slavă tipărită, la scufundarea se prevede formula de azi: «Botează-se robul lui Dumnezeu (N) în numele Tatălui, Amin, și al Fiului, Amin, și al Sf. Duh, Amin...», cu toate că în edițiile 1545-1635 se amintește și de altă practică (mai veche), în care formula botezului se rostește întregă de trei ori la rînd.

Începînd cu ed. 1706 se poate vorbi de definitivarea rînduiei Botezului în forma în care o avem pînă azi, dar Antim lasă preotului libertatea să procedeze «după cum va socoti mai bine și după cum va fi obiceiul locului» (1706 p. 42). Antim cunoștea practica din vechime, că pruncul să fie adus din nou la biserică în a opta zi după Botez pentru spălare și tundere, procedeu care în manuscrisul 4216, f. 18v e numit «obicei sirbesc», dar nu vrea să contravină «*obiceiului locului*» și lasă preotului libertatea de a-și alege modul în care va sluji sf. Taină a Botezului⁵¹.

Cercetînd Molitvenicul mss. nr. 4216 constatăm că preotul Ursu a folosit și ediția 1635 sau o copie a acesteia, cu care prezintă numeroase identități verbale, pînă în momentul sfințirii apei. În continuare, Molitvenicul acesta cuprinde greșeli în formularul rugăciunilor și în ritual. Așa bunăoară prevede ca întîi să se boteze pruncul și apoi să se ungă cu untdelemn (pentru sfințirea căruia nu are nici o rugăciune). Cercetarea întreprinsă asupra fondului acestui mss. ne face să credem că acela care a copiat, a încercat să facă o rînduială aparte, compilată după izvoade felurite și contaminată de influențe catolice.

În afara acestui manuscris, restul Molitfelnicelor tipărite și manuscrise slave și românești sau slavo-românești, cuprind aceeași rînduială tradițională a sf. Botez, păstrată în practica Bisericii noastre din vremuri apostolice și complectată cu adăugiri de formă și ritual după cerințele veacului și «obiceiul pămîntului».

51. Uneori în administrarea Tainei sf. Botez s-a ținut seama de dorința credincioșilor, ceea ce nu constituie un procedeu canonic. Episcopul Melchisedec în «*Cronica Hușilor și a Episcopiei cu asemenea nume*» Buc. 1869, pp. 428-429 transmite o corespondență a Episcopului Veniamin 1828 cu Episcopul Sofronie (de Huși) asupra convertirii unei familii de catolici din Huși. Acestei corespondențe, Melchisedec îi face următoarea concluzie: «Cu alte cuvinte, primirea prin Botez sau numai prin Mir, Mitropolitul Veniamin o lasă la voința convertirilor dar, le pretinde recunoscere. Sfatul este netemeinic teologic» (p. 429).

CĂRȚILE DE ÎNVĂȚĂTURĂ PENTRU PREOȚI DIN SEC. XVII ȘI XVIII

I. STAREA CULTURALĂ A PREOȚIMII DIN SECOLELE XVII ȘI XVIII

Starea preoțimii era foarte asemănătoare din toate punctele de vedere, în toate provinciile românești. Ca și în veacul anterior, starea culturală a slujitorilor Bisericii lăsa foarte mult de dorit. Este concludentă (însă sub rezerva unor mici exagerări) descrierea situației culturale a preoțimii din veacul XVII, pe care o face cronicarul grec Matei al Mirelor, atunci când dă sfaturi tânărului domn Alexandru Iliaș: «Astăzi nu aflî în această țară om învățat, nici preot, nici călugăr, nici arhieru, nici laic, pentru că n-au unde să învețe». Nu numai carte, dar nici rînduiala slujbelor nu o știu preoții: «Preoții nu știu să boteze, nu știu să facă liturghia, cînd le vorbești de misterele (tainele) credinței, stau și se miră ca și cum le-ai vorbi de lucruri de pe altă lume; barbaria lor e completă, neștiind decît să mănînce colivele și colacii ce le aduc»¹.

Nici în veacul XVIII nu se observă un nivel cultural mult mai ridicat al preoțimii. Acest lucru ni-l spune Naum Rîmniceanu, cînd arată nivelul de cultură al vremii: «Mai virtos pe cei ce se socotesc lumina celor de obște, zic, adică pe bărbații sfîntului altar, îi stăpînește atîta ignoranță încît și cele mai mici ale acestui meșteșug nu le știu: prosomiile, soroacele și cu mult mai virtos semnele soroacelor... acest fel de neînvățați nici cunosc cele ce citesc»². Cu atît mai mult ei nu se pricepeau în dogmele Bisericii; pentru ei toată legea consta din posturi, sărbători, icoane, calendarul și limba romînească, în care au început să slujească³. Cauza acestor lipsuri era, așa cum spunea și Matei al Mirelor, lipsa școlilor de pregătire specială a clericilor. În puținele școli care existau atunci în ambele principate⁴, se predau atît discipline profane cît și discipline bisericești⁵. Cei ce învățau la aceste școli, unde primeau o oarecare pre-

1. În cronică sa: *Istoria celor petrecute în Ungrovlahia începînd de la Șerban-Voevod pînă la Gavril Voevod (1602-1618)*, Veneția, 1785, publicată de A. Papiu-Ilarian, Buc., 1862, vol. I, p. 370; vezi și D. Russo, *Studii istorice greco-romîne*, (operă postumă), vol. I, Buc., 1939, p. 165.

2. Constantin Erbiceanu, *Cronicarii greci care au scris despre romîni în epoca Țanariotă*, Buc., 1888, p. LV.

3. N. Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, Buc., 1902, pp. 169 și 175; vezi și C. Erbiceanu, *Istoria seminarului Veniamin*, Iași, 1885, p. 125.

4. Printre școlile din veacul XVII, amintim de aceea a lui Vasile Lupu de la Trei Ierarhi și de Școala de la Sf. Sava-București, a lui Șerban Cantacuzino. Vezi Gh. Călinescu și colab., *Istoria literaturii romîne*, Buc., 1954, p. 24.

5. Vezi mai pe larg Dumitru Furtună, *Preoțimea romînească în secolul XVII*, Vălenii de Munte, 1915, p. 25 și Ieremia Hagiul, *Biserica romînă în epoca Țanariotă*, teză de licență, Buc., 1908, p. 68.

gătire laică și religioasă, puteau alege fie viața bisericească, fie pe cea mirenească. Lipsa de școli a fost multă vreme împlinită în Biserica românească de minăstiri, în jurul cărora candidații învățau scrisul, cititul, unele elemente de practică bisericească și mai puține cunoștințe dogmatice. Atît în Ardeal cît mai ales în Țara Românească și Moldova, minăstirile au fost cele mai principale instituții unde se făcea știință de carte⁶.

Erau și cazuri de așa numită «preoție ereditară» adică, fii de preoți care învățau de la părinții lor rugăciunile și slujbele pe de rost și foarte puține cunoștințe de «bucavna», pentru ca să rămînă preoți în locul părinților lor. Acest lucru se admitea din cauza lipsei de preoți, dar a dus la o încurajare a superficialității în pregătirea preoțimii. Despre acest lucru, scriitorul A. Freyberger din veacul XVII spunea (puțin cam exagerat): «La demnitatea sacerdotală nepremergînd nici o examinare, se urcau cu pași liberi aceia, care nici Tatăl nostru, nici numărul tainelor, nici învățătura din Catehismul creștinesc nu știu...»⁷. Mai tîrziu, candidații la preoție primeau învățătura strict necesară pe lîngă centrul metropolitan, episcopal sau chiar la protopopiate. Vlădica Antim Ivireanul, în «Capete de poruncă la toată ceata bisericească» (Tîrgoviște 1714), poruncește: «Cine va vrea de acum înainte din mireni ca să se suie la această (treaptă) a preoției, va merge fiește carele la arhiereul său să șază un an încheiat, iar carele va fi om procopsit și mai învățat, jumătate de an, să învețe toată rînduiala preuției» (f. 5r)⁸. Aci — la arhiereu — se afla un dascăl de sîntă Teologie și altul de muzică (practică bisericească)⁹. Ceea ce a contribuit încă la menținerea nivelului scăzut de cultură al preoțimii, a fost și faptul că ea (preoțimea) nu mai cunoștea limba slavonă, ceea ce făcea ca să nu înțeleagă nici măcar slujbele și rugăciunile, pe care le rostea pe dinafară¹⁰. Desigur că nici credincioșii, care nu știau carte nici cît preoții, cu atît mai puțin nu înțelegea slujba făcută în limba slavonă. Cu timpul — la sfîrșitul veacului XVIII și începutul lui XIX — s-au înființat, precum vom vedea, școli de pregătire a clerului¹¹. De acum nu se mai primesc la hirotonie decît cei ce aduc hîrtie care să arate că au «absolvit» școala specială de pregătire¹².

6. Vezi mai pelarg Ioan Matei, *Preoțimea românească ardeleană în veacul XVII*, studiu istoric, Sibiu, 1911, p. 39.

7. N. Dobrescu, *Fragmente priotitoare la Istoria Bisericii Romine*, Budapesta, 1905, p. 78.

8. Vezi și N. Dobrescu, *Viața și faptele lui Antim Ivireanul*, Buc., 1910, p. 108 și urm.

9. C. Erbiceanu, *Cronicarii greci...*, pp. XIX-XX.

10. N. Dobrescu, *Istoria Bisericii Romine în Oltenia*, Buc., 1906, anexa nr. 64, p. 181 și N. Iorga, *Istoria literaturii romine, în sec. XVIII*, vol. I, Buc., 1901, p. 516.

11. Dintre acestea amintim: Școala de la Min. Obedeau din Craiova, înființată de Alexandru Ipsilanti la 1775. În Ardeal, la jumătatea veacului XVIII, Petru Pavel Aaron, episcopul unit al Făgărașului, înființează mănăstirea Sf. Treime și aci o școală pentru pregătirea preoților. Amintim și de Seminarul de la Min. Neamțu, din vremea lui Paisie Velicicovski, și în sfîrșit, de Seminarul Veniamin de la Socola, înființat la 1804 de Veniamin Costache. Prin această școală a început să se dea o pregătire mai bună candidaților la preoție.

12. V. A. Urechia, *Istoria Rominilor*, curs făcut la Facultatea de Litere din București, seria 1774-1786, vol. I, Buc., 1891, p. 92; vezi și D. Furtună, *op. cit.*, p. 151.

De această stare îngrijorătoare de lucruri au fost conștienți marii ierarhi cărturari ai Bisericii românești din veacurile XVII și XVIII. Pentru aceasta, întreaga lor activitate cărturărească a fost pusă în scopul îndrumării «năstăvnicilor besericii», ba chiar și a «credincioșilor mireni».

În activitatea lor cărturărească un loc destul de important l-au ocupat așa numitele «cărți de învățătură pentru preoți»¹³.

II. SCOPUL CARȚILOR DE ÎNVĂȚATURA PENTRU PREOȚI.

Motivul care face să apară aceste cărți este prezentat foarte limpede, în predosloviile lor. De exemplu, mitropolitul Teodosie Veștemeanu a scris «Învățătură preoților pre scurt» (Buzău 1702), determinat de «ceale ce vedem sau și auzim că să fac între voi preoții», care «se împotrivesc învățăturilor apostolești». (Predoslovie C. v. nr. 131)¹⁴. Desigur, slaba pregătire a preoțimii a fost principala cauză care a dat la lumină aceste cărți, așa precum ne arată Antim Ivireanu în predosloviea cărții «Învățătură besericească» (Tîrgoviște 1710): «Între celelalte scîrbe ce am de mă rănesc la inimă, iaste aceasta cea mai grea, dă mă întristez și mă mîhnesc mai mult, că văz între preoții mei atîta prostie, atîta neînvățătură, și atîta nedumireală, cit cunosc că nu puteți face vreun agiutoriu sau vreun folos ticăloasei turme. Și pentru acea multă prostie a voastră și neștiință la sfînta carte, m-am îndemnat fiind cuprins de frica dumnezească, a vă înștiința cu această mică cărticea». Antim subliniază că preoții trebuie «să fie împodobiți cu carte și cu fapte bune»; deci au datoria «de a se lumina pre ei și de a învăța și pre alții». Lipsa pregătirii teologice a preoțimii, ducea la săvîrșirea unor abateri morale, la greșeli de practică liturgică și la încurajarea superstițiilor în popor. Pentru aceia, multe din aceste cărți dau instrucțiuni menite să înlăture astfel de lipsuri. Așa de pildă, mitropolitul Grigorie al Țării Românești le spune: «Sfînta preceșcianie să nu o fie prin case, precum am înțales că fac unii din preoți, nici popă sau diacon să nu meargă la cîrcună»¹⁵. La fel, episcopul unit Petru Pavel Aron, în «Păstoriceasca datorie», (Blaj 1759), atrage atenția preoților spunîndu-le: «Or avea (să aibă) grijă preoții și or porunci (să poruncească) poporanilor să se păzească de tot felul de nelegiuii, vrăjitorii, descîntătorii, fermecătorie, vîrsări de ceară...»¹⁶.

Fiind conștienți de valoarea și rostul acestor cărți de învățătură, marii ierarhi care le-au dat la lumină, au impus preoților să le citească, să învețe chiar pe de rost multe chestiuni din ele și să păstreze aceste

13. Nici una din ele nu poartă un astfel de titlu general. Cele mai obișnuite titluri sînt: «Învățătură pentru șapte taine» sau «Învățătură besericească» sau «Capete de Sfaturi și Îndrumări pentru duhoonici în vechile cărți de învățătură pentru preoți, art. în rev. Mitrop. Olteniei, an. VIII (1956), nr. 10-12, pp. 616-627.

14. Vezi și I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia romînească veche*, vol. I (1508-1830), Buc., 1903, p. 539.

15. Vezi și N. Iorga, *Studii și Documente cu privire la Istoria Romînilor*, vol. VII, Buc., 1904, p. 53.

16. Vezi și N. Iorga, *op. cit.*, vol. XII, Buc., 1906, p. 116.

cărți ca pe niște obiecte de preț. Damaschin al Rîmnicului, în predoslovია la «Învățături despre șapte taine» (Rîmnice 1724), spune: «Vă poruncim ca să nu vă lăniți la cetania acestor învățături și nu numai să le citiți, ci să le învățați de rost... că apoi nu numai veți avea pedeapsă de la Dumnezeu pentru neputare de grijă a voastră ci și de la noi». Mitropolitul Grigore, în «Prăvălioara sa la taina ispovedaniei» (București 1781), spune către preoți: «De o veți citi de multe ori, ca să se înrădăcineze în inimile voastre, veți putea să vă săturați de bucuria cunoștinții și să ajutați sufletește pre creștinii ce îi aveți fii de ispovedanie»; iar vlădica Varlaam în «Șapte taine a beserecii» amenință cu pedepse aspre pe cel ce nu va păstra cartea de învățătură: «Să nu afle nimineia pricină să zică că au pierdut-o, sau au ars în casa lui, sau i-a-u furat-o cineva, că nu să va putea îndrepta, ci să va da în rîndul țăranilor».

III. PRINCIPALELE CARȚI DE ÎNVĂȚĂTURA PENTRU PREOȚI DIN SECOLELE XVII ȘI XVIII.

1. Șapte taine a Beserecii. Tipărite și cu învățătura cu toată cheltuiala mării sale Ioan Vasilie Voevoda. În tipăriul cel domnesc în Țîrg în Iași. V leto (în anul) 7153 (1644), noe(m)b(rie) 8.

În 4°, de 4 foi+339 pagini (Biblioteca Academiei R. P. R., Cartea Veche nr. 47).

Este tipărită în vremea mitropolitului Varlaam al Moldovei și sub îngrijirea sa. Tot el semnează și prefața acestei cărți. «Cele șapte taine a beserecii apărea la 1644, dînd preoților moldoveni și unora dintre boieri, lămuriri asupra esenței credinței lor și ferindu-i prin aceasta de atingerea calvinismului, care ataca mai ales prin tălmăcirea nouă, tainele Bisericii»¹⁷. Cartea prezintă fiecare sfință taină arătînd temeiul ei scripturistic, apoi vorbește despre materia tainei, săvîrșitorul, primitorul, regulile ce trebuie îndeplinite de slujitorul sfințit în timpul săvîrșirii lor ș.a. Toate învățăturile și rînduiele date în această carte sînt temeinicite pe Sf. Scriptură, hotărîrile Sfințelor Soboare și pe scrierile Sfinților Părinți. Cartea e o traducere din slavonește, făcută de logofătul Eustratie, un cărturar distins, din epoca lui Vasile Lupu¹⁸. Desigur traducerea a făcut-o sub directă îndrumare a mitropolitului Varlaam și după una din edițiile ucrainiene contemporane¹⁹.

2. Mystirio sau sacrament sau taine 2, de în cele 7, Botezul și Sfîntul Mir, acum de întîi, tipărite cu porunca, cu userdia, nevoița și cu toată cheltuiala a cînstîtului de H(ri)s(tos) Părinte Ștefan, cu mila lui D(u)mn(e)zău mitropolit a toată U(n)grovlahiia în zilele Io Mathea Basarab : în Țîrgoviște. Vleato 7159 (1651) M(e)s(e)ț Iiunii 3 dni.

În 4°, de 8 foi+53 foi (C. V. nr. 59).

Mitropolitul Ștefan este cel care a tradus-o și cu a cărui cheltuială s-a tipărit.

17. N. Iorga, *Istoria Bisericii Romine*, vol. I, p. 325.

18. Cărți despre explicarea sf. Taine în slavonește s-au scris: una în 1637 la Cuten (Ucraina) cu titlul: *Didascalia sau știință despre șapte sacramente sau taine*, alta tipărită la Cremen (Ucraina) în 1638, alta la Lyov în 1640 și ultima în 1642.

19. Vezi Șt. Ciobanu, *Isl. lit. rom. Vechi*, vol. I, p. 269.

Cartea este o traducere și prelucrare după molitfelnicele grecești și slavonești²⁰. Ea cuprinde aceleași instrucțiuni pentru săvârșirea botezului și mirungerii, ca și în cea precedentă. Are în plus textul canoanelor Sf. Apostoli, ale Sf. Părinți și ale Sf. Sinoade, care se referă la săvârșirea acestor două sf. Taine. Între cartea de față și «Șapte taine» a lui Varlaam este o vădită asemănare. Ștefan s-a inspirat de la tretiologofatul moldovean. Din vocabularul și stilul cărții mitropolitului Ștefan se pare că el este din Moldova²¹.

3. Cărare pe scurt spre fapte bune îndreptătoare, în Bălgrad 1685..

În 8°, de 8+109 foi numerot. (C. v. nr. 82), fotocopie după originalul din Biblioteca municipală din Blaj. Lipsește foaia de titlu și prima foaie din cuvîntul înainte, scris de Popa Ioan din Vinț, probabil către împăratul Austriei.

Cartea apare în tiparnița înființată în Alba Iulia, de Popa Ioan din Vinț, pe cînd în Ardeal domnea Mihail Apafi. Ea este traducerea unei lucrări slave care avea aceeași menire, să dea creștinilor învățături moral-religioase²².

4. Învățăături creștinești foarte de folos, acuma întii scoase depre limba grecească pre limbă rumînească și s-au tipărit pre folosul celor de obște. In zilele luminatului Domnul Io Constandin Basarab Voevod, cu blagoslovenia Prea Sfințitului Mitropolit Chir Teodosie în anul mîntuirii 1700. In Snagov, de Gheorghe Radovici.

În 8°, de 14+203 pp. (C. v. nr. 118). Traducerea și prelucrarea de pe alte cărți grecești și slavonești cu un cuprins asemănător, a făcut-o vremelnicul vlădică Teodosie sau cel puțin va fi făcut-o altul, sub directă sa îndrumare. Precum arată și predosloviala, cartea cuprinde «învățăături simple și pre înțelesul tuturor, nu grele ca învățăturile lui Epicur». Cartea dată atît pentru cei ce trăiesc departe de lume (monahi) cît și pentru cei din lume, cuprinde o serie de învățături elementare — de credință și morală. Capitolele mai însemnate au următoarele titluri: pentru credință, pentru sfârșitul omului, pentru moarte, pentru muncă, despre rai, păcat, milostenie, nădejdea în Dumnezeu, dragostea față de Dumnezeu, despre urmarea Domnului nostru Iisus Hristos, ce este și cum se face rugăciunea, care e lucrul (datoria) clericilor și despre afurisanie (o problemă de drept canonic foarte importantă). Cartea aceasta este un izvor prețios de învățături de credință și morală pentru creștini și de îndrumări pastorale pentru preoți.

5. Învățătură preoților pe scurt de șapte taini ale Beserecii, cu dreapte dovediri den Pravila Sfinților Părinți. Acum tipărită în zilele prea luminatului și înălțatului domn și oblăduitoriu a toată Țara Rumânească Io Constantin B. B. Voevodul. Cu porunca și cu toată cheltuiala a Prea Sfințitului Mitropolit Chir Teodosie. In tipografia domnească, în Sfînta Episcopie de la Buzău, La anul de la zidirea lumii 7210 (1702).

În 4°, de 32 foi numerot. (C. v. nr. 131).

Această carte, împreună cu «Floarea Darurilor», a fost tradusă de Filotei, un român care se călugărise la Sfetagora (Sf. Munte), iar după aceea se pare că a stat și la

20. A doua parte din Mystirio se află copiată într-un manuscris de la mînăstirea Gernica, azi în Bibl. Acad. R.P.R. Este tipărit în apendicele la conferința lui I. Bianu de intrare ca membru al Academiei Romîne: «Despre introducerea limbii romînești în Biserica romînilor», Buc., 1904; vezi N. Iorga, *Istoria literaturii romînești, Introducere sintetică*, Buc., 1929, p. 278.

21. N. Iorga, *op. cit.*, p. 278; I. Bianu, *Curs de Istoria literaturii romîne*, (lito-grafiat), Buc., 1925, p. 176 și Șt. Ciobanu, *op. cit.*, vol. I, p. 280.

22. Este vorba de cartea numită «Domostroi», vezi Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 310.

mînăstirea Sf. Ecaterina din București²³. Cartea a fost retipărită la Iași, 1732 (C. o. nr. 206) și Iași 1745 (lipsă din Bibl. Acad.; citată după I. Bianu și colab., *Bibliografia românească veche* (1508-18030) vol. I, Buc. 1903, p. 433-434) cu același titlu, avînd doar predoslovie schimbată. O mare parte din cuprinsul ei este copiat în cartea: «Învățături pentru șapte taine» a lui Damaschin al Rîmniceului, Rîmnic 1724²⁴. Precum se spune în predoslovie cărții, Teodosie a scris-o ca să-i învețe pe preoți cum să plinească cele bisericești și mai ales sfintele taine. Într-adevăr, cartea cuprinde îndrumări dogmatice prețioase pentru preoți și credincioșii simpli, pentru că arată temeiul biblic al fiecărei sfinte taine. Ea are deosebită valoare și din punct de vedere liturgic, pentru că dă o mare parte din rînduiala săvîrșirii tainelor, ca și din punct de vedere pastoral și canonic, căci îndrumează pe preoți cum să rezolve multiplele cazuri ce pot interveni de-a lungul activității lor pastoral-liturgice.

6-7. Învățatură besericească. la cele mai trebuincioase și mai de folos pentru învățatura preoților, acum întracesta chip tipărită. În Sfînta Mitropolie în Tîrgoviște. La anul de la Hristos 1710.

Format mic, de 45 foi nenumerotat, (C. o. nr. 158).

Pentru scoaterea la lumină a cărților românești ale lui Antim Ivireanu, a lucrat și ieromonahul și *zugravul* Damaschin, viitorul episcop de Rîmnic. Se crede că, «Învățatura besericească» a mitropolitului Antim este traducerea și prelucrarea cărții cu aceeași temă, a lui Gavriil de Filadelfia²⁵. Partea întâia (cap. I-II) a cărții mitropolitului Antim este natură moral-catehetică și tratează despre: Rugăciunea domnească și ce cuprinde ea, cele șapte taine, cele nouă porunci mari bisericești, decalogul, șapte păcate de moarte, cele 12 roade ale milosteniei și altele. Partea a doua (cap. XII) cuprinde o bogată învățatură asupra ispovedaniei «ca să știe fieștecare duhovnic cum să cade să îndrepteze și cu ce mijloc trebuie să ispoveduiască pre cei ce vor veni la dînsul. (f. 4v)²⁶. Partea a treia (cap. XIII-XIV) vorbește despre anumite lucruri ce se fac «cu necuviință și fără de cale». Aceste probleme sînt de natură disciplinară și învață pe preoții satelor să facă «dieți» (testamente), să scrie, «foi de zestre», «să nu cunune pe cei fugiți de pe aiurea» și care-și au poate soțiile acolo, să nu cunune o romîncă cu un țigan, căci ar putea s-o facă prin cununie și pe ea roabă boierului, ș. a.

Învățăturile lui Antim către preoți și credincioși sînt simple, pe înțelesul celor simpli, dar totodată și obligatorii, precum spune chiar el: «Iară de veți fi și cu aceștia așa de ne simțitori, fiind așa de puținele și foarte pre înțeles... atunce să va cunoaște că nu v(r)ei să vă nevoiți și pentru aceia voi veți da seama la înfricoșata și strașnica judecată a lui Hristos...» (f. 5 r-v). Această carte se retipărește, în întregime și cu același titlu la București 1741 și la 1774, iar numai partea a doua din ea, care are titlul «Învățatură pentru ispovedanie», se va retipări la București în 1781 și la Iași în 1784, cu titlul: «*Prăvioară*, în care (se) cuprinde cele șapte taine bisericești, cu care să se deprindă preoții mai ales duhovnicii, ca să știe începerea și săvîrșirea tainii cum să o facă și s-au mai adaos sfeștania cea mică cum și cîteva molitve spre folosul creștinului norod. Cu blagoslovenia Prea osîlnitului mitropolit al Moldovei Chiriu Chir Gavriil. Întru a sfînții sale tipografie în sfînta Mitropolie din Iași. În zilele luminațului Domnului nostru Alexandru Voevod, întru înția domnie a mării sale, în anii de la Adam, 7292. Iară de la nașterea lui Hristos 1784. În Mitropolia Iașului. În

23. N. Iorga, *Istoria Bisericii Romine*, vol. II, p. 14.

24. Vezi mai pe larg, N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 109.

25. N. Iorga, *Istoria Bisericii Romine*, vol. II, pp. 101 și 107.

26. Aceste învățături sînt identice cu cele din Moltivenicul de la Tîrgoviște, 1713, tipărit tot de Antim Ivireanul.

8. *Învățăături pentru șapte taine a episcopului Damaschin, Rîmnîc 1724.*

(C. v. nr. 185, fotocopie după originalul ce se află în Biblioteca Universității din Cluj). În 8°, de 55 pp.

Cuprinsul ei se aseamănă foarte mult cu al cărții cu același titlu de la Buzău 1702 și este retipărită, cu titlul: *«Învățătură bisericească pe scurt pentru șapte taine care sînt de mare folos spre învățătura preoților», la Rîmnîc în anul 1746, (C. v. nr. 247).* Are prefața semnată de episcopul Clement al Rîmnîcului, care este o reproducere a preodosloviei lui Damaschin.

9. *Svianscinstva, adecă Preoția în ce chip are datorie preotul și diaconul să săvîrșească tainele besericești și cum trebuie să se gătească mainainte spre lucrarea sfintelor. Iară mai ales spre D(um)nezeiască Liturghie și cum să facă la întimplările cele grabnice, care sînt grele și nepricepute. Acum întăi tipărită în zilele lui Grigorie Ghica Voevod, cu blagoslovenia și cheltuiala lui Chir Grigorie, episcopul Rîmnîcului. Rîmnîc, 1749.*

În 8°, de 2+32 foi. (C. v. nr. 270).

Cuprinsul acestei cărți îl dă pe scurt însuși titlul ei. Preocuparea principală a cărții este de a da îndrumări slujitorilor sfințiți, cum să se pregătească pentru slujirea Sf. Liturghii, cum să o săvîrșească corect și felul cum să rezolve unele cazuri ce pot surveni în timpul slujirii ei. Aceste sfaturi au fost retipărite apoi în cadrul învățăturilor pentru preoți, de la sfîrșitul liturghierului, precum și în două ediții ardelenne separate, la Viena 1786 și Sibiu 1789, sub titlul mai lung *«Preoția sau îndreptarea preoților»,* care s-au tipărit acum de nou. În zilele împăratului Romii Iosif al doilea, și ale guvernatorului Ardealului Gheorghe Bamfi, iar vicar neunit fiind Ioan Popovici de Hondol, Sibiu 1789.

Cartea are și un al doilea titlu, mai lung, prin care dă întregul său cuprins: *«Învățătură către preoți și diaconi. Adecă sfătuire, cum să cade preotul și diaconul să slujească sfînta Biserică, pentru lucrarea cea sfîntă a cei Dumnezeuști Liturghii. Și cum să îndrepteze întimplările cele ce se întimplă fără de veste și îndoirea la această sfîntă slujbă. Tălmăcită depe limba slovenească și cercetată de prea sfîntul înăliu patriarh al Țarigradului, Chiriu Chir Calinic. Și dată în tipariu, pentru folosul și îndreptarea preoților. Înăliu în Beci, la anul 1786, iar acum în Sibiu la anul 1789 (lipsă Bibl. Acad.).*

10. *Sinopsis, adecă adunare a celor șapte taini și a celor șapte laude a sfintei Biserici și canoane din Sfînta Pravilă ce sînt trebuincioase la Taina Duhovniciei. Ce s-au tipărit acum întăi cu cheltuiala a prea sfîntului Chiriu Chir Iacov Mitropolit a toată Moldavia, an. 7259 (1751).*

În 8°, 64 foi nenumeroț. (C. v. nr. 279).

Cartea are cuprins liturgic și pastoral. Dă învățăturile obișnuite despre sf. taine și se oprește în special asupra mărturisirii, reproducind în partea a doua a cărții sale (f. 19 și urm.) *«învățătura pentru ispovedanie»* din *«Învățătura besericească»* a lui Antim și adăugînd după aceasta, Rînduiala Mărturisirii și o *«Învățătură pentru canoane»*, mai dezvoltată decît în molitfelnicele de astăzi.

11. *Sinopsis. Adunare de multe învățăături. Tipărit în zilele domnului Scarlat Ghica Voevod și cu cheltuiala lui Iacov, mitropolitul Moldovei. În Iași, anul 7265 (1757).*

În 4°, de 2+64 foi numeroț. (C. v. nr. 305).

Tratează aceleași probleme ca și *«Preoția»* de la Rîmnîc 1749; are însă în plus

«Îndrumări pentru sfința Priceșcianie», unde atrage atenția preoților să o poarte cu mult respect, pe la casele bolnavilor.

12. Păstoriceasca datorie (a) dumnezeieștii turme. Vestită și acum cu blagoslovenia prea sfințitului Chiriu Chir Petru Pavel Aaron vladicul Făgărașului. Întii tipărit în Blaj, în anul 1759, mai 28, de Petru Sibianul (tipograf).

In 8° mic, de 1+159 pp. (C. v. nr. 315).

Dă preoților îndrumări disciplinare, bazate pe sf. canoane. Printre acestea, spune că «nu-i slobod a să hirotoni (cineva) peste hotare» (cap. I), «nu-i slobod preoților sau diaconilor a sluji ceva fără voia și blagoslovenia arhiereului» (cap. II și III), după hirotonie nimărui nu-i slobod a să însura (cap. VIII), și altele. Petru Aaron, episcop unit, combate unele practici — ca greșite — ale cultului ortodox, de pildă: obiceiul ieșirii cu sf. cruce între semănături, sărbătorile hramului bisericilor, colindele de Crăciun, privegherea la morți, ș.a.

13. Păstoriceasca poslanie sau Dogmatica învățătură. Blaj 1760 (retipărită și la Blaj 1816).

In 8°, 1 foaie+106 pp. (C. v. nr. 317).

E o retipărire cu multe modificări a cărții precedente²⁷. Citează din foarte multe cărți de cult și din cărțile de învățătură pentru preoți ce s-au tipărit la români pînă la 1760. Are un caracter pronunțat de catehism.

14. Învățăture pentru ispovedanie a lui Grigorie Mitropolitul Ungro-Vlahiei. (București?), 1764.

(C. v. nr. 336).

Neexistînd exemplare din această carte în bibliotecile din București, n-am putut-o vedea. Semnalăm existența ei după I. Bianu și colab., *op. cit.*, vol. II, p. 162.

15. Îndreptarea păcătosului cu duhul blindețelor, precum dohtorilor celor duhovnicești, așa celor ce să dohtoresc de la dănșii păcătoșilor celor ce să pocăesc întru folos așezată. In Timișvarul Banatului, la anul 1765, luna lui iunie, 8.

In slavă și română. Tipărit de episcopul Timișvarului și Lipovii, Vichentie Ianovici, în Iași 1765. In 4° 3 foi+167 pp. (C. v. nr. 343).

Partea întâi a cărții dă prețioase îndrumări duhovnicului ca la ispovedanie, «cu multă pricepere să ispitească pe penitent». Și «după destulă cercare a cugetului celui ce să pocăiește, să arate puterea și răutatea păcatului». (p. 25). Partea a doua arată «în ce chip se poate îndrepta cel ce a căzut în păcate». Aci atrage atenția duhovnicului prin cuvintele următoare: «Dohtorul cel duhovnicesc datori iaste să aibă totdeauna mare ferire întru lecuirea păcătosului și întru îndreptarea lui cu duhul iușimii sau așa a zice întru vărsarea vinului iușimii Domnului spre el, ca nu cumva lecuind sufletul lui, să-l ducă întru deznădăjduire...» (p. 73).

16. Îndreptarea păcătoșilor. Adecă învățătură către cel ce să pocăiaște cum să cade să se ispoveduiască. In zilele domnului Grigorie

27. Vezi și N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 135.

Ioan Calimah, cu cheltuiala Mitropolitului Moldovii Chir Gavriil. Iași 1768. Tipărită de diaconul Damaschin.

În 4°, de 1 f.+161 pp. (C. v. nr. 357).

Cartea se adresează exclusiv credincioșilor, dindu-le îndrumări foarte amănunțite despre felul cum să se pregătească pentru taina mărturisirii, cum să-și mărturisească păcatele și cum să împlinească canonul de penitență. O recomandatie importantă, pe care o dă credincioșilor, este de a-și alege un duhovnic bun: «Cădesă dară ție la alegerea duhovnicului să pui silință (ca) aceia ce pun cei ce iubesc sănătatea lor, înspre a afla un doitor bun», (p. 94).

17. Învățătură creștinească pentru cei cari voesc a lua vreun cin din cele sfințite și dumnezești slujbe... Iași 1770.

(Nu există exemplar la Bibl. Acad. O menționăm după I. Bianu și colab: *op. cit.*, vol. II, p. 194).

18. Scurtă învățătură părinților d(u)hovnicești. S-au tipărit în Beciu (Viena) în tipografia lui Iosif de Curtbec la anul 1787.

Ed. întâia în 4°, are 16 foi. Ed. doua la 1789, cu acelaș titlu, tot în Viena.

Nu se arată cine e autorul sau cel ce a prelucrat-o. Ca și în cărțile de pînă aci, cartea se adresează cu multă stăruință duhovnicilor, învățându-i printre altele că sînt datorți ca niște părinți față de fiii și fiicele lor duhovnicești «milă și bună primire să le arate cu bune și îndulcite cuvinte să plece și să umilească (înduplece) inimile lor, iară nu să-i întărească cu iuțimea și cu cuvinte înfundătoare...» (p. 5). Pentru ca cineva să poată fi un bun duhovnic, trebuie să ducă o viață curată căci «cu adevărată rușine iaste învățătorului cînd învață pre altul, iară singur nu face aceia, ce învață» (p. 11).

19. Iacov Putneanul, Instrucțiuni către preoți, an. 1794.

Tipărită probabil în Iași (Fotocopie — 3 foi volante, Bibl. Acad. I. vol. nr. 583 A).

În cele 6 puncte, mitropolitul Iacov dă preoților o serie de instrucțiuni liturgice, pastorale și canonic-administrative. Se desprinde de aci obligația preoților de a avea grijă de lăcașul de închinare și de turma cuvîntătoare care le-a fost încredințată.

20. Datoria și stăpînirea blagocinilor și a protopopilor. Iași 1791, aug. 7 zile.

Rusește și romînește. În 4°, de 2 foi nenumerate.+18 foi numerotate.

Partea întâi înșiră atribuțiunile «blagocinilor» (administrații bisericești de plasă), și anume: de a controla pe preoți să păstreze lăcașul bisericii în bună rînduială, iar slujbele să le săvîrșească deplin și corect. Partea a doua arată care sînt atribuțiile protopopilor (administrații bisericești de județ): acelea de a controla atît pe blagocini cît și pe toate celelalte persoane bisericești — în scopul bunei desfășurări a vieții Bisericii. Această carte s-a retipărit în 1808 numai în romînește.

21. Carte folositoare de suflet. Tălmăcită din limba cea grecească, în vremea lui Alexandru Constantin Moruzi, cu porunca prea Sfinției sale Chiriu Dositei, Arhiepiscopul și Mitropolitul Ungrovlahiei. La anub 1799 (în București).

În 4°, de 12+145 foi numerot. (C. v. nr. 619).

Cartea are trei părți. Ea este o traducere a cunoscutului *Exomologhitar* al Sfîntului Nicodim Aghioritul (βιβλιον ψυχοφάλαστρον ...), făcută de Grigorie și Gherontie.

Partea întâi, cuprinde învățătură către duhovnic. Partea a doua, canoanele Sf. Ioan Postnicul; iar a treia, «sfătuire către cel ce să ispoveduiască». A fost retipărită a doua oară la 1800 și apoi de mai multe ori până la 1928 și reprezintă cel mai complet, mai sistematic și mai bun îndreptar al duhovnicilor, din toată literatura pastorală ortodoxă, până azi²⁸.

IV. CITEVA INDRUMĂRI LITURGICE, PASTORALE, CANONICE ȘI DE DISCIPLINA BISERICESCĂ, DIN ACESTE CĂRȚI

Aceste cărți au conținut foarte variat: pastoral, liturgic, canonic-disciplinar, catehetic și moral. Vom enumera câteva din principiile de Teologie Pastorală mai însemnate, care se desprind din ele²⁹. Iată ce spun cărțile de învățătură, despre persoana păstorului de suflete: «Preotul să fie om de cinste, știind sfintele scripturi (și) să fie hirotonit de Arhiepiscop după Pravilă» (C. v. nr. 270, f. 1 r). Despre îndatoririle preoților față de turma încredințată lor, aceste cărți vorbesc astfel: «Să stați fiilor bărbătește în cinul acesta al preoției la carele sînteți chemați, să purtați grijă de turma ce vă 'sau încredințat, și să înmulțiți talantul preoției purtînd grija ca să agonisiți sufletele iară să nu piardeți, și pildă să fiți altora, iară nu sminteală, întii voi plinind poruncile lui Dumnezeu. Că văzînd cei proști faptele voastre cele bune, vor face și ei asemenea bunătați. Iară văzîndu-vă pre voi pildă răutăților, nici o îndreptare nu vor face, și mulți vor cădea în păcate de moarte (C. v. nr. 131, f. 31 v, C. v. nr. 82, ff. 81-82; C. v. nr. 158, f. 3 r-v ș.a.).

Pe lângă exemplul personal, care e un mijloc eficace de educație religioasă a creștinilor, preoții au datoria să-i învețe și dumnezeiasca lege, căci lor «nu li s-a dat destoinicia numai ca să meargă înaintea turmei, ci mai virtos ca să învețe pre turmă să o pască și să se nevoiască pentru dînsa cu multă preveghiere și grijă» (C. v. nr. 118, p. 176). Pentru ca preotul să poată fi cu adevărat exemplu viu turmei sale duhovnicești, trebuie să nu aibă preocupări necompatibile cu misiunea sa, adică să nu facă neguțătorii necinstite, să nu depună mărturii false (C. v. I, 168, f. 5 v). «Nici un preot să nu îndrăznească să vinză vin la casa lui și să puie pe preoteasa lui să vinză vin, iară de va face acest lucru necuvios, să va lipsi de tot(de) darul preoției...» (C. v. 158, f. 7 r). Aceste cărți de sfătuire a preoților dau învățături pentru toate momentele și împrejurările din viața liturgică-pastorală a slujitorilor de atunci. Bîndea este unul din cele mai eficace mijloace de cîștigare a sufletelor creștinilor, recomandată mai ales cu ocazia spovedaniei. Mitropolitul Varlaam spune că «duhovnicul trebuie să ia (pe penitent) cu bine și cu cuvinte dulci și să arate înaintea lui vesel și cu inimă curată... iarăși să nu arate scărbit și greu la cuvinte să-l înfricoșeze ca să-și uite gîndurile ce va să-i arate...» (C. v. nr. 47, p. 182; C. v. nr. 450, f. 15).

28. Pr. Vintilescu, *Spovedanie și duhovnicie*, București 1943 pp. 7-9.

29. Pentru simplificare nu vom cita titlul cărților de învățătură din care dăm texte, ci numai cota lor de la Bibl. Acad. R. P. R., precedată de inițialele c. v.

Învățăturile privitoare la practica liturgică sînt foarte numeroase în aceste cărți și privesc mai ales săvîrșirea sfințelor taine. O preocupare deosebită se observă în legătură cu materia tainei. De pildă apa de la botez, care trebuie să fie «firească, adecă să nu fie apă meșteșugită, sau amestecată cu altăceva...» (C. v. nr. 131, f. 3 v; C. v. nr. 279, f. 3 r). Preotul trebuie să aibă grijă ca copiii să nu stea nebotezați mai mult de 40 de zile «pentru că unii den creștini cîte doi-trei ani țin copiii nebotezați... Și pe copii să-i botezați mai înaintea Sfintei Liturghii ca să să priceștiuască la vreme, cu sfințele taine» (C. v. nr. 279, f. 6 r)³³. Este mai important faptul că unele din aceste cărți dau părți din rînduiala unor sf. taine și în special din rînduiala botezului (C. v. nr. 47, 59 și 131) și a mărturisirii (C. v. nr. 131, 185, 206 și 242).

În aceste cărți întîlnim și alte îndrumări de natură liturgică, cum ar fi «tocmeala posturilor de peste an și a zilelor de harți», unde se dau indicații amănunțite despre zilele de post, severitatea postului, zilele de dezlegare de la post ș.a.m.d. (C. v. nr. 47, pp. 303-304). Amintim aci și de «îndrumările către preoți» pentru săvîrșirea Sf. Liturghii. Acestea dau sfaturi amănunțite și despre felul cum să procedeze în diferitele întîmplări ce pot surveni în timpul săvîrșirii slujbei, ca de exemplu, atunci cînd observă că materia de jertfă este stricăta sau cînd într-un anumit moment s-au săvîrșit cinstitele sau sfințele Daruri, cînd din diferite motive preotul nu poate continua sfînta slujbă, ș.a.m.d. (C. v. nr. 270, f. 12 v-18 și C. v. nr. 305, f. 15 r-27 v). Toate aceste îndrumări se află și astăzi la sfîrșitul liturghierului, la capitolul «Povățuiri către preoți».

Cartea *Mystirio*, Tîrgoviște 1651 (C. v. nr. 59) prezintă o importanță deosebită din punct de vedere liturgic, căci dă pe larg toate rînduielile ce se administrează pruncului, de la naștere pînă la botez, inclusiv.

Dintre îndrumările canonice disciplinare — foarte multe la număr — amintim următoarele: în legătură cu săvîrșirea sf. Taine și în special a botezului, se arată preoților cum să procedeze cînd copilul nebotezat este pe moarte, cînd nu se știe dacă un prunc a fost botezat sau nu, sau cînd a fost botezat de cineva care nu a știut să rostească formula corect. Iată ce ne spune mitropolitul Teodosie în Învățăturile sale adresate preoților, despre primirea la creștinism a păgînilor sau a celor de altă confesiune: «pentru ceia ce se întorc den păgîni la credința noastră pravoslavnică, adecă sau den turci, sau den tătari... sau den ariani, să știți că de sînt prunci mici, îndată să botează... Iară de sînt în vîrstă ceia ce vor să se boteze, atunce mainainte de botez trebuiaște să se învețe credința creștinească și singuri să se lepede nu numai de satana, ci și de eresurile sale». Cei ce vin de la calvini sau luterani, trebuie să se lepede de eresurile lor, să învețe credința ortodoxă și să fie unși cu Sf. Mir (C. v. 131, f. 5 r și C. v. 47, p. 10).

Taina Mărturisirii — principala preocupare a acestor cărți — este privită nu numai sub aspect liturgico-pastoral, ci și al dreptului canonic.

30. Această poruncă nu se mai respectă astăzi decît în parte, botezul pruncilor săvîrșindu-se după Sf. Liturghie.

În acest scop, se dau îndrumări foarte amănunțite despre felul cum să se aplice canonul de penitență, «după măsura păcatelor» și potrivit canoanelor Apostolice, ale Sf. Sinoade și ale Sf. Părinți, dar ținând mai întâi seama de împrejurări speciale ca : gradul de umilință a penitentului pentru păcatele săvârșite, nivelul cultural, sexul, ocupația, vîrsta penitentului ș.a. (C. v. 47, 131, f. 15 r și C. v. 619, f. 14 r).

Printre învățăturile de natură disciplinară, amintim de problema jurisdicției fiecărei parohii, «Veri care preot afară din enoria lui va face Liturghie sau osfecianie (osfeștanie) sau va cunouna, sau va ispovedui, sau va cumineca pre cineva și după ce va muri îl va îngropa, sau veri ce alt lucru besericesc va face fără voia preotului aceluia a căruia va fi noria, unul ca acela de Pravilele Sf. Părinților noștri se leapadă de tot darul preoțesc și-l vom lepăda și noi» (C. v. 158, f. 36 r ; C. v. 387, f. 64 r). Preotul nu are voie să cunune pe cineva strein și necunoscut, precum spune Antim Ivireanu în *Învățătura sa besericescă* : «Nici unul din voi (preoți) să nu îndrăznească să cunune vreun om sau vreo muiare, strein dintr-altă țară au și din țara aceasta și să fie neștiut, pînă nu-i veți cerceta și-i veți ispitii, pentru că vin mulți și se însoară aici (în Ungrovlahia) și pe la locurile lor au muiere și muierele au bărbați...» (C. v. 158, f. 36 r ; C. v. 387, f. 69 r-70 r). Mai important este faptul că aceste cărți temeinicesc toate învățăturile disciplinare pe Sf. Canoane, așa încît unele din ele (aceste cărți) sînt adevărate colecții de canoane. Amintim printre acestea de «Șapte taine», Iași 1644 și «Păstoriceasca datorie», Blaj 1759. Unii din ierarhii veacului XVIII dîndu-și seama că preoții au nu numai rolul de liturghisitori pentru enoriașii lor, ci și rolul de a reglementa și rezolva unele probleme de natură civilă ale acestora, la sfîrșitul cărților scrise de ei dau îndrumări de felul cum să întocmească o «dietă» (testament) și o «foiță de zestre» pentru împărțirea averii părinților la urmașii acestora (C. v. I 168, f. 16 r-18 r și C. v. 389).

Despre învățăturile morale, catehetico-dogmatice și de altă natură, ne putem face o oarecare idee, din prezentarea sumară a cuprinsului acestor cărți, făcută mai înainte.

V. IZVOARELE DE INSPIRAȚIE ALE CĂRȚILOR DE ÎNVAȚATURA PENTRU PREOȚI

Învățăturile din aceste cărți sînt luate dintr-o mulțime de izvoare, începînd cu Sf. Scriptură și sfîrșind cu cărțile românești care apăreau în veacurile XVII și XVIII. Mai întîi de toate se invocă textele Noului Testament, iar uneori și ale Vechiului Testament. Colecțiile de canoane cu comentariile lor și învățăturile Sf. Părinți sînt al doilea izvor principal al autorilor acestor cărți. Așa de pildă, C. v. nr. 47, citează pe *Manuil marele hartofilax* (p. 23), *Sintagma lui Matei Vlastaris*, *Zonara*, ș.a. Canoanele Sf. Ioan Postitorul, ale Sf. Vasile cel Mare, ale lui Nichifor Patriarhul Țarigradului, sînt adevărate norme pentru multe din instrucțiunile date de aceste cărți. Amintim în special de C. v. nr. 47, 185 și 619, dintre care ultima face un scurt istoric al edițiilor canoanelor Sf. Ioan Postitorul, și spune printre altele : «Canoanele Sf. Ioan Postnicului s-au

întărit cu hotărîre adecă de Balsamon, de Vlastar, de Armenopulul, de Nichilor Hartolilax și de patriarhul Nicolae...». Aceasta denotă că opera celor amintiți, era cunoscută și de autorul acelei cărți.

Alt izvor de inspirație l-au alcătuit cărțile de cult. Rinduiala mărturisirii, așa cum reiese din C. v. 47, 131, 158 și 619, este luată din molitvelnicile de prin veacul XVII și XVIII. Pentru a ilustra învățăturile date în ea, C. v. nr. 619 citează viața Sfîntului Tiridat din Mineiul pe luna Septembrie în 30 zile, iar cartea veche nr. 315, foia 12 v, citează din sinaxarul zilei de 8 noiembrie (Soborul Arhanghelilor). Aceeași carte citează și din Penticoastar, la Duminica tuturor Sfînților (f. 12 v). Liturghierul este folosit din plin acolo unde se dau sfaturi în legătură cu săvîrșirea Sf. Liturghii. În cărțile de învățătură pentru preoți aflăm și o explicare — mai simplă — a Proscomidiei și a Sf. Liturghii. (Vezi C. v. 279, f. 9 r-12 r). Episcopul Petru Pavel Aaron în «Păstoriceasca Poslanie» citează de mai multe ori ecteniile de la Sf. Liturghie, în capitolul IV, f. 11 r-v, unde vorbește despre «unirea credinții».

Chiar și alte tipărituri românești contemporane sînt citate de unele din aceste cărți. «Păstoriceasca Poslanie...» de la Blaj 1760, citează cele mai multe cărți românești contemporane cu ea, de pildă: Tilcul Evangheliilor (Iași 1697); Fotie: Dejghinări (Carte sau lumină), București 1699; Învățături creștinești, (Snagov 1700); Învățătură preoților (Buzău 1700); Învățătură preoților (Iași 1732), ș.a. Autorul citează din aceste cărți, unele texte care s-ar părea că vin în sprijinul tezelor catolice pe care le susține în cartea sa. Atunci cînd vorbește despre Sf. Părinți, ca temel al Bisericii spune: «Aceștia am zis sînt razimul și îndreptarea credinței noastre, precum și într-o carte, învățături creștinești București 1700, la capitolul întîi mărturisește cum că...» (f. 9 r). Această carte, citează chiar și predicile lui Ilie Mimiatic, atunci cînd vorbește de unitatea Bisericii (f. 12 v).

VI. IMPORTANȚA CĂRȚILOR DE ÎNVĂȚĂTURĂ PENTRU VREMEA ÎN CARE AU APĂRUT ȘI VALOAREA LOR DE ACTUALITATE

Cărțile de învățătură pentru preoți din veacurile XVII și XVIII au fost un izvor de cunoștințe religioase și îndrumări practice pentru preoțimea românească a acelor vremuri. Ele au fost un prețios îndreptar pentru viața pastorală a preotului, care avea menirea sfîntă să citească cuvîntul dumnezeiesc și să aducă laudă lui Dumnezeu în auzul și pe înțelesul mulțimii credincioșilor³¹. Ele au fost date de lumină ierarhi, ca să ajute la creșterea duhovnicească și la răspîndirea Sf. Scripturi, nu numai în țara în care au apărut, ci în toate celelalte țări românești, fiind «ca oarece făclie nu pusă supt acoperămint ci în slesnic și luminînd nu numai celor din casă», adecă din țara unde au fost scoase la lumină, ci «tuturor acelor care grăiesc pre limba românească».

Faptul că unele din aceste cărți citează pe altele contemporane lor, dovedește tocmai acest lucru. Unele din aceste cărți de sfătuire sînt adre-

31. N. Iorga, *op. cit.*, vol. II, p. 157.

sate, precum am văzut, nu numai preoțimii, ci și obștii creștinești în general, îndeplinind totodată și rolul de catehism sau cărți de edificare sufletească, în învățăturile pe care le dau despre păcat, răutatea lui, alungarea păcatului și săvârșirea faptelor bune, urmarea lui Iisus Hristos și altele. Desigur că pentru acele timpuri, când deabia preoții știau să citească aceste învățături, cele adresate credincioșilor au fost transmise lor tot de preoți. Cărțile de învățătură pentru preoți cuprind multe îndrumări care sînt valabile și de care trebuie să țină seama și azi preoțimea în desfășurarea misiunii sale sfinte. Aceasta, în primul rînd datorită faptului că ele dau învățături bazate pe Sf. Scriptură și pe Sf. Tradiție, cele două izvoare ale Revelației, care nu-și vor pierde valabilitatea și vor fi totdeauna de actualitate. Multe din aceste învățături aparțin tradiției de veacuri a Bisericii Ortodoxe, de care de asemenea nu poate să facă abstracție preoțimea de azi.

În aceste cărți sînt și unele chestiuni care nu-și mai au astăzi valabilitate. Ele au fost însă în concordanță cu stările sociale de atunci. Anîntîm de exemplu, interzicerea cununiei unui țigan care era «rob», cu o romîncă, pentru ca să nu devină prin cununie și ea în aceeași stare înjositoare; sau întocmirea «foițelor de zestre» ori a «dietilor» lucruri care nu mai cad în sfera atribuțiilor persoanelor bisericești.

Intr-un cuvînt, în epoca apariției lor, cărțile de învățătură pentru preoți au constituit un ghid valoros pentru desfășurarea misiunii lor pastoral-liturgice. Chiar și astăzi, cînd nivelul de pregătire a preoților nu se mai poate compara cu cel din vechime, lectura unor astfel de cărți nu ar aduce preoților noștri decît o reîmprospătare a cunoștințelor, dacă nu chiar cunoștințe noi, și un puternic imbold pentru împlinirea cu conștiinciozitate a slintelor datorii preotești.

CATALOGUL MANUSCRISELOR
DIN
BIBLIOTECA PATRIARHIEI ROMÎNE*

47

Miscelaneu

Sec. XVIII (f. 208-265), XIX (f. 1-207); hîrtie; 265 foi; sînt legate la un loc două corpuri de manuscrise; primul corp, f. 1-207; al doilea corp, f. 208-265; 23×17; scriere cursivă, de caligraf, cu cerneală neagră; titlurile, colontitlurile¹ și inițialele² cu cerneală roșie; două frontispicii, unul cu cerneală roșie (f. 3), altul cu cerneală neagră (f. 208); rînduri pe pagină: 20 (f. 3-206v) și 18 (208-264); mai multe condeie, dintre care unul aparține școlii de caligrafi din care a făcut parte Acachie Ieromonahul; corecturi făcute de prima mînă; legătură veche în piele. A aparținut Mînăstirii Căldărușani. Numere vechi de bibliotecă: pe cotor, «Manus 77»; în Biblioteca Internatului Teologic a avut numărul 2304.

f. 1-2v. Albe.

I. 1. f. 3-45. A smeritului *Nichitei Stitat* monahul și preotul prea sfințitului lăcaș al Studîiilor. Suta dintii a capetelor celor lucrătoare = MG, vol. 120, col. 852-900.

2. f. 45-96. A *acestuiasi*, A doa sută a fireștilor capete pentru curățirea minții = MG, vol. 120, col. 900-952.

3. f. 96-151v. A *acestuias*, A treia sută a capetelor celor pentru dragoste și pentru săvîrșirea vieții = MG, vol. 120, col. 953-1009.

II. f. 152-154. A *acestuias*. Capete altele = *Orientalia Christiana*, 12 (1928), XXXIV-XXXV.

III. f. 154-159v. A *acestuias Nichita* monahul și preotul Studitului. Pentru aceia adevă, carele iaste raiul cel gînditoriu și care sînt sadurile ceale într-insul și rodirile ceale dumnezăești ale acestora. Prea înțăleaptă și înaltă alligoricească vedeare.

Inc. Lemnul cunoștinții Duhul Sfînt iaste, carele lăcuiăște întru omul cel credincios.

Sf. Și să se păgubească Dumnezeu de lăcuința cea întru noi.

* Continuare din numărul 7-8, anul XIII (1961).

1. Colontitluri are numai corpul al doilea al manuscrisului.

2. Unele inițiale din corpul întii al manuscrisului sînt ornamentate în maniera inițialelor din manuscrisele scrise de Acachie Ieromonahul.

IV. f. 160-196v. A prea cuviosului părintelui nostru *Ioann episcopul Carpatilor*, Cătră călugării cei din Indiia carii îi scrisese lui, Mîngîitoare capete 100 = MG, vol. 85, col. 1837-1856.

V. f. 197-204. A acestuiași fericitului *Ioann al Carpatiului*, Cuvînt postnicesc și foarte mîngîitoriu cătră călugării cei din Indiia, carii l-au îndemnat (a scrie) = MG, vol. 85, col. 1857-1860.

VI. f. 204v-206v. A sfîntului *Ioann Gură de Aur*, Cuvînt fiește căruia om folositoriu de suflet.

Inc. Omule, toate le-ai luat de la Dumnezeu, înțeleagerea și priceaperea.

Sf. Că așa nimic nu te vei folosi întru acel cias, ci mai nainte fraților să ne pocăim... Amin.

f. 207-207v. Albă.

VII. f. 208-264. A celui întru sfinți părintelui nostru *Grigorie Mitropolitul Tesalonicului*, Cătră prea cinstita între călugărițe Xeni, pentru patimi și pentru faptele ceale bune și pentru ceale ce să nasc din îndelnicirea minții = MG, vol. 150, col. 1044-1088.

f. 264v-265 v. Albe.

Insemnări de la prima mînă :

f. 204. *S-au tălmăcit din limba ellingască de Ieromonah Irinarh.*

Insemnări posterioare :

f. 1. Cu litere latine : *Petrus Fejer.*

f. 3. Pe marginea de jos a foi : *De opște a s[[fintei] M[inăstiri] Căld[ă]r[ă]șani[.]*

48

SF. VASILE CEL MARE, Hotărîri în scurt și Epitimii

Sec. XIX (1816) : hîrtie ; 196 foi ; 22×17 ; scris cursiv, de caligraf, cu cerneală neagră ; titlurile, colontitlurile și inițialele cu cerneală roșie ; frontispiciul și inițiala de pe foaia 3v colorate, în trei culori ; 19-20 rînduri pe pagină ; două condeie, din care unul cel dintîi (f. 2-80v) pare a fi al lui Acachie Ieromonahul sau al unui copist din școala de caligrafi din care face parte și Acachie ; corecturi și glose de la prima mînă ; broșat ; se cunosc urmele unei legături vechi în piele. Provine de la Mînăstirea Căldărușani. În Biblioteca Internatului Teologic a avut numărul 2315.

f. 1-1v. Albe.

1. f. 2-3. Înainte cuvîntare a hotărîrilor celor în scurt = MG, vol. 31, col. 1080.

2. f. 3v-189. A celui întru sfinți părintelui nostru *Vasilie arhiepiscopul Chiesariei Capadochiei*, hătărări în scurt, după întrebare și răspundere = MG, vol. 31, col. 1080-1305.

3. f. 189-195v. *Același*, Epitimii, adevă certări = MG, vol. 31, col. 1305-1313.

4. f. 195v-197v. *Același*, Epitimii spre călugărițe = MG, vol. 31, col. 1313-1316.

Insemnări de la prima mână :

f. 3v, sub frontispiciu : *Mart[ie] 12, 1816.*

Insemnări posterioare :

f. 2, în josul paginii : *De obște a sf[inte]i Min[ăstiri] Căld[ărușani].*

49

SF. IOAN GURĂ DE AUR, Comentar la Psalmi *

Sec. XIX (1817-1818) ; hîrtie ; 80 foi+2 foi, hîrtie de Vorsatz, la început și la sfîrșit ; paginație originală ; 23×17 ; scriere cursivă, de caligraf, cu cerneală neagră ; titlurile, colontitlurile, inițialele și indicațiile textelor scripturistice de pe margine, cu cerneală roșie ; un frontispiciu din peniță (f. 1), cu cerneală roșie ; inițiale ornamentate la fel cu cele din manuscrisele scrise de Acachie Ieromonahul ; 19 rînduri pe pagină ; un singur condei, poate al lui Acachie Ieromonahul sau al unui copist din școala de caligrafi din care face parte și Acachie ; corecturi de la prima mână ; legătură în hîrtie și piele la cotor și colțuri. A aparținut Mănăstirii Căldărușani. Numere vechi de bibliotecă : în Biblioteca Internatului Teologic a avut numărul 2313.

1. f. 1-37. A celui întru sfinți părintelui nostru *Ioan Gură de Aur, Arhiepiscopul Tarigradului*, Tilcuire la Psalmul 140 = MG, vol. 55, col. 426-442.

2. f. 37-48v. *Același*, Tilcuire la Psalmul 141 = MG, vol. 55, col. 442-446.

3. f. 48v-58v. *Același*, Tilcuire la Psalmul 129 = MG, vol. 55, col. 373-377.

4. f. 58v-59v. *Același*, Tilcuire la Psalmul 116 = MG, vol. 55, col. 327-328.

5. f. 59v-80v. *Același*, Tilcuire la Psalmul 144 = MG, vol. 55, col. 464-472.

Insemnări de la prima mână :

f. 1, deasupra frontispiciului : *1817, oct[ombrie] 29.*

f. 80v. *1818, Ian[uarie] 15, Măn[ăstirea] Căld[ărușani].*

Insemnări posterioare :

f. 1, pe marginea de jos a foii : *De obște a sf[inte]i Min[ăstiri] Căld[ărușani].*

50

Miscelaneu

Sec. XVIII (1785) și XIX (1802) ; hîrtie ; sînt legate la un loc mai multe corpuri de manuscrise ; 176 foi ; au fost rupte foi între foile 100-101 și 161-162 ; 23×16 ; colontitlurile cu cerneală roșie ; unele titluri și inițiale cu cerneală roșie, altele cu cerneală

3. Nici o însemnare nu confirmă spusele lui D. Furtună (*Ucenicii starețului Paisie în mănăstirile Cernica și Căldărușani*, București, p. 99), că acest Comentar la psalmi este traducerea lui Macarie dascălul. Probabil că Pr. D. Furtună a luat știrea din altă parte și n-a mai indicat sursa.

roșie și neagră, altele cu cerneală roșie și verde; chenarul porții primului corp executat cu ajutorul unei forme, în două culori, negru și roșu; culoarea neagră e dată cu fum; tot cu o formă cu fum a executat și frontispiciul de pe f. 3; frontispicii din peniță cu cerneală neagră și roșie pe f. 16v, 20v, 26, 56 și 122; cu roșie și verde pe f. 73; cu cerneală neagră pe f. 7v și 65v; un frontispiciu colorat, în patru culori: negru, roșu, galben și verde pe f. 67; podoabe finale din peniță, cu cerneală neagră și roșie pe f. 7 și 16; 20 rinduri pe pagină; mai multe condeie; corecturi și glose de la prima mână; legătură veche în piele. A aparținut Minăstirii Căldărușani. Numere vechi de bibliotecă: pe cotor «Manus 86»; în Biblioteca Internatului Teologic a avut numărul 2322.

f. 1-1v. Albă.

I. f. 2. *Tilcurile scării din ellinie*, tălmăcite pre limba ruminească de cuciușia sa Chir Macarie Ierom[ona]h Dascalul Evangheliei, 1785, August 4.

f. 2v. Albă.

1. f. 3-7. Tilcuri la viața sfintului = MG, vol. 88, în notele dirjosul coloanelor 596-608.

2. f. 7v-16. Tilcuri la cuvîntul cel dintîiu = MG, vol. 88, col. 644-653.

3. f. 16v-20v. Tilcuri la cuvîntul al doilea = MG, vol. 88, col. 657-664.

4. f. 20v-26. Tilcuri al cuvîntul al 3 = MG, vol. 88, col. 672-677.

5. f. 26-56. Tilcuri la cuvîntul al 4 = MG, vol. 88, col. 728-764.

6. f. 56-65v. Tilcuri la cuvîntul al cincilea = MG, vol. 88, col. 781-793.

7. f. 65v. Tilcuri la cuvîntul al 6⁴ = MG, vol. 88, col. 800.

f. 66-66v. Albă.

II. f. 67-70. *Adunare din minunile Prea Sfintei Născătoare de Dumnezeu*. Pentru iudeii care au orbit, iar unuia i s-a tăiat mîinile = 'Αγαπῶν Μοναχοῦ τοῦ Κρητός, Βιβλίον ὁραιότατον καλοῦμενον 'Αμαρτωλῶν σωτηρία, Veneția, 1817, p. 294-296.

f. 70v-72v. Albe.

III. [*Ilie Miniati, Didahii*].

1. f. 73-79. Din cazania de la Dumineca a treia a sfintului post. De la Ilie Miniati, Pentru judecată = 'Ηλιοῦ Μηριάτη, Διδάχαι εἰς τὴν ἀγίαν καὶ μεγάλην Τεσσαρακοστὴν καὶ εἰς ἄλλας ἐπισήμους ἑορτάς, Veneția, 1720, p. 36-40.

2. f. 79-84v. Din cuvîntul al patruilea de la Ilie Miniati, Pentru iad = *Op. cit.*, p. 44-47.

3. f. 85-98v. Pentru judecata cea viitoare. Din cuvîntul al treilea de la Ilie Miniati = *Op. cit.*, p. 29-36.

IV. [*Felurite istorii*].

1. f. 99-100. Pentru un arhiereu ce s-au turcit și pentru un om ce l-au fost afurisit.

Inc. Era un arhiepiscop în ținuturile turcești, carele fiind la eparhiia sa.

Sf. Și arhiereul lui Hristos adevăratului Dumnezeu.

2. f. 101. Partea finală a unui «Cuvînt».

Sf. Cînd au scos pre israeliteani din Eghipt de supt robia lui Farao împăratul.

4. Lipsă sfîrșitul.

3. f. 101-102v. Istoriia pentru acei doi tîlhari.

Inc. Cînd căuta Irod pre Domnul nostru Iisus Hristos.

Sf. Iar celalalt tîlhariu au hîluit și nu s-au mîntuit, ci au pierit... Amin.

4. f. 102v-105v. Pentru minunea ce au făcut sfîntul Nicolae cu un om cîmpoeriu.

Inc. Era la răsărit un oraș creștinesc cu multe bisearici.

Sf. Cătră cei ce îi chiiamă într-ajutor cu credință.

5. f. 106-110v. Capete a oareșcăruia stareț de multe fealiuri și foarte de folos.

Inc. Un stareț oarecare sfînt dintru sihastru avea multă îndrăznire cătră Dumnezeu.

Sf. Drept ești, Doamne, și drepte sînt judecățile Tale.

6. f. 110v-114. Altă istorie a aceluiaș stareț.

Inc. Alt sihastru lăcuind în pustiiu rugîndu-să lui Dumnezeu.

Sf. Și întorcîndu-să la chiliia lui nu mai cercetă nimica.

7. f. 114-115. Istorie minunată ce s-au întîmplat pentru un tîlhariu ucigaș, cum i-au răsplătit Dumnezeu.

Inc. Un tîlhariu și ucigaș într-o vreme mearse de să culcă în umbra unui zid.

Sf. Aicea vai de ei că să vor munci în veaci.

8. f. 115-117. Altă istorie asemenea a lui *Dionisie ieromonahul*, foarte de folos.

Inc. Au fost un om și n-au fost făcut copii.

Sf. Carele auzi de la mortul zicînd judecată.

9. f. 117v-119v. A aceluiaș *Dionisie ieromonah*, Invățătură creștinească foarte de folos.

Inc. Văzînd eu nepriceaperea ce aveți blagosloviților creștini.

Sf. Ci voi veți avea a da răspuns în zioa înfricoșatei judecăți... Amin.

f. 120-121v. Albe.

V. f. 122-153v. În luna lui Dechemvrie în 24 de zile, *Viața și pătîmirea sfîntei și prea cuvioasei mucenicei Evgheniei* a fecioarei Rimleancăi = MG, vol. 116, col. 609-652.

VI. f. 154-169v. Cartea *sfîntului Teodor ce au fost episcop Edesului*. Capete a faptelor celor bune ⁵ = *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν*, Veneția, 1782, p. 265-273.

VII. f. 170. Numele și viața în scurt a sfîntilor pria cuvioșilor părinți și a noilor cuvioși mucenici, carii au strălucit întru nevoie, întru acest de Dumnezeu păzit sfînt munte al Atonului.

1. f. 170-170v. La sfînta și marea lavră înlăuntrul ei și întru împrejururile ei.

Inc. Prea cuv[iosul] Petru sihastr.

Sf. Sfîntul Constandin cuv[iosul] mucenic slovan, la aceiaș carte.

5. Copistul a uitat să scrie cu cerneală roșie inițialele și capetele cu numerele lor a unei părți din textul lucrării sfîntului Teodor. Între foile 161 și 162 lipsesc foile pe care erau scrise capitolele 25-41. De la cap. 48 înainte ms are altă distribuție a materiei pe capitole decît în Filocalie. Ms a rămas neterminat; au fost scrise numai 60 capete, rămînînd nescrise ultimele 40.

2. f. 171-171v. La sfînta Măn[ăstire] Vatoped.
Inc. Prea cuviosul acela igumen, care rugăndu-se.
Sf. Agapie cuviosul. Vezi pentru dînsul în minunele Maicii Domnului.
3. f. 171v. La sfînta Mănăst[ire] Ivirul.
Inc. Cuv[iosul] Ioan Ivirul.
Sf. Cuv[iosul] Ierotei Dascalul... la Noul Ecloghion.
4. f. 172. La sfînta Mănăst[ire] Hilindru.
Inc. Cel întru sfinți Savva.
Sf. Prea cuv[iosul] Simeon... tot la aceeași carte.
5. f. 172. La sfînta Mănăstire a Dionisului.
Inc. Prea cuv[iosul] Dionisie sihăstrind.
Sf. Cuv. Filotei. Viața lui la Neos Paradisos.
6. f. 172. La sfînta Mănăst[ire] Cutlumusi.
Inc. Cuv[iosul] mucenic Chiprian la una din chiliile.
Sf. La a noilor mucenici.
7. f. 172v. La sfînta Mănăst[ire] Pandocratoru.
Inc. Cel întru sfinți Teona.
Sf. La chiliia ce și până acum așa să numește.
8. f. 172v. La sfînta Măn[ăstire] Xeropotami.
Inc. Prea cuv[iosul] Pavel.
Sf. Ce să numește sfîntul Pavel.
9. f. 172v-173. La sfînta Mănăst[ire] Zografu.
Inc. Cuv[iosul] Cozma.
Sf. Inchizîndu-i în pîrg i-au ars.
10. f. 173. La sfînta Mănăst[ire] Dohiariu.
Inc. Prea cuv[iosul] Eftimie.
Sf. Vezi în filadra sa.
11. f. 173-173v. La sfînta Mănăst[ire] Filoteu.
Inc. Prea cuv[iosul] Filotei Ivirul.
Sf. Prea cuv[iosul] Dometie făcătorul de minuni.
12. f. 173v-174. La sfînta Mănăst[ire] Simopetra.
Inc. Prea cuv[iosul] Simon.
Sf. Și au adormit în Domnul.
13. f. 174-174v. La sfînta Mănăst[ire] Stigmenu.
Inc. Cel întru sfinți Atanasie.
Sf. S-au aflat la ușa chiliei sale.
14. f. 174v. La sfînta Mănăstire Grigoriul.
Inc. Cuv[iosul] Grigorie ziditorul.
Sf. Vechia icoana sa.
15. f. 174v-175. La schitul Protatul.
Inc. Cuv[iosul] Nectarie.
Sf. Ceia ce să înțelege capete.
16. f. 175. /In alte locuri din Sfîntul Munte.
Inc. Întru acest Sfînt Munte.

Sf. Ilarion au mărturisit în cetatea lui Constandin.

f. 175v-176. Albe.

f. 176v. Insemnări.

Insemnări de la prima mână :

f. 73, sub frontispiciu : 1802, ianuarie 10.

Insemnări posterioare :

f. 1. 1821 au venit Tudor cu Ipselantu în Bucurește și s-au făcut [t]ulburare mare. Dometie, martie 13 ze.

f. 2, în josul paginii: De obște a s[ă]fintei] Min[ăstiri] Că[ă]l[d]ărușani].

f. 176v. Aciastă carte este de la cămară și este folositoare pentru viața călugărească adică. Doseteiu 1821 deche[m]oree 20 ze.

Altă însemnare :

S-au însemnatu de cându s-au sculatu Tudor cu olteni și au intratu în Bucureștete și s-au spartu toto orașul spre pomenire leat 1821 martie 17 ze. Dometie monahul cojocarul și păcătoșul.

51

CALIST ȘI IGNATIE XANTOPOLII, Rai

Sec. XIX (1811-1812); hirtie; 194 foi; manuscrisul e fără sfârșit; s-a pierdut cam o coală; 23×17; scriere cursivă, cu cerneală neagră; titlurile, colontitlurile, inițialele și indicațiile textelor scripturistice de pe marginea foilor, cu cerneală roșie; pe f. 3 și 6 frontispicii simple liniare cu cerneală neagră și roșie; corecturi făcute de prima mână; legătură veche în piele; avusese pățaluțe. A aparținut mitropolitului Ungro-Vlahiei, Calinic Miculescu. Numere vechi de bibliotecă: pe color, «Manus 75»; în Biblioteca Internatului Teologic a avut numărul 2310.

f. 1-2v. Albe.

1. f. 3-5v. Mărturii pentru sfântul Calist.

a. f. 3-3v. A lui *Meletie al Atinilor*, Din Bisericeasca Istorie, cartea 14, cap. 15, numărul 8.

b. f. 4. A lui *Simeon Arhiepiscopul Tessalonicului*, list 210.

c. f. 4-5v. Din cartea lui *Simeon Tesalonicului*, întru cea pentru dumnezeiasca urmare, adică bisericeasca slujbă, cap 295, list 210.

f. 6. Al acelor întru pustnici, mici, a lui *Calist și Ignatie, Xantopolii*, Meștersug și îndreptariu cu ajutoriul lui Dumnezeu prea cu deadinsul și de la sfinți avind mărturiile, pentru cei ce aleg și primesc cu liniștire a vieții și călugărește și pentru chipul traiului vieții și petrecerea și hrana lor; și pentru a cit de mari bunătăți iaste pricinuitoarea liniștirea celor ce cu socoteală o uneltesc pre dinsa. Și să zice numirea cărții Raiul, căci că mai din toată dumnezeiasca Scriptură cuprinde întru sineși mărturisire.

2. f. 6-7. Innainte cuvîntarea cuvîntului, carea și a capului dintiui numărul îl are. Pentru dăruirea și darul cel dumnezeesc și mai pre sus de fire, carele prin Sfîntul Duh iaste întru cei credincioș[i]. Cap. 1 = MG, vol. 147, col. 636-637.

3. f. 7-8v. Că după pentru întrebarea oare căruia frate, încă și pentru păzirea poruncii părintești, și după scoposul aceuia așa s-au întins aciastă pricină a cuvîntului. Cap. 2 = MG, vol. 147, col. 637.

4. f. 8v-9. Cum că decit tot lucrul, scoposul mai întiiu povățuiește; deci și scoposul aceștii osteneți iaste ca să ne învățăm care adecă iaste temeliia zidirii cei du pă Hristos și lucrării, și care iaste împlinirea și cum că să cuvine mai întiiu de cît alt lucru aciasta a cunoaște noi. Cap. 3 = MG, vol. 147, col. 637.

5. f. 9-9v. Că început a toată lucrarea cea du pă Dumnezeu aceia iaste adecă du pă poruncile Mîntuitorului a petrece; iar sfîrșit aceia adecă să ne întoarcem către cel ce din început ni s-au dăruit noao prin dumnezeescul botez de săvîrșit dar al Prea Sfîntului Duh. Cap. 4 = MG, vol. 147, col. 637-640.

6. f. 9v-12v. Pentru aceia adecă carele iaste darul și cum ni s-ar fi făcut noao să-l dobîndim pre acesta, și care sint ceale ce-l fac pre acesta turbure, și care iarăși ceale ce de a doaoară îl curățesc. Cap. 5 = MG, vol. 147, col. 640-641.

7. f. 12v-13v. Cum că adecă întru sfîntul botez în dar pre dumnezeescul dar de săvîrșit îl priimim și pre acesta du pă ce cu patimile l-am acoperit iarăși prin plinirea poruncilor de a doa oară îl curățim. Cap. 6 = MG, vol. 147, col. 641-644.

8. f. 13v-15. Că să cuvine cel ce viețuiește du pă Dumnezeu pre toate poruncile să le uneltească, iară partea cea mai multă a lucrării să o dea oareș cum celor întiiu decît altele și ea cum mai cuprinzătoare. Cap. 7 = MG, vol. 147, col. 644.

9. f. 15-15v. Că toată lucrarea cea de Dumnezeu iubită început iaste chemarea cea cu credință a numelui Domnului Iisus Hristos și împreună cu dinsa pacea ceaia ce răsare dintr-însa și dragostea. Cap. 8 = MG, vol. 147, col. 644-645.

10. f. 15v-16v. Că prin fieste care dintru acestea și împreună prin cite treale, grămădirea a tuturor bunătăților cu îndestulare ni să dă noao. Cap. 9 = MG, vol. 147, col. 645.

11. f. 16v-19. Că și Domnul Iisus Hristos în vremea mîntuitoarei patimi, acestea le-au lăsat ucenicilor săi ca pre niște porunci de eșire și moștenire dumnezeiască, încă așijderea și du pă înviare. Cap. 10 = MG, vol. 147, col. 645-648.

12. 19-19v. Că întru aceastea trei împreună să țin toate faptele ceale bune. Cap. 11 = MG, vol. 147, col. 648-649.

13. f. 19v-20. Că și darul Sfîntului Duh, cel prin Dumnezeu Tatăl către cei credincioși și venirea întru Iisus Hristos și întru sfîntul Lui nume să dă. Cap. 12 = MG, vol. 147, col. 649.

14. f. 20-21v. Că cu cuviință s-au hătărit de sfîinții părinții noștri și cu Sfîntul Duh cela ce lăcuia întru dinșii să ne rugăm noi întru Domnul nostru Iisus Hristos, Fiul lui Dumnezeu și de la Dînsul să cerem mila. Cap. 13 = MG, vol. 147, col. 649.

15. f. 21v-26. Că să cuvine cel ce fără greșală voiaște a călători drumul cel du pă Domnul al liniștii mai întiiu de toate să aleagă împreună

cu lepădarea cea a tot cuprinzătoare și supunere de săvîrșit. Cap. 14 = MG, vol. 147, col. 649-653.

16. f. 26-36. Care sînt seamnele supunerii cei adevărate pre care ținindu-le cel adevărat ascultătoriu ar fi fost fără de greșală supuinu-să. Cap. 15 = MG, vol. 147, col. 653-664.

17. f. 36-48v. Că împreună cu pravoslavnica credință să cuvine a purta grijă să fie plin și de lucrurile ceale bune cel ce curat voiaste să să liniștească și du pă Dumnezeu; și cum că credința îndoită iaste; și cum că împreună cu aciasta să cuvine iarăși a fi cel ce să liniștește pacinic, ne zmult, ne îngrijat, adecă fără de grijă, tăcut, liniștit, mulțămît întru toate și binecunoscătoriu neputinței sale și vitejaște a răbda ispitele și cătră Dumnezeu a nădăjdui și de la Dînsul a aștepta folosul. Cap. 16 = MG, vol. 147, col. 664-676.

18. f. 49-51. Pentru frica lui Dumnezeu și cum că îndoită iaste, una adecă a începătorilor, iar alta a celor desăvîrșit. Cap. 17 = MG, vol. 147, col. 676-677.

19. f. 51-52. Încă cum că pentru porunci și pentru credința cea du pă dînsule a Domnului Iisus Hristos, vreamea chîemînd, datori sîntem nici pre însuș viața noastră a o cruța. Cap. 18 = MG, vol. 147, col. 677.

20. f. 52-54v. Meșteșugire firească pentru cea înăluntru inimii intrare și eșire prin tragerea înăluntru a suflării prin nas; și pentru rugăciunea care împreună cu dînsa să lucrează de noi înăluntru care iaste aciasta, adecă Doamne Iisuse Hristoase Fîiul lui Dumnezeu, mi[lu]iaște-mă. Și folosește oareșcum o meșteșugire ca aciasta și spre adunarea cătră sineș a gîndului. Cap. 19. A lui Nichifor prea minunatul = MG, vol. 147, col. 680.

21. f. 54v-55. Încă pentru fireasca meșteșugire cea prin suflarea înăluntru a nasului și pentru chîemarea cea împreună cu aciasta a Domnului Iisus Hristos. Cap. 20 = MG, vol. 147, col. 681.

22. f. 55-56. Cum că și dumnezeescul Zlatoust pre cum și altul din cei vechi sfinți părinți întru Hristos Iisus Domnul nostru a ne ruga hotărăște înăluntru inimii; și pre aciasta o zice rugăciune, adecă pre Doamne Iisuse Hristoase Fîiul lui Dumnezeu, miluește-mă. Cap. 21 = MG, vol. 147, col. 681.

23. f. 56. Încă pentru pomenirea lui Iisus cea prin suflarea înăluntru a nasului cu luare aminte înăluntru inimii. Cap. 22 = MG, vol. 147, col. 681.

24. f. 56v-57v. Cum că să cuvine cel ce voiaste a să trezvi gînditoriul și mai vîrtos începătoriul a ședea adecă în vremea rugăciunii în chîlhoară liniștită și neluminoasă, pentru că într-acest chip și mintea și gîndirea oare cum din parte să adună fireaște. Cap. 23 = MG, vol. 147, col. 681-684.

25. f. 57v-58v. Cum că mai întîiu de toate prin Domnul nostru Iisus Hristos și prin chîemarea sfîntului Lui nume cu credință în inimă nerăsipirea să dăruiaște minții și ajutorează oareș cum și meșteșugirea firească cea în inimă prin suflarea nasului înăluntru; și ședea cea în loc liniștit și neluminos și celea asemenea. Cap. 24 = MG, vol. 147, col. 684.

26. f. 58v-60v. În ce chip trebuiește a treace sihastru măsura cea de sara pînă dimineața și începătură a învățaturii cei pre larg. Cap. 25 = MG, vol. 147, col. 684-685.

27. f. 60v-62v. În ce chip trebuiește a trece vremea de la mînecate pînă dimineața. Cap. 26 = MG, vol. 147, col. 685-688.

28. f. 62v-63. În ce chip să cuvine a petrece [de] dimineața pînă la prînz. Cap. 27 = MG, vol. 147, col. 688-689.

29. f. 63-65. Pentru ferirea de spre nelucrare și cum că de nevoie este a păzi și sihastrul pre așezarea bisericii. Cap. 28 = MG, vol. 147, col. 689-692.

30. f. 65-69. Încă pentru rugăciune și cum că să cuvine a ne ruga deapururea. Cap. 29 = MG, vol. 147, col. 692-696.

31. f. 69-73. Pentru hrana cea trupească, adecă cum trebuiește a să hrăni sihastrul. Cap. 30 = MG, vol. 147, col. 696-697.

32. f. 73-73v. În ce chip să cuvine a să hrăni nevoitorul Lunea, Miercurea și Vinerea. Cap. 31 = MG, vol. 147, col. 697-700.

33. f. 73v-75v. În ce chip să cuvine a să hrăni marți și joi. Cap. 32 = MG, vol. 147, col. 700.

34. f. 75v-78. În ce chip să cuvine a să hrăni sîmbăta; și pentru priveghieri. Și în ce chip să cuvine a minca în vremea lor. Cap. 33 = MG, vol. 147, col. 700-704.

35. f. 78-79. În ce chip să cuvine a minca în dumineci; și pentru alte oare care; încă și pentru osteneală și pentru smerenie. Cap. 34 = MG, vol. 147, col. 704.

36. f. 79-79v. În ce chip să cuvine a ne hrăni și a treace sfintele posturi și mai virtos cel mare. Cap. 35 = MG, vol. 147, col. 704.

37. f. 79v-81v. Pentru dreapta socoteală; cum că lucrării cei pre măsură preț nu iaste; și pentru supunere. Cap. 36 = MG, vol. 147, col. 704-705.

38. f. 81v-84v. În ce chip să cuvine nevoitoriul a treace măsura vremii cea de după prînz pînă la apusul soarelui; și cum să cuvine a creade că du pă osteneala și măsura lucrării noastre ni să dă noao și împărțirea darurilor dumnezești. Cap. 37 = MG, vol. 147, col. 705-709.

39. f. 84v-87v. Că mai mare decît toată lucrarea este rugăciunea cea curată. Cap. 38 = MG, vol. 147, col. 709-712.

40. f. 87v-88. Pentru soma plecării genuchelor (adecă metaniilor) cei în fiește care zi cu noapte. Cap. 39 = MG, vol. 147, col. 712-713.

41. f. 88v-90. Că nu numai (precum mai întiiu s-au zis) du pă nevoînța și măsura lucrării noastre împărțirea dumnezeștilor daruri ni să dă, ci și du pă puțința și îndemnarea și credința și așezămîntul cel firesc carele să află întru noi. Cap. 40 = MG, vol. 147, col. 713.

42. f. 90-91. Pentru cea atotcoprinzătoare și prea de săvîrșit dreaptă socoteală; și carele iaste cela ce viețuiaște afară de fire și trupește și carele cela ce du pă fire și sufletește și carele cela ce mai presus de fire și duhovnicește petrece. Cap. 41 = MG, vol. 147, col. 713-716.

43. f. 91-93. Încă pentru dreaptă socoteală, ca în chip de pildă. Cap. 42 = MG, vol. 147, col. 716-717.

44. f. 93-97. Pentru schimbarea și prefacerea cea întru lieștecarele ; și pentru slava care covârșaste a smereniei. Cap. 43 = MG, vol. 147, col. 717-720.

45. f. 97-98v. Cap. 44. Pentru pocăință, curățenia și săvîrșirea. = MG, vol. 147, col. 720-721.

46. f. 99-100v. Cap. 45. Pentru cele 5 lucruri ale întiiei și ca cum înlăuntru aducătoare liniștiri a începătorilor, adecă pentru rugăciune, pentru cîntarea de psalmi, pentru cetire, pentru cugetare și pentru lucrul mîinilor. Cap. 45 = MG, vol. 147, col. 721-724.

47. f. 100v-102. De unde să cuvine a începe cei ce voesc du pă socoteală a să liniști ; și care iaste începutul și creșterea și sporirea și săvîrșire Cap. 46 = MG, vol. 147, col. 724.

48. f. 102-103. [I]ncă pentru rînduiala liniștirii începătorilor. [Cap. 47] = MG, vol. 147, col. 724-725.

49. f. 103-103v. Pentru cea în inimă rugăciune prin luarea aminte și trezvire și pentru lucrarea ei. Cap. 48 = MG, vol. 147, col. 725.

50. f. 103v-108. În ce chip dumnezeștii părinți prin învățătură ne-au dat noao să zicem rugăciunea și cum că în multe feliuri ; și care iaste rugăciunea. Cap. 49 = MG, vol. 147, col. 725-729.

51. f. 108v-112v. Încă cum că nu numai de la cei ziș[i] slinți părinți, ci și de la însuși cei mai aleș[i] apostoli Petru și Pavel și Ioan s-au aflat date în oareș care chip prin învățătură cu taină, întru Duh, graiurile sfințitei și de Dumnezeu făcătoarei rugăciuni. Cap. 50 = MG, vol. 147, col. 729-733.

52. f. 112v-113v. Cum că iaste cu puțință și începătorilor uneori adecă cu toate graiurile rugăciunii, iar alte ori în parte a aceștia a să ruga, însă înlăuntru inimii și deapururea ; și pentru aceia adecă a nu schimba des pre graiuri. Cap. 51 = MG, vol. 147, col. 733.

53. f. 113v-115v. Că aceia adecă pururea înlăuntru inimii a ne ruga și de lungă vreme are trebuință și de nevoință și de silă și mai pre scurt, tot binele prin multă vreme și osteneală să îndreptează. Cap. 52 = MG, vol. 147, col. 733-736.

54. f. 115v-116v. Pentru rugăciunea cea în inimă nu curată ; și în ce chip vine cineva întru cia curată și fără de risipirea a minții rugăciune. [Cap. 53] = MG, vol. 147, col. 736.

55. f. 116v-118v. Pentru cia fără de risipire și curată rugăciune în inimă ; și pentru fierbințeala care să naște dintr-însa. [Cap. 54] = MG, vol. 147, col. 736-737.

56. f. 118v-119. Cum că și fierbințeala în multe feliuri are nașterea ; însă mai adevărată cia din rugăciunea cia curată în inimă. Cap. 55 = MG, vol. 147, col. 737-740.

57. f. 119-120v. Ce iaste lucrul cel prea de aproape al fierbințeli[i] cei în inimă. Cap. 56 = MG, vol. 147, col. 740.

58. f. 120v-121. Pentru dumnezeiasca dorire și îndrăgire, care să naște din fierbințeala și din luarea aminte și din rugăciune. Cap. 57 = MG, vol. 147, col. 740-741.

59. f. 121-122. Pentru lacrimi din inimă și încă pentru dumnezeiasca dorire și îndrăgire. Cap. 58 = MG, vol. 147, col. 741.

60. f. 122-123. Sfătuire pentru a nu căuta ceale mai pre sus de măsură și încă și pentru cia deapururea pomenire în inimă a Domnului nostru Iisus Hristos îndemnare. Cap. 59 = MG, vol. 147, col. 741.

61. f. 123-124. Pentru rîvna cia fierbinte și pentru dumnezeiasca arătare cea întru noi și pentru luminarea darului cea înființată. Cap. 60 = MG, vol. 147, col. 741-744.

62. f. 124-124v. Pentru lucrarea cia dumnezeiască și cea înprotivnică. Cap. 61 = MG, vol. 147, col. 744.

63. f. 124v-125. Pentru învățător luminat... Cap. 62 = MG, vol. 147, col. 744.

64. f. 125v-126. Pentru luminarea cia adevărată..., adecă pentru lumina cia dumnezeiască... Cap. 63 = MG, vol. 147, col. 744-745.

65. f. 126-127v. Pentru nălucirea cea necuviincioasă și cia cu bună cuviință și în ce chip să cuvine a le unelti pre dinsele. Cap. 64 = MG, vol. 147, col. 745.

66. f. 127v-130. Că nu numai cea necuviincioasă nălucire, ci și cia cu bună cuviință, lepădată iaste de sfinți întru rugăciunea cia curată... Cap. 65 = MG, vol. 147, col. 745-748.

67. f. 130-132. Pentru mintea, sufletul și inima, ceale curate și de săvîrșit. Pentru mintea cia curată a sfîntului Maxim. Pentru sufletul cel curat al aceluiaș. Pentru inima cia curată al aceluiaș. Cap. 66 = MG, vol. 147, col. 748-749.

68. f. 132-133. În ce chip prorocii nălucira. Cap. 67 = MG, vol. 147, col. 749-752.

69. f. 133-138. Încă pentru năluciri și pentru multe și de multe feluri vederi. Cap. 68 = MG, vol. 147, col. 752-756.

70. f. 138v-140v. Pentru ceale 5 puteri ale sufletului; încă asemenea și pentru năluciri...; și cum să cuvine cu totul a fugi de nălucire și de închipuiri... Cap. 69 = MG, vol. 147, col. 756-757.

71. f. 140v-144. Încă pentru minte. Cap. 70 = MG, vol. 147, col. 757-760.

72. f. 144-145. Încă pentru rugăciunea cea curată a sfîntului Nil. Cap. 71 = MG, vol. 147, col. 761.

73. f. 145-146v. Cum că alt lucru iaste nepătimirea minții și altă rugăciunea cea adevărată, care lucru și mai mare iaste. A sfîntului Maxim. Cap. 72 = MG, vol. 147, col. 761-764.

74. f. 147-151v. Încă pentru năluciri și închipuiri ale minții și pentru semnele rătăcirii și ale adevărului. Care sînt semnele rătăcirii. Cap. 73 = MG, vol. 147, col. 764-765.

75. f. 151v-154v. Pentru mîngierea cea dumnezeiască și cia amăgitoare. Cap. 74 = MG, vol. 147, col. 765-768.

76. f. 154v-155. Cap. 75. Pentru dulciața cia dumnezeiască, cea ce să izvoraste în inimă. = MG, vol. 147, col. 768-769.

77. f. 155-159v. Cum că aciasă dulciața duhovniciasă și cu multe însemnări iaste și nenumită. Cap. 76 = MG, vol. 147, col. 769-772.

78. f. 159v-160v. Cum că să cuvine, după toată nevoia a fi blind cu inima cel ce voiaște deplin a să liniști. Cap. 77 = MG, vol. 147, col. 772-773.

79. f. 161-162. In ce chip ar fi putut a să îndrepta de noi blindețea ; și pentru ceale trei părți ale sufletului, cea iufoasă, cea poftitoare și cea cuvîn[tă]toare. Cap. 78 = MG, vol. 147, col. 773.

80. f. 162-163. Că degrab să cuvine a să pocăi întru abaterile ceale du pă întâmplare și așa deacia înaintea înțelepțește a să întemeia. Cap. 79 = MG, vol. 147, col. 773-776.

81. f. 163-164v. Pentru alunecarea și pocăința. Cap. 80 = MG, vol. 147, col. 776.

82. f. 165-167v. Încă pentru pocăința, frica și dragostea, plîngerea, lacrămile și de sineș prihănirea. Cap. 81 = MG, vol. 147, col. 777-780.

83. f. 167v-168v. Pentru luarea aminte și pentru aceia, adecă înțelepțește a să întemeia. Cap. 82 = MG, vol. 147, col. 780.

84. f. 168v-169. Că la toate cele zise să cuvine a să sîrgui ; iar mai întiiu de toate ca să fie și liniștit și blind și să se sîrguiască curat a chiema pre Domnul Iisus Hristos înlăuntrul inimii cel ce să liniștește. Cap. 83 = MG, vol. 147, col. 780.

85. f. 169-169v. Pentru cea bună și uimitoare îndrăgire și dumnezeiască frumseață. Cap. 84 = MG, vol. 147, col. 780-781.

86. f. 169v-172v. Pentru războiu... și cea cu urciune părăsire. Cap. 85 = MG, vol. 147, col. 781-784.

87. f. 172v-175v. Pentru nepățimirea și aceia adecă ce iaste omeneasca nepățimire. Cap. 86 = MG, vol. 147, col. 784-788.

88. f. 176-176v. Încă pentru nepățimirea și săvîrșirea. Cap. 87 = MG, vol. 147, col. 788.

89. f. 176v-177. Pentru împățimirea, dulce pătimirea, spre pătimirea. A sfîntului Ilie Ecdicul. Cap. 88 = MG, vol. 147, col. 788.

90. f. 177-177v. Ce iaste empatis (adecă trupește pățimașul), idipatis (adecă sufletește dulce pățimașul), prospatis (adecă cătră cevaș pățimașul cu mintea) și apatis (adecă nepățimașul) și pentru lecuirea tuturor. Al aceluiaș. Cap. 89 = MG, vol. 147, col. 788-789.

91. f. 177v-181v. Pentru credința, nădejdea și dragostea. Cap. 90 = MG, vol. 147, col. 789-792.

92. f. 182-184. Pentru sfînta împărtășire și pentru aceia adecă a cîte bunătați ne iaste noao pricinuitoare cea adese ori cu curată știință luarea aceștia și împărtășirea. Cap. 91 = MG, vol. 147, col. 793-796.

93. f. 184v-191v. Cum că de nevoe iaste să ne învățăm minunea sfîntelor taine și ce sînt și pentru ce s-au dat și carele iaste folosul. Cap. 92 = MG, vol. 147, col. 796-801.

94. f. 192-192v. Sfîrșit a tuturor pricinilor celor pre larg. Și cîteva sfătuiți cătră cel ce l-au întreat. Cap. 93 = MG, vol. 147, col. 801.

95. f. 192v-193v. In ce chip să cuvine a auzi și a înțelege graiurile părinților ceale duhovnicești. Cap. 94 = MG, vol. 147, col. 801-804.

96. f. 193v-194v. Adunare în scurt a toate capetele cele zise și în chip să cuvine a să ruga și pentru luminarea cea adevărată și dumnezeiasca putere ⁶. Cap. 95 = MG, vol. 147, col. 804.

Insemnări de la prima mână :

f. 8v în inițiala D : 1811. ¹

f. 145 în inițiala D : 1812 *Nov[embrie]*.

Insemnări posterioare :

f. 3, pe marginea de jos a foi, cu litere latine : *Calinicu Mitropolitulu Ungro-Vlahiei*.

52

Cartea pentru ascultare

Sec. XVIII (1792) și XIX; hîrtie; 301 foi; au fost legate la un loc două corpuri: corpul întâi (f. 1-246v), scris în anul 1792; corpul al doilea (f. 247-301), scris la începutul secolului XIX; 23×17; scriere cursivă cu cerneală neagră; titlurile, colon-titlurile, inițialele, indicarea textelor scripturistice și majoritatea corecturilor de pe margine, cu cerneală roșie; corpul al doilea are la început un frontispiciu floral din peniță, cu cerneală neagră; 20 rînduri pe pagină; trei condeie; corecturi făcute de prima mână și de mîini posterioare; legătură în hîrtie și piele la cotor și colțuri. A aparținut Mînăstirii Căldărușani. Numere vechi de bibliotecă: pe cotor, «Manus 99»; în Biblioteca Internatului Teologic a avut numărul 2284.

f. 1. *Cartea pentru ascultare din jealiuri de cărți adunată în scurt.*

I. f. 1. A celui întru sfinți părintelui nostru *Vasilie cel Mare, Arhiepiscopul Chesariei Capadochiei*.

1. f. 1-17. Cuvînt Postnicesc și sfătuire... pentru săvîrșirea duhovnicescă = MG, vol. 31, col. 625-648.

2. f. 17-21v. Cătră călugării cei ce viețuiesc în mănăstiri după rînduiala și așezămîntul vieții de obște. Capul 18 = MG, vol. 31, col. 1381-1388.

3. f. 21v-22v. Că să cuvine călugărului cu întemeeată judecată a să apropia de nevoință și pentru ascultare. Cap. 19 = MG, vol. 31, col. 1388.

4. f. 23-28v. Că să cuvine călugărului a nu să tăia din frățimea cea duhovnicescă. Cap. 21 = MG, vol. 31, col. 1393-1401.

5. f. 28v-34. Pentru ascultare mai deplin. Cap. 22 = MG, vol. 31, col. 1401-1409.

6. f. 34v-35. Că să cuvine și ceale proaste din lucruri cu multă osîrdie a le priimi călugărul. Cap. 23 = MG, vol. 31, col. 1409-1412.

7. f. 35-36v. Cum că pre cel ce priveaște spre săvîrșire nimic nu va putea să-l vatăme eșirea afară. Cap. 26 = MG, vol. 31, col. 1416-1417.

8. f. 36v-37. Cum că nu se cade a avea osebite griji ale sale. Cap. 27 = MG, vol. 31, col. 1417.

6. Lipsește sfîrșitul.

9. f. 37. Cum că să cuvine celui mai mare cu părintească dragoste a rindui pre ale ascultătorilor. Cap. 28 = MG, vol. 31, col. 1417.

10. f. 37-38v. Cum că nu să cuvine să se facă întră adunarea cea călugărească însoțiri de doi sau de trei frați. Cap. 29 = MG, vol. 31, col. 1417-1420.

11. f. 39. Că nu să cuvine a căuta călugărul aleagere a înbrăcămintelor sau a încălțămintelor. Cap. 30 = MG, vol. 31, col. 1420.

12. f. 39-39v. Că să cuvine cel mai mare după măsura putearii trupului a hotări poruncile și pentru ceia ce ascund despre dînsul pre a sa puteare. Cap. 31 = MG, vol. 31, col. 1420-1421.

13. f. 39v-40. Că nu să cuvine a să scribi frații cînd cei mai neputincioși să învrednicesc crutării. Cap. 32 = MG, vol. 31, col. 1421.

14. f. 40-41v. Că nu să cuvine cei mari a da îndrăzneală celor ce să îndepărtează de la adunarea sa sau pre aceștea la împărțșirea vieții a-i priimi. Cap. 33 = MG, vol. 31, col. 1421-1424.

15. f. 41v-44v. Că nu să cuvine ca cel carele petreace întră împreună adunare deosebi vreun lucru din ceale materiale a avea. Cap. 34 = MG, vol. 31, col. 1424-1428.

II. f. 45-85. A prea cuviosului părintelui nostru *Ioan Scărariul*, Pentru fericita și pururea pomenita ascultare⁷. Cuvînt 4 = MG, vol. 88, col. 677-728.

f. 85v. Albă.

III. f. 86. A prea cuviosului părintelui nostru *Simeon Noul Bogoslov*, carele au fost igumen mănăstirii sfîntului Mamant.

1. f. 86-97. Pentru a vieții învățătură prea folositoare și prea cuviincioasă de mintuire... și învățătură prea folositoare la cei noi începători. Cuvînt 1 = Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Συμεῶν τοῦ Νέου Θεολόγου Τὰ εὐρισκόμενα διηρημένα εἰς δύο. μεταφρασθέντα εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον παρὰ Διονυσίου Ζαχωραίου, Veneția, 1790, I, p. 383-387.

2. f. 97-100. Iarăș a sfîntului *Simeon*, din cuvîntul al doilea.

Inc. Au nu de multe ori să întimplă a fi împreună doi frați, de un meșteșug săpători de piatră.

Sf. Și cu dinții scîrșnînd să va trimite în focul cel vecinic⁸.

3. f. 101. Din capetele sfîntului *Simeon Noului Bogoslov* pentru ascultare.

a. f. 101. [Cap] 5 = MG, vol. 120, col. 605.

b. f. 101. [Cap] 8 = MG, vol. 120, col. 608.

c. f. 101v-102. [Cap] 12 = MG, vol. 120, col. 608-609.

7. Textul cuvîntului sfîntului Ioan Scărariul, transmis de acest manuscris, spre deosebire de textul editat, e împărțit în 5 stări: starea întâia începe cu cuvintele: Εἶδον ἐγὼ παρὰ τοῖς ὁσίοις (f. 50v = MG, vol. 31, col. 685 A); starea a doua începe: Κέκτηται πάσα τάξις κτιστῶν (f. 60 = MG, vol. 31, col. 697 B); starea a treia începe: Ἐν τῇ εὐχῇ πολλάκις (f. 63v = MG, vol. 31, col. 701 B); starea a patra începe: Πρόσχεα σεαυτῇ τοῖς ἀδελφοῖς σου (f. 72v = MG, vol. 31, col. 712 D); starea a cincea începe: Ἀγωνισώμεθα θανάμει πάσῃ (f. 81 = MG, vol. 31, col. 724 B).

8. Fragmentul acesta din sfîntul Simeon Noul Teolog, pe care nu l-am putut găsi în ediția lui Dionisie Zagoreul, se află tipărit în: *Adunarea cuvîntelor celor pentru ascultare de la mulți sfinți și dumnezești părinți*, Mănăstirea Neamțu, 1817, p. 240-247.

- d. f. 102-103v. [Cap] 15-20 = MG, vol. 120, col. 609-612.
 e. f. 103v-108. [Cap] 29-46 = MG, vol. 120, col. 615-621.
 f. f. 108 [Cap] 53 = Cap. 55, MG, vol. 120, col. 628.
 g. f. 108v. [Cap] 54 = Cap. 56, MG, vol. 120, col. 628.
 h. f. 108v-109. [Cap] 63 = Cap. 65, MG, vol. 120, col. 637-640.
 i. f. 109. [Cap] 64 = Cap. 66, MG, vol. 120, col. 640.
 j. f. 109-109v. [Cap] 120 = MG, vol. 120, col. 668-669.
 k. f. 109v-110. [Cap] 124 = Cap. 127, MG, vol. 120, col. 672.
 l. f. 110. [Cap.] 125 = Cap. 128, MG, vol. 120, col. 672.
 m. f. 110. [Cap] 126 = Cap. 129, MG, vol. 120, col. 672.
 n. f. 110-110v. [Cap] 127 = Cap. 130, MG, vol. 120, col. 672-673.
 o. f. 110v-111. [Cap] 128 = Cap. 121, MG, vol. 120, col. 669.
 p. f. 111-111v. [Cap] 129 = Cap. 122, MG, vol. 120, col. 669.
 r. f. 111v-112. [Cap] 133 = Cap. 125, MG, vol. 120, col. 672.
 s. f. 112. [Cap.] 136 = Cap. 134, MG, vol. 120, col. 673.
 t. f. 112-112v. [Cap] 138 = Cap. 135, MG, vol. 120, col. 673.
 u. f. 112v. [Cap] 139 = Cap. 136, MG, vol. 120, col. 673.
 v. f. 112v-113. [Cap] 141 = Cap. 138, MG, vol. 120, col. 676.
 w. f. 113-113v. [Cap] 149 = Cap. 146, MG, vol. 120, col. 681.
 4. f. 114-121. A prea cuviosului părintelui nostru *Simeon Noul Bogoslov*, Pentru lepădarea și tăierea vocii; și cum iaste datoriu cineva a săvârși viața cea pustniciască; și cum că bun lucru și de folos iaste la aciasta a avea iscusit povățuitoriu, adecă părinte duhovnicesc spre a să învăța lucrarea cea cu nelesnire isprăvită a faptei bune adecă și a meșteșugului celui pustnicesc; și pentru credința cea cătră părinții cei duhovnicești; și pentru vederea luminii de la carea tot sufletul luminându-se sporește întru dragostea lui Dumnezeu. Cuvintul 23, din cartea a 2 = Τοῦ ὁσίου καὶ θεοφόρου πατρὸς ἡμῶν Συμεὼν τοῦ Νέου Θεολόγου Τὰ εὐρισκόμενα διηρημένα εἰς δύο.... μεταφρασθέντα εἰς τὴν κοινὴν διάλεκτον παρὰ . . . Διονυσίου/Λαγωραίου, Veneția, 1790, I, p. 388-391.

IV. f. 121. A sfîntului *Doroteiu*.

1. f. 121-125v. Din învățătura întia = MG, vol. 88, col. 1636-1640.
 2. f. 125v-126. Din a dooa învățatură a sfîntului = MG, vol. 88, col. 1640-1641.
 3. f. 126-132v. Din învățătura a patra = MG, vol. 88, col. 1664 D-1665 C; 1668 D-1676 A.
 4. f. 132v-139. Învățătura a cincea. Pentru că nu să cuvine să-și alcătuiască cineva înțeleagerea sa = MG, vol. 88, col. 1676-1685.
 5. f. 139-142. Din învățătura a noaoa = MG, vol. 88, col. 1717 A-1720 C.
 6. f. 142-143v. Din a unsprezecea învățatură = MG, vol. 88, col. 1740 B-1740 D.
 7. f. 143v-144. Din învățătura a șapteasprezece = MG, vol. 88, col. 1804 A-1804 B.
 8. f. 144-144v. Din învățătura a noaosprezece = MG, vol. 88, col. 1808 C-1809 A.

9. f. 144v-145v. Din învățătura a doaozecilea⁹ = MG, vol. 88, col. 1817 B-1820 A.

V. f. 145v. Din cartea prea cuviosului părintelui nostru *Teodor Studitul*.

1. f. 145v-146. Din învățătura a doaoa = Κατηχητικὸν τουτέστιν αἱ κατηχήσεις τοῦ ἁγίου Θεοδώρου Σιτοῦδιτου, μεταγλωττισθεῖσαι μὲν εἰς ἀπλὴν γράσιν ὑπὸ ἐναρέτων ἀνδρῶν,, Venetia, 1676, p. 7.

2. f. 146-147. Dintru a patra învățătură = *Op. cit.*, p. 13-14.

3. f. 147-148v. Din a opta învățătură = *Op. cit.*, p. 22-23.

4. f. 148v-149v. Dintru învățătura a doaosprezecea = *Op. cit.*, p. 30-31.

5. f. 149v-151v. Din învățătura a doaozeci și șaselea = *Op. cit.*, p. 59.

6. f. 151v-152v. Din învățătura a doaozeci și noaolea = *Op. cit.*, p. 65-66.

7. f. 152v-153. Din învățătura a treizeci și noaolea = *Op. cit.*, p. 88.

8. f. 153. Din învățătura a patruzeci și una = *Op. cit.*, p. 92.

9. f. 153v-157v. Învățătură cum că să cuvine noao a flămânzi și a însetoșa și toată altă strîmtoare a suferi pînă la moarte, precum ne-am făgăduit cînd ne-au călugărit pre noi = *Op. cit.*, p. 160-163.

VI. f. 157v-158v. Din cartea prea cuviosului părintelui nostru *Nicon de la Muntele Negru*. Din cuvîntul al doilea.

Inc. Însă pentru aciasta s-au tîns cuvîntul, căci cu fealiuri de patimi fiind noi turburați.

Sf. Carele să înțeleage rînduiala povățuitoriului adevă a înainte stățătoriului.

VII. f. 158v-161v. Din ceale pustnicești ale *marelui Vasilie*.

Inc. Și aiurea iarăși grăesc părinții că cel înțîiu zidit întru ceia ce au zis el cătră Dumnezeu că muiarea pre carea mi-ai dat mie.

Sf. Intru fiește carele loc al său cu iubire de osteneală ne vor lumina pre noi.

VIII. f. 161v-169v. A sfîntului *Isaac*.

Inc. Că nu numai, ci și altul din părinți, întărindu-ne pre noi zice că Hristos.

Sf. Deci pentru unele ca acestea marele Ioan Gură de Aur învață.

IX. f. 169v-173. Din cuvîntul al 46. Din *viața sfîntului Pahomie*.

Inc. Odinioară pre vreamea fericitului părintelui nostru Pahomie, fiind foamete.

Sf. Și toată lauda lucrurilor celor bune întru sineși arătîndu-o.

X. f. 173-190. Voroave de suflet folositoare a prea cuviosului părintelui nostru *Zosima*¹⁰.

9. In MG, textul acesta nu se află în «Învățătura XX», ci în «Întrebări și Răspunsuri», Întrebarea a șasea.

10. Pe foaia 175, o mîină posterioară, o mîină de femeie, a intervenit în textul «voroavelor de suflet folositoare» ale lui Zosima; a șters cu o linie 7 rînduri și a scris pe deasupra rîndurilor șterse un text francez, începutul celebrei opere a lui Fénelon:

Inc. Ne povestii noao ucenicul părintelui Zosima zicînd: Odinioară, zice, sezînd eu cu părintele meu¹¹ Zosima.

Sf. Ci numai își petreace anii și nimic unul ca acesta nu sporește¹².

XI. f. 190-190v. Din cartea prea cuviosului părintelui nostru *Efrem Siritianul*. Din cuvînlul al 14 pentru smerita înțelepciune.

Inc. Un frate oarecarele au zis: Că am cerut dela Domnul¹³ acest cuvînt al smeritei înțelepciuni.

Sf. Ci sîrguința noastră să fie pentru lucrul la care am eșit.

XII. f. 191-193. A prea cuviosului părintelui nostru *Varsanufie*.

Inc. Intrebare. Cum pociu înțelege de iaste slușa mea bine priimită lui Dumnezeu.

Sf. Și cu smerita înțelepciune să va îndrepta pre sineși¹⁴.

XIII. f. 193. Din cartea sfîntului *Grigorie Sinaitul*.

1. f. 193-193v. Cap. 106 = MG, vol. 150, col. 1276.

2. f. 193v-194. Cap. 120 = MG, vol. 150, col. 1284.

3. f. 194-195v. Cap. 121 = MG, vol. 150, col. 1284-1285.

XIV. f. 195v-197v. Din cartea prea cuviosului părintelui nostru *Teodor Edesul*, Pentru ascultare. Cap. 40-46 = Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν, Veneția, 1782, p. 270-271.

XV. f. 197v-198. A sfîntului *Diadoh*, Cap. 41 = Λόγος ἀσκητικὸς, διηρημένος εἰς ῥ' κεφάλαια πρακτικὰ γνῶσεως καὶ διακρίσεως πνευματικῆς, ἰν: Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπτικῶν, Veneția, 1782, p. 214¹⁵.

«Les aventures de Télémaque», un text cu totul străin vechiului text. Iată cele două texte. Înfi, textul lui Zosima, apoi textul francez:

«Precum și cel ce voiaște să să învețe la meșteșug și deaca de multe ori va răbda și nu să va lenevi atunce și Dumnezeu va căuta spre osteneala innaintei voștri lui și-i va da lui precum am zis, fără de silă pre toate a le face. Și aciasta iaste că adevă cînd va cădea să nu să împuțineze cu sușletul, ci iarăși să înceapă».

«Callypso ne pouvoit se conceler du departe d'Oulyse; dans sa douleur elle se trouvoit mal'heureuse d'être immortelle; sa grotte ne resonnoit plus de son chât; les Nymphes qui la servoit n'osoit lui parler; elle se promenoit souvent seule sur les gazons fleuris dont un printemmes bordoit son île; mais ses beaux lieux loin de moderer sa douleur ne jesoit que lui rappeler le triste souvenir d'Oulyse qu'elle il y avoit vu tant des fois aupres d'elle mais il étoit immobile sur la rivoage de la mer».

Ce rost a avut acest text, inserat așa fără rost într-o carte de pietate creștină, cu circulație numai în mînăstiri? Cu puțină imaginație, cred că-i putem găsi rostul și putem împlăti cu ajutorul textului francez un roman de dragoste dintre doi oameni de aleasă cultură de la începutul secolului XIX.

11. «mieu» adăugat de o mînă posterioară.

12. O parte din acest text, partea de la început (f. 173-188) este publicată în *Adunarea cuvintelor celor pentru ascultare de la mulți sfinți și dumnezești părinți*, Mî: năstirea Neamțu, 1817, p. 177-213.

13. «Domnul» scris pe margine de o mînă posterioară.

14. Nefiindu-mi accesibilă ediția lui Varsanufie, am dat începutul și sfîșitul textului.

15. O nouă ediție a acestei lucrări a dat: J. E. Weis-Lieberadort, Leipzig, 1912.

XVI. f. 198-203v. A prea cuviosului părintelui nostru *Casian Rim-leanul*, Din cuvintul pentru dreapta socoteală = *Φιλοκαλία τῶν ἱερῶν νηπι-κῶν*, Veneția, 1782, p. 83-87.

XVII. f. 203v-205. Din viața prea cuviosului *Eotimie* = MG, vol. 114, col. 632-633¹⁶.

XVIII. f. 205. A prea cuviosului *Maxim Mărturisitorului*. Din suta a patra.

1. f. 205. Cap. 38 = MG, vol. 90, col. 1056.

2. f. 205. Cap. 65 = MG, vol. 90, col. 1064.

XIX. f. 205v. Din cartea ce să numește *iconion* sau închipuire a evan-gheliceștii vieții... ceii de obște de la sfinți părinți în scurt adunată dintru o carte pecetluită în Vilna în anul 1618.

1. f. 205v. Intrare în cea de obște și evangheliciască viață.

Inc. Aicea scopiții cei păzitori de curăția fecioriei.

Sf. Să-și tămăduiască boala păcatului.

2. f. 206. Cu cea desăvîrșită sărăcie și cu golirea vieții.

Inc. Intru aciașta viață de obște împlinesc pre cea apostoliciască viața.

Sf. Adecă sărăciia, curăția și rugăciunea.

3. f. 206-208v. Pentru cea de obște viață și pentru slava ei.

Inc. Intrebare. Pentru ce cu chip rătund viața de obște s-au scris.

Sf. În zioa judecății înaintea Domnului Dumnezeu să vor afla.

XX. f. 208v. Din cartea celui dintru sfinți părintelui nostru *Calist patriarhul Țarigradului*.

1. f. 208v-212. Cap. 14. Că să cuvine cel ce fără de greșală voiaște a călători drumul cel după Domnul al liniștii, mai întâi de toate să aleagă împreună cu lepădarea cea de tot cuprinzătoare și supunere desă-vîrșit = MG, vol. 147, col. 649-653.

2. f. 212-220. Care sînt seamnele supunerii ceii adevărate pre carele-țiindu-le cel întru adevăr ascultătoriu ar fi fost fără de greșală supu-indu-să. Cap. 15 = MG, vol. 147, col. 653-664.

XXI. f. 220. A prea cuviosului *Nichita Stilat*.

1. f. 220-221v. Din întia sută. Cap. 72-73 = MG, vol. 120, col. 884-885.

2. f. 221v-223. Cap. 75-77 = MG, vol. 120, col. 885-888.

3. f. 223-223v. Dintru a doao sută. Cap. 53 = MG, vol. 120, col. 925.

4. f. 223v. Cap. 54¹⁷ = MG, vol. 120, col. 925.

XXII. f. 224-243v. [*Paisie Starețul*], Titulușul cărții aceștia au fost într-acest fealiu. Următorului de faptele lui Avraam și lucrătorului celui osîrdnic al poruncilor lui Dumnezeu, prea scumpului meu priaten, pă-rintelui chir Dimitrie preotului, scrisă în anul 1766 = *Adunare a cuvin-*

16. Manuscritul ne dă o variantă mai dezvoltată decît MG.

17. În ms : 74.

telor celor pentru ascultare de la mulți sfinți și dumnezești părinți, Mă-năstirea Neamtu, 1817, p. 296a-334.

XXIII. f. 243v. Din cartea sfintului Nil Sinaitul. Din cuvîntul cel pustnicesc.

1. f. 243v-246. Cap. 41-44 = MG, vol. 79, col. 769-773.

f. 246-246v. Insemnare.

XXIV. f. 247. Credința și obiceiurile ovreilor.

1. f. 247-249. Cap. 1. Cuvînt înaintea trebuincios pentru ca să înțe-leagă neștine acealea ce să cuprind într-această carte.

2. f. 249-253v. Pentru nașterea ovreilor. Cap. 2.

3. f. 253v-266. Cap. 3. Pentru obrezaniia ovreilor.

4. f. 266-268. Capul al 4. Pentru răscumpărarea celor întîiu născuți.

5. f. 268v-270v. Cap. al 5. Pentru creșterea și învățătura, adecă a cărții copiilor ovreești.

6. f. 271-279. Cap. al 6. Pentru talmut al ovreilor.

7. f. 279-281. Cap. al 7. Pentru zidirea a tot și pentru socoteaola ra-vinilor la aciasta.

8. f. 281-284v. Cap. al 8. Pentru sinagogă și pentru casele de rugă-alocurea și pentru casele ovreilor.

9. f. 284v-286v. Cap. al 9. Pentru preoții și leviții ovreilor.

10. f. 286v-295v. Cap. al 10. Pentru înbrăcămîntea ovreilor, atît a celor ce poartă în casă, cit și acelora ce poartă în sinagoga.

11. f. 295v-298v. Cap. al 11. Pentru rugăciunile ovreilor și pentru gătirea mai nainte ce fac mai nainte până a nu înceape rugile.

12. f. 298v-301. Cap. al 12. Pentru neguțătoriile și meșteșugu-rile lor¹⁸.

f. 301v. Insemnări posterioare fără de valoare.

Insemnări de la prima mină:

f. 246-246v. *Sfîrșit și lui Dumnezeu laudă Celui ce pururea să pro-slăvească într-o sfinții Săi și mi-au ajutat după început de am și sfîrșit. Bine iaste cuvîntat Căla ce deschide ușa îndurărilor și a darurilor ne-amului creștinesc. Bine iaste cuvîntat Domnul nostru Iisus Hristos, Căla ce au dat pre Maica Sa folositoare neamului creștinesc. Bine iaste cu-vîntat Mîngîitorul Duhul Sfînt, Căla ce luminează pre tot omul ce vine în lume. Amin. 1792, Deche[morie] 18.*

Insemnări posterioare:

f. 1, pe marginea de jos a foii: *De obște a sf[întei] Min[ăstiri] Că[]d[]ărușani.*

18. Lipsindu-mi materialul documentar pentru identificarea acestei lucrări, dau începutul primului capitol și sfîrșitul ultimului capitol:

Inc. Pentru ca să înțeleagă cineva aceia ce voiu să spuie în cuprinderea scrisorii mele, aceștia.

Sf. Precum învăță Maimonid fără de leage și cu greșală.

53

P A T E R I C

Sec. XIX (1819); hirtie; 117 foi; 23×17; scris cursiv; întreg manuscrisul scris cu cerneală neagră; 23 rînduri pe pagină; un singur condei, al lui Gherasim episcopul Buzăului (1819-1824); corecturi de la prima mînă; legătură veche în piele, cu păftăluțe. A aparținut Minăstirii Căldărușani. Nummere vechi de bibliotecă: în Biblioteca Internatului Teologic a avut numărul 2303.

f. 1-1v. Albă.

1. f. 2. *Capete din Pateric*, adică din graiurile prea cuvioșilor părinți, cuvinte spre îndreptarea vieții celui ce voește a să mîntui, pline de folosul sufleteș.

1. f. 2-10. Cap. 1.

Inc. Prea cuviosul părintele nostru Antonie cel Mare, la începutul pustniceții vieții sale.

Sf. Fac pre om desăvîrșit și fără de păcate.

2. f. 10-14v. Cap al doilea. Pentru fără de grija și liniștea cu tăcerea.

Inc. Zis-a avva Antonie, precum peștele zăbovind-u-să la uscat moare.

Sf. Gata e inima mea. Că Tîe să cuvine slava în veci.

3. f. 14v-24. Cap. 3. Pentru umilință.

Inc. Spunea părinții pentru avva Arsenie că în toate zilele vieții sale.

Sf. Ci după mare mila sa, să ne învrednicească și pre noi a le cîștiga, întru Hristos... Amin.

4. f. 24-25v. Cap al 4. Pentru grija și umilința.

Inc. Zis-au avva Evagrie: Amar sufletului carele păcătuște.

Sf. Ci încă și cu cununa mucenicească te va încununa.

5. f. 25v-28. Cap. al 5. Pentru smerenie și plîngere.

Inc. Zis-au un bătrîn: De-ți va trimite ție Dumnezeu lacrimi.

Sf. Mult o vom cerca și o vom dori și nu o vom găsi.

6. f. 28-35. Cap. 6. Pentru postul și înfrînarea nu numai de bucate, ci și de alte patimi vătămătoare de suflet.

Inc. Spunea părinții pentru avva Agaton că au ținut o pîlătră în gura lui.

Sf. Iar inima lui pururea plînge, că iaste rănită fără de vindecare.

7. f. 35-45. Cap. al 7. Pentru feliuri de patimi și războaie ale curviei, ce să ridică asupra robilor lui Dumnezeu.

Inc. Zis-au avva Nil: Măcar de și cu Dumnezeu ți s-ar părea a fi.

Sf. Iar el eșind au mers cu pace la chilii sa.

8. f. 45-60v. Cap. al 8. Pentru multe feliuri de năluciri și de înșălăciuni dievolești cu care amăgește și înșală vrăjmașul pre mulți, vrînd ca să-i depărteze de Dumnezeu și să le fie în zadar truda și osteneala lor, precum pre mulți din părinții și sihastrii cei mari i-au amăgit și i-au înșălat, carii nu s-au păzit pre sine bine.

Inc. Zis-au avva Casian Rîmleanul: Aduceți-vă aminte, fraților toți.

Sf. Pentru răutățile mele cele fără de număr a pătimi.

9. f. 60v-65. Cap. al 9. Pentru gindurile cele de hulă, care vin în inima omului...

Inc. Intrebare. Oare de unde se întâmplă de vin și intră în inima omului.
Sf. De spurcatele și dievolesile gânduri.

10. f. 65v-71. Cap. al 10. Pentru patimile care scriu sfinții părinți că nu poate călugărul cu dinsele să se mîntuiască, nici primește Dumnezeu rugăciunile lui.

Inc. Patru lucruri sînt care opresc și nu lasă.
Inc. Și mila lui Dumnezeu în munci vom merge.

11. f. 71-77. Cap. al 11. Graiuri și cuvinte de învățătură ale prea cuvioșilor și purtătorilor de Dumnezeu părinți pentru smerenie.

Inc. Zis au prea cuviosul părintele nostru Antonie: Eu, fiilor, am văzut toate mreжіle.
Sf. Și ne va feri pre noi de toate lațurile vrăjmașului... Amin.

12. f. 77-80. Cap. al 12. Pentru răbdarea scîrbelor.

Inc. Zis au un părinte oarecarele: Stejariul de nu va fi clătît.
Sf. Nimica acelea nu pot folosi.

13. f. 80-83. Cap. al 13. Pentru dragostea frățească și iubirea unul pre altul.

Inc. Zis-au Domnul: Iată poruncă noao dau voao.
Sf. Și opriță rugăciunea ta cînd o trimiț[i] către Dumnezeu.

14. f. 83-87v. Pentru că nu să cade a-ș[i] arăta neștine viața sa și faptele sale cele bune înaintea oamenilor, pentru lauda și fericirea de la oameni, ci să le ascunză și să le tănuiască cît va putea.

Inc. Zis au un stareț oarecarele: Cea ce-ș[i] descopere și-ș[i] arată faptele sale cele bune.
Sf. Și-ș[i] ascundea lucrurile sale cele bune despre slava oamenilor.

15. f. 87v-89v. Pentru prea dulce mîngîierea lui Hristos.

Inc. Zis-au Domnul: Nimenea nu va putea sluji la doi domni.
Sf. Cu toate deșărtăciunile și grijile ei.

16. f. 89v-90. Doasprezece porunci ce s-au dat călugărului să le păzească.

Inc. Intîiu, nu avea prieteșug cu muere.
Sf. Păzindu-le te vei mîntui întru Domnul.

17. f. 90v-93. Pentru pravila călugărului cum iaste datoriu să și-o păzească.

Inc. Un frate au întreat pre un bătrîn oarecarele zicînd: Rogu-te, părinte, spune-mi mie cum mi să cade să țin și să-mi citească pravila.
Sf. Va fi nepomenitoriu de rău¹⁹.

18. f. 93-97. Pentru zadarnica deșărtăciunea și nepriceperea a celor ce doresc și să silească să fie mai mari preste alți frați.

Inc. Zis-au Domnul celor doi ucenici ai săi, fiilor lui Zevedeu.
Sf. Și cu neputare de grijă de mîntuirea supușilor tăi.

19. În această «Pravilă» este cuprinsă și «Pravila care o au dat sîntul inger mare alui Pahomie».

II. f. 97-104v. *Viața sfântului Filimon pusnicul.*

Inc. Spuseră de părintele Filimon sihastru că lăcuia într-o oare carea peșteră.

Sf. Să ne despartă pre noi de la Dumnezeu, Carele iaste binecuvîntat în veci.

III. f. 104v-107. A celui într-o sfinți părinelui nostru *Vasilie celui Mare*, Cuvînt pentru pusnicie.

Inc. Să cade călugărului mai nainte de toate neagoniselnică viață a avea.

Sf. Și cu mărturisitorii și cu toți[i] cei ce din veac bine au plăcut lui Dumnezeu.

IV. f. 107-108v. A prea cuviosului părintelui nostru *Isaac Siriiarul*, Cuvînt 80, carele cuprinde de zi aducere aminte, prea trebuincios și folositoriu celuiia ce șade în chiliia sa și singur de sineș, voește a lua aminte Τοῦ ὁσίου πατρὸς ἡμῶν Ἰσαὰκ ἐπισκόπου Νινευὶ τοῦ Σόρου Τὰ εὐρεθέντα ἀσκητικὰ ἀξιώσει μὲν τοῦ μακαριωτάτου πατριάρχου τῆς ἀγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ Κόριου Κόριου Ἐφραῖμ, ἐπιμελεῖα δὲ Νικηφόρου ἱερομονάχου τοῦ Θεοτόκου, Leipzig, 1770, p. 449-451.

V. f. 108v-116. A sfântului *Anastasia Sinaitul*, Pentru semnele și facerile de minuni și prorociile ce s'au întîmplează de să face deeretici și nevrednici...²⁰ = MG, vol. 89, col. 517-525.

VI. f. 116-117. Alte puține cuvinte folositoare de suflet.

Inc. Să adoarmă cu tine în toate seriile pomenirea focului de veci.

Sf. Și cu aciasta îți vei birui firea ta și o vei înfrîna.

f. 117. Sfîrșit și lui Dumnezeu laudă.

f. 117v. Însemnări fără valoare.

Însemnări de la prima mînă :

Pe foaia albă a tartașului din spate : *Aciastă carte ce să cheamă Pa-teric iaste a smerenii mele, care mai jos mă voiu iscăli și o am scris în Mînăstirea Sînaia din sud Prahova, la leat 1819, iunie în opt, iar acum la leat 1820, febr[u]arie în șapte o am dat de au legat-o. Pentru pomenirea mea aciasta scriu. † Gherasim episcopul Buzăului.*

Însemnări posterioare :

f. 2, pe marginea de jos a foi : *De opște a s[finței] mon[astiri] Căld[ărușani].*

54

Crinii Țarinii

Sec. XIX și XVIII²¹ ; hîrtie ; 187 foi+2 foi hîrtie de Vorsatz ; par a lipsi foi între foile 20 și 21 ; 20×15 ; scris cursiv cu cerneală neagră ; colontitlurile (colontitluri numai pe f. 1-20), titlurile și inițialele cu cerneală roșie ; un frontispiciu în peniță cu cerneală neagră și roșie (f. 1) ; flori finale din peniță cu cerneală neagră (f. 32, 101v, 187v) sau cu cerneală roșie (f. 79) ; 18-20 rînduri pe pagină ; două condeie ; corecturi de la prima mînă ; legătură veche în piele. Provenit de la Mînăstirea Căldărușani. Numere vechi de bibliotecă : în Biblioteca Internatului Teologic a avut numărul 2352.

20. Textul manuscrisului prezintă deosebiri mari față de ediția din M.G.

21. Foile 1-20 scrise în sec. XIX ; foile 21-187 în sec. XVIII.

I. f. 1. Carte ce să chiamă *Crinii Tarinii* sau flori prea frumoase care s-au adunat din dumnezeiasca Scriptură pentru mîntuirea sufletească și s-au așezat prin osteneala oareșcăruia bărbat binecredincios.

1. f. 1-3v. Cuvînt înnainte = Ioan Bianu și R. Caracas, *Catalogul manuscriptelor rominești*, Tomul II, București, 1913, p. 300-301.

2. f. 3v-4. Rugăciune.

Inc. Doamne Iisuse Hristos, Fiul lui Dumnezeu celui adevărat, Tu Cel ce Te-ai pogorît din ceriu pre pămînt.

Sf. Pre mine nevreadnicul robul Tău, carele strig cătră Tine... Amin.

3. f. 4v-5v. Mulțămeste Domnului că pentru puținică osteneală și nevointă au gătit viață vecinică și pentru aciașta cu dragoste și cu lacrimi, zi cătră Domnul.

Inc. Mulțămescu-Ți, Doamne Dumnezeul meu, dătătoriuile de bine, cel prea îndurat.

Sf. Și prea înțelepciunii iubitoriule de oameni, Doamne, ...Amin.

4. f. 5v-32. Pentru răbdarea și pati[m]ile lui Hristos și ale altor sfinți părinți, cum au petrecut pre calea cea strîmtă și cu scirbe la împărăția ceriului; și pentru sfînta pocăință. Partea cea dintîiu...

Inc. Nu îndelungi, suflete al meu iubite, sfînta pocăință și zdrobirea inimii.

Sf. Acela să va mîntui întru Hristos Iisus, Domnul nostru... Amin.

5. f. 32-79. Aducere aminte pre scurt pentru viețile sfinților părinți; și pentru osteneale[le] lor și patimile marilor mucenici; și pentru răbdarea fericitilor părinți... Partea a 2.

Inc. Adu-ți aminte, suflete al meu, de viața și de nevointele sfinților părinți.

Sf. Până voui afla locul Domnului, lăcașul Dumnezeului lui Iacov.

II. f. 79v. Pentru poruncile lui Dumnezeu și pentru faptele ceale bune ale sfinților cu care poate creștinul cel bine credincios a birui patimile ceale sufletești și trupești...

1. f. 79v-81. Biruință asupra trîndăvirii minții și lenevirii și slăbirii. Cap. 1.

Inc. Cînd să va întimpla noaă aceastea atunceea pune în mintea ta aducerea aminte de moarte.

Sf. Și va învîia sufletul tău ca din morți cu darul lui Hristos.

2. f. 81-88v. Punere întreit alcătuită. Pentru că umilința tae toată înălțarea și trufia omenească și prefăce sufletul întru izvor de lacrimi. Cap. 2.

Inc. Dar de te înveți adevărate ori pentru aceastea.

Sf. În zioa cea de apoi ne va dărui viața cea fără de moarte și împărăția cea fără de sfîrșit în veaci, Amin.

3. f. 88v-89v. Întrebăciune pentru darul lui Dumnezeu. Cap. 3.

Inc. Pe ce va cunoaște cineva de au ajuns la săvîrșire.

Sf. Acesta cu adevărat iaste sînt și fără patimă.

4. f. 89v-91v. Pentru simțirile ceale sufletești și trupești și pentru faptele ceale bune și care faptă bună din care să naște? Cap. 4.

Inc. Dintru început au fost iubirea de oameni a lui Dumnezeu cea nespusă.
Sf. Aceastea toate să și le aducă aminte, adecă să să îndeletniciasă întru
 aceastea.

5. f. 91v. Pentru ceale mai mari și cap faptelor celor bune; de va
 săvârși cineva aceste fapte bune și cealelalte toate să să supue. Care
 sînt aceastea. Pentru credință. Cap. 5.

Inc. Cea mai dintîiu iaste credința.

Sf. Sau să înpuținează sau crește credința noastră.

6. f. 91v-92. Pentru dragoste. Cap. 6.

Inc. Cea de a dooa iaste dragostea cea nefățarnică cătră Dumnezeu.

Sf. Și unde iaste dragostea, acolo iaste Dumnezeu.

7. f. 92-96. Pentru post. Cap. 7.

Inc. Cea de a triia iaste postul, postul zic acesta a mînca odată în zi.

Sf. Omoară păcatul carele zace întru adîncul inimii.

8. f. 96-97. Pentru înfrînare. Cap. 8.

Inc. Cea de a patra iaste înfrînarea, carea este dinpreună maică.

Sf. Să va lipsi de toate bunătățile și va fi de batjocură tuturor.

9. f. 97-98. Pentru privighiere. Cap. 9.

Inc. Cea de a cincea iaste privighiirea cea cu socotire întru măsură.

Sf. Că priveghierea cea cu măsură veselește inima.

10. f. 98-98v. Pentru rugăciune. Cap. 10.

Inc. Cea de a șase iaste rugăciunea lui Iisus.

Sf. Ca o lepădătură și cenușă.

11. f. 98v-99. Pentru smerenie și pentru smerita înțelepciune. Cap. 11.

Inc. Cea de a șaptea iaste smereniia și smerita înțelepciune.

Sf. Viața cea duhovniciasă și o păzește de cădere.

12. f. 99-100. Pentru linește și pentru tăcere. Cap. 12.

Inc. Cea de a opta iaste lineștia carea iaste osebită.

Sf. Bărbatul înțelept linește poartă.

13. f. 100-100v. Pentru neagonisire. Cap. 13.

Inc. Cea de a noa iaste neagonisirea lucrurilor.

Sf. Aceastea îl fac pre cel om ca o fiară cumplită.

14. f. 100v-101v. Pentru socotire. Cap. 14.

Inc. Cea de a zăcea iaste socotirea cea cu bună înțelegere.

Sf. A săvârși voia lui și sfintele porunci și faptele ceale bune, căruia...
 Amin.

15. f. 101v-105v. Pentru patimi și pentru răutățile ceale cumplite și
 care din care să naște. Cap. 15.

Inc. Mai nainte de tot păcatul slobod dracii.

Sf. Să ne izbăvească pre noi de toate asuprealele și patimile... Amin.

16. f. 105v-106. Pentru patimile ceale trupești din ce să fac și cu
 ce să le biruim pre iale. Cap. 16.

Inc. Pofta cea trupească să face omului.

Sf. Și slăbiria degrab va afla încetarea patimilor.

17. f. 106-107. Pentru că să cade în toată vremea a petrece cu luare aminte. Cap. 17.

Inc. În toate sările ni să cade a ne cerca pre noi.

Sf. Ci dinpreună să bolnăvește și sufletul și trupul.

18. f. 107-109. Spunere pre scurt pentru toate patimile, pentru ceale sufletești și pentru ceale trupești. Cap. 18.

Inc. Mai întâiu să cade a curăți casa cea înpăratească.

Sf. Și vor slăbi toate armele și meștersugurile lui.

19. f. 109-110. Intrebare : Ce iaste nepătimirea ? Răspuns. Cap. 19.

Inc. Nepătimirea iaste nu numai a fi afară de lucrarea patimilor.

Sf. Și petrece fără osteneală întru toate.

20. f. 110-113. Pentru curăția inimii și a minții și a sufletului. Cap. 20.

Inc. Întru viața cea cu multe osteneale și cu blindeața sa.

Sf. Iară fără de aciasta vei sămîna începutul în mare și îți vei înneca.

21. f. 113-114. Pentru înnegurirea minții adecă întunecarea minții. Cap. 21.

Inc. Intunecarea minții să face din patimi.

Sf. Și uită ce face și doarme mult.

22. f. 114-118. Pentru trezvirea minții, adecă pentru luminaria minții. Cap. 22.

Inc. Trezvirea minții adecă luminaria priceperii.

Sf. Sufletului celui cu întreagă înțălepciune.

23. f. 118v-121v. Pentru a nu ne griji de nimică nici odată. Cap. 23.

Inc. Tot fealiul de asupra și de năcaz.

Sf. Și întru toate a păzi ce iaste poruncită. Amin.

24. f. 121v-122. Intrebăciune : Pentru neîncetata rugăciune. Cap. 24.

Inc. Ce să cade a face ca să să îndeletniciască neîncetat totdeauna.

Sf. Va descoperi prin Sfîntul Duh ceale de sus și ceale de jos. Amin.

25. f. 122-122v. Rugăciunea începătoare de viață Troiță.

Inc. Părinte prea bunule și Fiule prea sfinte.

Sf. Mintuește-mă pre mine păcătosul.

26. f. 122v-126. Legătura tuturor faptelor celor bune sînt aceste patru fapte bune. Cap. 26.

Inc. Temelia tuturor bunătăților iaste a șădea în chiliia sa.

Sf. Liniștia pustiei și tolosul sihăstriei.

27. f. 126-133v. Pentru cum să cade a ne griji pentru trebuințele ceale trebuincioase și a nu ne lăsa spre ceale de prisosit, ci a ne ruga către Dumnezeu neîncetat. Cap. 27.

Inc. Caută și te la aminte pre tine.

Sf. Ci în minte să cuprînde Dumnezeu și în tot locul stăpîniri lui.

28. f. 133v-134v. Intrebăciune. Cuvînt 27.

Inc. De unde să păzăște trezvirea minții ?

Sf. Să naște golirea adecă dezbrăcarea de faptele ceale bune.

29. f. 135-142. Pentru somn. Cum să cade a să lupta cu dînsul cel ce va vrea să să nevoiască bine pentru Dumnezeu întru viața cea singuratecă. Cap. 28.

Inc. La pustietate, la viața cea singuratică.

Sf. Trebuiește a ne înbărbăta și ne va întări Domnul Dumnezeu... Amin.

30. f. 142-145. Pentru că să cade a ne ruga cu mare păzire întru psalmi și întru rugăciune. Cap. 29.

Inc. Omule, lucrează și păzește adecă roagă-te cu luare aminte.

Sf. Cu atîta mai mult și Dumnezeu ne ajută noă.

31. f. 145-146. Pentru întunericeimea²² și turburarea cea drăciască. Cap. 30.

Inc. În vremea întunericii și turburării minții, cînd să face vremea.

Sf. De vreme ce văd arma aceea că sfarmă putearea lor și să tem și să cutremură... Amin.

32. f. 146-152. Pentru că să cade a răbda ceale ce ne vor veni asupra și toate necazurile și ocările pentru Dumnezeu. Cap. 31.

Inc. Păzește dar cu dinadinsul și te ia aminte, suflete al meu.

33. f. 152-156. Pentru că să cade a răbda scîrbele. Cap. 32.

Inc. Celuia ce va vrea să să mintuiască nu să cade a să teame.

Sf. Iară pre noi păzește-ne, Dumnezeule, de patimi.

34. f. 156-165. Pentru multe fealiuri de războ[ai]e ale vrăjmașilor, a căroră iaste a tăia (adecă a nu primi nici de cum) începutul bintuelii gîndului și a toată pofta. Cap. 33.

Inc. Ia-te aminte pre tine cu înțelegere și cu dinadinsul.

Sf. Meșterșugurile vrăjmașilor și de faptele ceale cu patimă... Amin.

35. f. 165-170v. Pentru scîrbele ceale de multe fealiuri și pentru greutățile drăcești. Cap. 34.

Inc. Nu să cade călugărului mai înaintea de cercarea.

Sf. Și să ne întăriască de cătră toate scîrbele ceale de la draci... Amin.

36. f. 170v-172v. Pentru înspăimîntare adecă înfricoșare. Cap. 35.

Inc. De te va înfricoșa cineva nu te înspăimînta.

Sf. Dar frica lui Dumnezeu izgonește frica drăciască.

37. f. 172v. Spunere ce iaste înfricoșată dracilor. Cap. 36.

Inc. Să tem dracii foarte de șase fapte bune.

Sf. Nu iaste armă mai înfricoșată asupra dracilor.

38. f. 173-176v. Cuvinte alesă pre scurt pentru lucrurile ceale mai de trebuință și pentru înțelegerea răbdării părinților. Cap. 37.

Inc. Cînd va veni asupra ta năpaste de la ispitirea lui Dumnezeu.

Sf. Că nu iasă afară prin buză ceaia ce nu are inima.

39. f. 176v-178. Intrebăciune (ce iaste călugărul) și răspuns. Cap. 38.

Inc. Călugărul este împlinitoriu poruncilor lui Hristos.

Sf. Deslipindu-să de tine să face vrăjmaș.

22. Pe margine, corectat: *Intunecarea*.

40. f. 178-184²³. Pentru că iaste de folos a fugi... Cap. 39.

Inc. Mai bine iaste.

Sf. Toate patimile sînt cu zăbavă.

41. f. 184-185v. Intrebare. Ce iaste îndreptarea cea de la Dumnezeu...
Cap. 40.

Inc. Pe ce va înțelege cineva bunăvoința lui Dumnezeu.

Sf. Iară cu lucrul cearcă credința cea adevărată... Amin.

42. f. 185v-186. Pentru credința cea neîndoită. Cap. 41.

Inc. Cel ce crede neîndoit nu-ș[i] alege lui cu ce feliu de moarte să să săvîrșască.

Sf. Sufletele noastre și cel ce va răbda până în sfîrșit acela să va mîntui.

43. f. 186-187. Sfățuire.

Inc. Rogu-vă pre voi și vă sfătuesc, iubiții miei părinți.

Sf. Și vei fi neam al Evangheliei și fiu al învierii și moștenitoriu vieții întru Hristos... Amin.

f. 187. Sfîrșit și lui Dumnezeu laudă.

f. 187v. Albă.

Insemnări posterioare :

f. 1, pe marginea de jos a foii : *De opște a s[[fintei] M[ănăstiri]
C[ăldărușani].*

Pr. D. FECIORU

²³. Din neatenția copistului au rămas albe foile 179v și 180. Textul continuă normal.

NOTE BIBLIOGRAFICE

Friedrich Wilhelm Eltester, *Eikon im Neuen Testament*. (Beihette zur «Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft», 23). Berlin, Töpelmann, 1958, in 40, XVI+166 pp.

Capitolele mari ale acestei lucrări sînt: o cercetare filologică detaliată asupra etimologiei, atestării și folosirii cuvîntului *eikon* în greaca clasică și elenistică, în iudaismul elenistic și în Noul Testament; semnificația cosmologică și antropologică a *eikon*-ului în afara Noului Testament. Autorul definește noțiunea de chip, mai înții la Platon, Filon, Plutarh, Numenius de Apamea, în scrierile ermetice și la Plotin pentru a trata pe baza acestor date, conținutul *eikon*-ului din punct de vedere formal (Τέχνη εἰκόν, φύσις εἰκόν, *eikoni*, = chipuri inteligibile etc) și material; omul ca chip (εἰκόν) direct și indirect al lui Dumnezeu.

Ultimul capitol îl formează concluziile autorului referitoare la conținutul hristologic și antropologic al noțiunii de chip — εἰκόν — în Noul Testament: Hristos și omul ca εἰκόν al lui Dumnezeu, omul ca εἰκόν al lui Hristos.

Lucrarea prezintă interes pentru teologia chipului lui Dumnezeu în om (în «Irénikon», 1961, nr. 1, p. 108). (D. R.).

Johannes Quastasen, *Initiation aux Pères de l'Eglise*. Traduction de l'anglais, par I. Laporte, tome II, Paris, «Edition du Cerf», 1957. In 80, 548 pp.

Lucrarea aceasta este un instrument de muncă de mare însemnătate. Tomul II, care a apărut curînd după tomul I — abia un an și jumătate —, confirmă această impresie. Aci se poate găsi fără nici o greutate bibliografia oricărei chestiuni importante, relativ la Patristică, ceea ce este extrem de prețios.

Mai mult, analizele teologiei Părinților și citațiile din operele lor permit o apreciere rapidă asupra rolului lor în istoria gîndirii creștine.

Tomul II trece în revistă autori creștini din secolul III, clasîndu-i geograficește: alexandrinii, scriitorii din Asia Mică, din Siria și din Palestina; romanii, africanii și alți scriitori din Occident. Titlul englez de *Patrology* este mai potrivit decît cel francez de *Initiation*, căci nu este vorba de o inițiere, ci mai degrabă de un «aide-mémoire», de un repertoriu bibliografic. Opera este de un folos real și trebuie să urăm ca tomul al III-lea să apară cît mai repede posibil. (Cf. Benoit, în «Revue d'histoire et de philosophie», 1960, nr. 4).

Corpus christianorum. Series Latina XCIV. Anici Manlii Severini Boethii Philosophiae Consolatio edidit Ludovicus Bieler Turhont, Brepols, 1957. In 80, 124 pp.

Corpus Christianorum vizează să ia locul *Patrologiei* lui Migne, învechită și depășită. Inceput în 1953, publicarea sa urmează regulat. «*De Consolatione philosophiae*»,

de Boethius, se adaugă la lista lucrărilor apărute. Filozoful creștin descrie cu multă artă mîngîierea pe care o aduce filozofia, acelaia care este în nenorocire.

Această scriere a cunoscut, în epoca evului mediu, o răspîndire extraordinară și a fost de nenumărate ori recopiată.

Aceasta îngreuiază lucrul acelaia care voiește a edita *Consolatio*, căci este nevoit să colaționeze numeroase manuscrise. L. Bieler, căruia i se datorește textul din *Corpus Christianorum*, a utilizat edițiile recente, în special acelea de Peiper, de Weinberger și de Buchner. Mai mult, fără a pretinde că a făcut o lucrare exclusivă, el a colaționat un anumit număr de codice, pînă acum neglijate, sau studiate numai în parte. În prefață ni se dau cîteva indicații asupra vieții și operelor lui Boetius și asupra principiilor de care s-a condus editorul.

O bibliografie aleasă și indicele anexe permit ca lucrarea să fie citită cu ușurință. (Cf. Benoit, în «Revue d'histoire et de philosophie religieuses», 1960, nr. 4). (T. G. B.).

Origène, *Esprit et Feu*. Textes choisis et présentés par Urs von Balthasar. Traduction français par les Dominicaines d'Unterlinden. «Les Editions du Cerf», tome I, *L'âme*, Paris, 1959, 168 pp.; tome II, *Le Christ, Parole de Dieu*, 1960, 260 pp.

Ediția germană (*Geist und Feuer*) apărută la Otto Müller Verlag, Salzburg, este într-un singur volum, în patru părți: Sufletul, Cuvîntul, Duhul, Dumnezeu. În traducere franceză a fost orînduit pentru patru volume mai mici. Au apărut pînă acum primele 2 volume: tomul I cuprinde o lungă introducere, de Urs von Balthasar, și prima serie de texte consacrate sufletului în relațiile sale cu Dumnezeu; cel de al doilea tom prezintă un buchet din cele mai frumoase texte ale lui Origen asupra Logosului etern, al Tatălui, care se manifestă în lumea creată, în Scriptură, în umanitatea lui Hristos și în Biserică. («Orientalia Christiana Periodica», Roma, 1961, nr. 1).

André Benoit, *Saint Irénée*. Introduction à l'étude de sa théologie, Paris, 1960, 25×16, IV+275 pp. (Coll. «Etudes d'histoire et de philosophie religieuses»).

Așa cum arată și titlul, avem de a face mai mult cu o prefață la o lucrare mai întinsă asupra gîndirii episcopului de Lyon (atunci Lugdunum). Autorul precizează «contextul istoric» și «contextul personal» al Sfîntului Irineu, arătînd dificultățile cercetării, datorite lipsei de informații.

Analiza principalelor sale opere (*Adversus Haereses* și *Demonstrarea prediciei apostolice*) ne permite, spune autorul cărții, să ne fixăm metoda de gîndire și de luptă a Sfîntului Irineu împotriva gnozei, precum și temele fundamentale abordate de el, în special aceea a unității: unitatea lui Dumnezeu, unitatea lui Hristos, unitatea iconomiei universale a lui Dumnezeu. Sfîntul Irineu dorește să expună credința Bisericii, fără a căuta să facă operă personală, dînd totuși dovadă de originalitate în metoda sa (vezi «Bulletin critique du livre français», Paris, 1960, nr. 182). (D. R.).

Maria Elisabeta Colonna, *Enea din Gaza*: Teofrasto a cura di... Napoli, «Salvatore Iodice editore», 1958, in 8°, XLII+161 pp.

Se cunosc puține date despre Enea din Gaza, filozof creștin și apologet trăitor în a doua jumătate a secolului V. Aceste date se găsesc în înseși scrierile sale, și acea-

lea puține la număr: câteva scrisori și o apologie adresată filozofilor păgini, în care se tratează despre nemurirea sufletului, originea omului și Providența divină.

Această apologie, redactată sub formă de dialog și intitulată *Teofrast*, după numele unuia dintre interlocutori, a circulat multă vreme în numeroase manuscrise, fiind tipărită apoi în mai multe ediții. Lipsa însă o ediție critică. Autoarea a împlinit cu succes această lipsă, publicând textul definitiv al apologiei, traducerea italiană, comentarii savante, cu un bogat aparat critic și trei indici, la sfârșitul lucrării. (V. Grumel, în «Revue des études byzantines», Paris, t. XVIII, 1960, pp. 249-250).

B. Laourdas, Φωτίου ὁμιλίας. Thessalonique, 1959, pp. id' 128 (introduction), I-IV, pl. h. t. 274. Ἑλληνικά. Παράρτημα 12.

Omiliile patriarhului Fotie au o deosebită importanță teologică și mai cu seamă istorică. După ediția mai veche, din 1900, care aparținea lui S. Aristarches, se impunea una modernă, completă și critică. Este ceea ce ne oferă B. Laourdas. Introducerea prezentei ediții (pp. 1-128) dă bogate referințe asupra personalității patriarhului Fotie și interesante date asupra realizării acestei lucrări (ediții, conținut, data, culegeri de omilii și manuscrisele). După reproducerea de miniaturi și a două pagini din diverse manuscrise (pp. I-IV), urmează ediția critică a textului celor 19 omilii (pp. 1-186), cu indicarea textelor scripturistice la care face aluzie Fotie. În apendice (pp. 189-201), editorul dă catalogul omiliilor lui Fotie, stabilit de Paisie, mitropolitul Gazei.

Lucrarea se încheie cu notele critice și indexul numelor proprii grecești și străine (pp. 205-274). («Byzantinoslavica», XXII, 1961, vol. I, p. 115). (Gh. A.).

Eusèbe de Césarée, *Histoire ecclésiastique*, IV. Introduction par G. Bardy. Index par P. Périchon (Coll. «Sources Chrétiennes», 73), Paris, 1960, in 8°, 330 pp.

Apariția volumului IV al Istoriei bisericești de Eusebiu de Cezareea fusese anunțată de multă vreme. Azi îl avem. El conține o introducere de mai mult de 120 de pagini, datorită canonicului Bardy, azi decedat, și care era sortită să apară numai după publicarea operei. Ea reia într-un chip deosebit de clar, fără a aduce o mare noutate, datele clasice, și constituie o punere la punct a celor ce se pot spune asupra acestei mari opere, izvorul întregii istorii a Bisericii din primele veacuri. Cartea este însoțită de un *Index nominum* și un *Index rerum*, avind valoarea unui lexic, și fac să ne gândim la detaliile meticuloase ce se găsesc în Tablele Vechilor colecții, ca aceea, spre exemplu, dată de dom Ceillier; ele fac un mare serviciu cercetătorilor. Celelalte indici, scripturistice, de vechi autori, de titlul operelor citate de Eusebiu, de cuvintele grecești, de autori moderni, sînt opera lui P. Périchon, S.I., care cuprinde aproape 200 de pagini (cf. «Irenikon», 1961/1, D.O.R.). (T. G. B.).

Le Concile et les Conciles. Contribution à l'histoire de la vie conciliaire de l'Eglise, par B. Botte, H. Marot, P. Th. Camelot, Y. Congar, H. S. Alivisatos, G. Fransen, P. De Vooght, J. Gill, A. Dupront, R. Aubert. Un volum in 8°, XX+350 pp.

Conținutul acestei culegeri de studii îl formează chestiunile sinodale în jurul unei teme bine definite: dezvoltarea eclesiologiei în istoria sinoadelor. Din cadrul Bisericii

Ortodoxe a Răsăritului colaborează numai un singur teolog, profesorul H. S. Alivizatos de la Facultatea de Teologie de la Atena. Toți ceilalți sînt numai teologi catolici.

În *introducere*, Dom O. Rousseau amintește de marile colecții sinodale, și a arătat *întreruperea* acestei lucrări după Sinodul din Vatican. Volumul conține textul comunicărilor făcute de teologii catolici și de Alivizatos din partea ortodocșilor, încheindu-se cu un capitol-concluzie, făcut de P. Congar. Zece teologi și istorici au studiat succesiv: Sinodalitatea în Noul Testament și la Părinții Apostolici (Dom B. Botte); Sinoadele anteniceene și sinoadele ecumenice (Dom H. Marot); Sinoadele ecumenice ale secolelor III și IV (R. P. Camelot); Intuitivitatea primelor patru sinoade ecumenice (R. P. Congar); Sinoadele ecumenice, V, VI, VII și VIII (H. S. Alivizatos); Eclesiologia sinoadelor medievale (G. Fransen); Conciliarismul la sinoadele din Constanța și Bâle (P. de Vooght); Acordul greco-latin la Sinodul din Florența (J. Gill); Sinodul din Trident (Alph. Dupront) și Eclesiologia la Sinodul din Vatican (canonicul R. Aubert).

Contribuția teologului ortodox Alivizatos, cum era și firesc, aduce punctul de vedere ortodox în problema sinodalității și eclesiologiei în general, indisputînd în felul acesta pe teologii catolici cu afirmația sa că «Orientul n-a recunoscut niciodată Sfințului Apostol Petru o supremație asupra celorlalți Apostoli» (p. 120).

În «Concluzie», P. Congar reia diferitele puncte discutate pentru a da o sinteză și propune sugestii în vederea apropiatului sinod ecumenic anunțat de actualul Papă («Bulletin critique du livre français», Paris, 1960, nr. 182). (D. R.).

Flavius Josephus, *Geschichte des Jüdischen Grieches*, übersetzt und mit Einleitung und Anmerkungen von Dr. Heinrich Clementz, Köln, Melzer, f.d.; în 12°, 696 pp.

La începutul secolului, dr. H. Clementz, medic, muzician, literat și traducător, a făcut o traducere germană a operelor complete ale lui Iosif Flaviu, în 4 volume: *Des Flavius Josephus sämtliche Werke* (Holle, Hendels Bibliothek der Gesamtlitteratur, 1899-1901).

Cartea ce prezentăm aci nu este decît reeditarea anastatică a unuia din cele patru volume. Textul este reproduc identic, fără dată (singură Prefața este datată 1900), fără nici o corectură sau adăugire. Clementz s-a bazat în special pe ediția greco-latină a lui Dindorf, Paris, 1845-1847, și nu 1865, cum se spune în Prefață, p. 9. Cele câteva observații și referințe la *Antichități*, pentru cărțile I și II, 1-14, ușurează lectura. Traducerea este deosebit de frumoasă. Cartea are un indice complet și două hărți care adaugă la valoarea lucrării. Periclitul Ieronim îl numea pe Iosif «Tit Liviu grec», nume reținut și de unii învățați moderni, ca savantul dogmatist Oberthür. (Cf. «Irenikon», 1961/1, D.O.R.).

F. Halkin, *Le Règne de Constantin d'après la chronique inédite du Pseudo Siméon*, în «Byzantion», revue internationale des études byzantines, tome XXIX-XXX (1959-1960), Bruxelles, 1960, pp. 7-27.

Scopul acestuia este de a reuni toate mărturiile accesibile asupra lui Euphratas, consilierul Sf. Constantin, căruia legende hagiografice editate de curînd îi atribuie un rol considerabil în convertirea împăratului la creștinism, în alegerea Bizanțului drept capitală, la construcția bisericilor Sf. Sofia, Sfinții Apostoli etc. Bizantinistul profesor Henri Grégoire se interesează în chip deosebit și de multă vreme, atît de istoria Sf. Constantin cît și de faptele și gesturile misteriosului Euphratas (a se vedea *Byzantion*, t. 24, 1964, apărut în 1956, pp. 592-593, nota 2).

Cronica lui Pseudo-Simeon este cunoscută doar dintr-un singur manuscris, *Parisinus*, gr. 1712, și conține 250 folio, adică 500 de pagini format mare. El are 16 pasaje privitoare la Sf. Constantin, din care capitolele X și XVI sînt consacrate intervențiilor lui Euphratas la fondarea Constantinopolei, morții și mormîntului împăratului.

Dintre cele 16 capitole referitoare la împărat, cităm: 1. Portretul lui Constantin; 4. Romanii fac apel la Constantin, contra lui Maxențiu; 6. Botezul lui Constantin de Papa Silvestru; 7. Constantin ar fi avut ocazia să se boteze în Iordan; 10. Alegerea Bizanțului și intervenția lui Euphratas; 11. Sfînta Elena în Palestina. (*T. G. B.*).

Pan. I. Zepos, *Μιχαήλ Φωτεινοπούλου Νομικόν Πρόχειρον (Βουκουρέστιον, 1765)* (Archives du Droit privée, t. XVII, 1954-1959, în 8°, XII+304 pages, 8 phototypies, Athènes, 1959).

Alcătuită din legi imperiale și reguli bisericești și tipărită prima oară la București (1765), în greaca modernă, lucrarea aceasta retipărită într-o nouă ediție la Atena (1959) aduce o contribuție însemnată, mai ales prin studiul introductiv semnat de Pan. I. Zepos, la cunoașterea influenței grecești (fanariote) asupra Țărilor Românești, în secolul XVIII, pe plan bisericesc și politic. (R. Janin, în «Revue des études byzantines», Paris, t. XVII, 1959, p. 261).

Charles Samuel Brandes, *Panorama des religions*. Trad. de l'american par Michel Manoll, Paris, 1960, 19×14, 314 pp. (Coll. «L'esprit vivant»).

Lucrarea cu titlul de mai sus reprezintă un tablou sistematic al principalelor religii ale lumii, de la religia primitivilor pînă la creștinism și islamism, trecînd prin religiile lumii vechi, ale Indiei și Extremului Orient.

Serisă cu claritate și bine informată, această carte poate fi destul de utilă celor ce vor să se inițieze în studiul istoriei religiilor. («Bulletin critique du livre français», Paris, 1961, nr. 181, p. 40).

E. O. James, *La Religion Préhistorique. Paléolithique. Mésolithique. Néolithique*. Traduction de S. M. Guillemin, Paris, Payot, 1959.

Lucrarea de mai sus este o sinteză a datelor vechi și noi, în special arheologice, asupra religiilor preistorice.

Mai mult de jumătate din prezenta lucrare este consacrată riturilor funerare și cultului morților. Autorul se ocupă apoi de cultul fecundității, cu toate riturile și practicile religioase colective în vederea asigurării fertilității solului și reînnoirii forțelor creatoare ale naturii. Ultima parte este dedicată cultului cerului.

Interesantă prin noutatea unor noi comentarii și interpretări a materialului arheologic, privitor la religiile preistoricilor, cartea se recomandă de la sine, atît specialiștilor cît și amatorilor de astfel de subiecte. (Charles Parain, în «La Pensée», Paris, 1961, Nouvelle série, no. 95, pp. 140-141).

Zend-Avesta, Traduction nouvelle avec commentaire historique et philologique par James Darmesteten. Avant-propos de E. Benveniste, vol.

I-III. Reprod. fotogr. de l'édition princeps, 1892-1893, Paris, 1960, CXX+500 pp. (I) ; XXXVI+747 pp. (II) et CVIII+262 pp. (III), («Annales du Musée Guimet», 21, 22, 24).

Vechea ediție din 1892-1893 devenise greu de consultat, fiind epuizată de mult și nemaigăsindu-se decît doar în unele biblioteci. De aceea, noua traducere s-a bucurat de un deosebit interes din partea cercetătorilor. Comentarul istoric și filologic este interesant și prețios. Notele rezumă munca de interpretare pe care iranienii înșiși au făcut-o asupra acestui celebru text sacru. În introducere (vol. I) se descrie cu minuțiozitate și claritate cum s-au născut și s-au transformat textele avestice. Se impune apoi a fi menționat studiul asupra originilor literaturii și religiei zoroastriene, din vol. III. Pentru filozofia culturii omenești și istoria religiilor, noua traducere a Zend-Avestei are o importanță literară și științifică de prim ordin. («Bulletin critique du livre français», Paris, 1961, no. 185, p. 425).

Flori alese din poezia populară. Antologia poeziei lirice. Ediție îngrijită în redacție de Ioan Șerb, București, Editura pentru Literatură și Artă, 1960, LIV+498 pp.

Folclorul religios cuprins în capitolul II: «Lirica obiceiurilor tradiționale», interesează în chip deosebit și pe cititorii revistei noastre. Celelalte capitole: I, Cîntece despre cîntec; III, Cîntece de leagăn; IV, Doine și cîntece; V, Strigături; VI, Cîntece muncitorești; VII, Poezie lirică nouă, — prin tematica lor bogată și variată cuprind uneori elemente prețioase caracteristice vieții sufletești a poporului nostru. Munca, iubirea, dragostea profundă de viață, optimismul creator, pacea, dragostea de patrie, de libertate și de dreptate socială, sînt temele majore întâlnite pe fiecare pagină în această atât de izbutită antologie lirică a poeziei noastre populare. «Cîntecul liric, spune Mihai Pop în prefață, este o enciclopedie poetică nescrisă a vieții poporului muncitor. El exprimă, prin modul de oglindire propriu genului, lumea bogată, profundă, și prin tematica ei, foarte variată a sufletului popular, trăirile, sentimentele și năzuințele oamenilor, relațiile lor sociale» (pp. 4-5).

Editorul acestei antologii, care este și responsabilul de carte, Ioan Șerb, se afirmă ca un pasionat cercetător al folclorului nostru literar, înzestrat cu un spirit selectiv dezvoltat și cu o metodă științifică riguroasă.

Colecția «Bibliotecii pentru toți», sub egida căreia a ieșit la iveală această antologie, dovedește dragoste și grijă față de creațiile artistice nepieritoare ale poporului nostru. (Gh. A.).

CUPRINSUL REVISTEI

STUDII TEOLOGICE PE ANUL 1961 *)

UICHI, Magistrand Silviu, <i>Activitatea Mitropolitului Pavel Nena- dovici (1749-1768), de Carlovitz, în slujba Ortodoxiei</i>	IX-X/543-551
SARAB, Magistrand Mircea, <i>Vechiul Testament în Liturghiile Or- todoxe</i>	III-IV/202-205
SARAB, Magistrand Mircea, <i>Psalmul LI (L). Ideea de Rugă- ciune și jertfă</i>	VII-VIII/410-426
IA, Magistrand Vasile I., <i>Imnul dragostei (I Corinteni XIII, 1-13) în Omiliile Sfântului Ioan Gură de Aur</i>	VII-VIII/427-436
CEVSCHI, Diac. prof. O., <i>„Fiul lui Dumnezeu“</i>	I-II/41-54.
IRU, V., <i>Cărțile de învățătură pentru preoți din secolele XVII și XVIII</i>	IX-X/586-599
ITU, Magistrand Viorel, <i>Raportul dintre cultul Vechiului Tes- tament și cultul creștin</i>	V-VI/297-320
LOTELO, Pr. Magistrand Mihail, <i>Biserica Coptă. Caracteristicile organizării ei</i>	V-VI/321-348
MAN, Pr. prof. Ioan G., <i>Chipul Sfântului Ciprian în panegiri- cile Sfântului Grigorie de Nazianz și Prudențiu</i>	III-IV/123-149
MAN, Pr. prof. Ioan G., <i>Mama Fericitului Augustin</i>	VII-VIII/391-409
STEA, Pr. Magistrand Filaret, <i>Criteriile moralității creștine</i>	V-VI/255-270
STEA, Pr. Magistrand Filaret, <i>Idei moral-sociale în proverbele românilor</i>	VII-VIII/489-502
VERCA, Magistrand Ioan V., <i>Judecata bisericească în epoca veche</i>	I-II/66-85
VERCA, Ioan V., <i>Aplicarea pravilelor</i>	VII-VIII/466-488
RNESCU, C., <i>Rînduiala Botezului în diferitele molitfelnice slave și românești folosite în Biserica Română</i>	IX-X/566-585
ITORIAL, <i>În slujba culturii creștine ortodoxe — Omagiu Prea Fericitului Părinte Patriarh Justinian</i>	I-II/3-12
DIORU, Pr. D., <i>Catagolul manuscriselor din Biblioteca Patriarhiei Române</i>	I-II/86-109; III-IV/ 226-237; V-VI/364- 376; VII-VIII/503- 518; IX-X/620-627

* Cifrele romane indică numărul revistei, iar cele arabe, pagina.

ICA, Magistrand Ioan I., <i>Doctrina Fericitului Augustin despre Sfânta Treime după tratatul «De Trinitate»</i>	III-IV/166-188
MARCU, Pr. prof. Grigorie, <i>Intîlnirea de la Cana Galileei</i>	I-II/32-40
MUNTEANU, Magistrand Alexandru Armand, <i>Aplicarea epitimiiilor în lumina Sfintelor Canoane</i>	VII-VIII/445-465
PLATICA, Magistrand Mihail, <i>Canonistul Clementie Popovici. Contribuția lui la dezvoltarea Dreptului bisericesc ortodox</i>	V-VI/349-363
PRELIPCEANU, Pr. prof. Vladimir, <i>Originea alfabetului în lumina descoperirilor mai noi</i>	III-IV/189-201
RAMUREANU, Pr. prof. I., <i>Lupta Ortodoxiei contra arianismului de la Sinodul I Ecumenic pînă la moartea lui Arie</i>	I-II/13-31
REZUȘ, Pr. prof. Petru, <i>Elementele componente ale religiei creștine</i>	IX-X/527-542
SAVIN, Ioan Gh., <i>Precizări și reconsiderări în jurul problemei: «Frații Domnului»</i>	V-VI/271-296
SIMONESCU DAN, <i>Problema originii limbii literare române și cărțile bisericești</i>	IX-X/552-565
TURCU, Pr. Magistrand Ioan, <i>Cinstirea sfinților ca expresie a unității creștine</i>	III-IV/150-166
VASILESCU, Diac. prof. Emilian, <i>Sfinții Trei Ierarhi și cultura oremii lor</i>	I-II/55-65
VESA, Pr. I., <i>Așa zisa «Anafora a Sfintului Hipolit Romanul»</i>	VII-VIII/437-444
NOTE BIBLIOGRAFICE	I-II/110-120; III-IV/238-251; V-VI/377-388; VII-VIII/519-524; IX-X/628-633

A APĂRUT

P. I. TEODORESCU

COURS DE LANGUE FRANÇAISE

à l'usage des élèves des I-ère et II-ème classes
des Séminaires Théologiques

Imprimé avec la bénédiction
de Sa Sainteté le Patriarche

† JUSTINIAN
de l'Eglise Orthodoxe Roumaine

1961

EDITION DE L'INSTITUT BIBLIQUE ET DE MISSION ORTHODOXE
BUCAREST

MANUSCRISELE NEPUBLICATE NU SE RESTITUIE. COLABORATORII SINT RUGAȚI SĂ-ȘI PASTREZE COPIE DE PE MANUSCRISELE PE CARE LE TRIMIT REDACȚIEI.

MANUSCRISELE, CĂRȚILE, COMUNICĂRILE OFICIALE ALE EPARHIILOR, REVISTELE PERIODICE, ABONAMENTELE ȘI ORICE FEL DE CORESPONDENȚĂ PRIVITOARE LA REVISTĂ SE TRIMIT PE ADRESA:
EDITURA INSTITUTULUI BIBLIC ȘI DE MISIUNE ORTODOXĂ,
STR. ANTIM, Nr. 29, RAIONUL N. BALCESCU, BUCUREȘTI,
CU MENȚIUNEA: «PENTRU STUDII TEOLOGICE, — REVISTA INSTITUTELOR TEOLOGICE DIN PATRIARHIA ROMÂNĂ».
